

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

δεκαπενθήμερος

Παρασκευή 16 Μαΐου 1997 • τεύχος 36 • δρχ. 800

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Δεκαπενθήμερος
Παρασκευή 16 Μαΐου 1997
τεύχος 36 • δρχ. 800

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα
Ετήσια (24 τεύχη): 15.000 δρχ.
Εξαμηνιαία (12 τεύχη): 7.500 δρχ.
Φοιτητική (24 τεύχη): 10.000 δρχ.

Ευρώπη
Ετήσια (24 τεύχη): 17.000 δρχ.
Άλλες χώρες
Ετήσια (24 τεύχη): 20.000 δρχ.

ΕΚΔΟΤΗΣ
"Άγγελος Έλεφάντης
Κέκροπος 2 Αθήνα 105 58
Τηλ. 3239.645 • FAX 3227.706

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΔΙΑ ΓΥΜΝΟΥ ΟΦΘΑΛΜΟΥ, Γράφουν οι:

Σ. Γεωργάτος, Γ. Μαργαρίτης,
Ν. Προκόδας..... 5

Γ. ΠΕΤΡΑΚΗ, 'Ο κοινωνικός διάλογος: ή σοσιαλδημοκρατική πρόταση	10
Β. ΖΟΥΝΑΛΗΣ, Για τό πνεύμα καί τή γλώσσα τών Βρυξελλών	13
Α. ΕΛΕΦΑΝΤΗΣ, Μιά ναρκωμένη κοινωνία I	17
Ε. ΑΝΔΡΙΑΚΑΙΝΑ, Τό κουλούρι.....	22
Ρ. RETRELLA, Τά πανεπιστήμια μπροστά στό φάσμα του άνταγωνισμού	25
Α. ΑΝΤΟΝΑΣ, Sokial Text	29
Σ. ΓΟΥΡΓΟΥΡΗΣ, Τό θάρρος του γυμνού	33
Α. ΕΛΕΦΑΝΤΗΣ, 'Η καρμανιόλα καί τά πολιτικά δικαιώματα	37
Π. ΛΕΒΙ, Μερικές εφαρμογές του Μιμητή	39
Ν. ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ, Δ. Κοκκινίδης, «Τών δέ κακῶν μνήμη... 1967-1997»	42

ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΓΝΩΡΙΖΩ

Γ. ΚΟΥΒΑΡΑΣ, Πάλι για τόν Καρυωτάκη	45
Δ. ΜΕΝΤΗ, Για τό βιβλίο «'Αρης 'Αλεξάνδρου, ό έξόριστος» του Δ. Ραυτόπουλου	47

Αγαπητοί συνδρομητές

Πάνω από διακόσιες συνδρομές στον *Πολίτη* έχουν λήξει, και από καιρό. Αν πληρώνονταν, τό περιοδικό θά είχε λύσει τά οικονομικά του προβλήματα για όλο τό 1997. Παρά τίς επανειλημμένες εκκλήσεις δέν υπήρξε αυτή ή χειρονομία. Δέν θά χαλάσουμε τίς καρδιές μας. Έτσι κι άλλιώς σάς ευχαριστούμε για τή μέχρι τώρα εμπιστοσύνη πού δείξατε στον *Πολίτη*. Ωστόσο, αν θέλετε νά διακόψετε τή συνδρομή σας παρακαλούμε τηλεφωνήστε μας. Ξέρετε, αυτά τά 200 φύλλα κοστίζουν πολύ.

Η ΓΕΝΝΑΙΑ ΑΥΘΑΔΕΙΑ
ΚΙ Η ΠΕΡΑΣΜΕΝΗ ΒΔΟΜΑΔΑ

Διάβασα μέ προσοχή τά κυριακάτικα φύλλα. Κι εἶχα πάλι αὐτή τήν αἴσθη-ση τοῦ κενοῦ, παρ' ὅλη τή λογιχοφάνεια καί τήν ἀληθοφάνεια τῶν γραφό-μενων. Κενό ἀνάμεσα στά λόγια καί

τά ἔργα, χάσμα ἀνάμεσα στήν πραγματική ροή τῶν πραγμάτων καί τά πάσης φύσεως ἰδεολο-γήματα, πλαστοπροσωπείες, ἀποσιωπήσεις, μισές ἀλήθειες. "Ὀλ' αὐτά ἀόρατα ἴσως διά γυ-μνοῦ ὀφθαλμοῦ, ἀλλά, δυστυχῶς, ἐπώδυνα εὐδιάκριτα στούς πιό ὑποφιασμένους.

Κινδυνεύουμε νά πιστέψουμε πῶς ἡ κατάσταση καλυτερεύει. "Ὅτι ἀλλάζει ἡ ζωή μας ἐπί τό ὀρθολογικότερο. "Ὅτι ὅλη αὐτή ἡ δημόσια δυσφορία εἶναι μιά φυσιολογική ἀντίδραση, ὅπως τό τσοῦξιμο στό οἰνόπνευμα ὅταν καυτηριάζεται μιά πληγή. Κινδυνεύουμε δηλαδή νά πειστοῦ-με πῶς ἡ ἐξυγίανση τῶν ἀσφαλιστικῶν ταμείων περνάει ἀπό τήν ἄνοδο τοῦ ὀρίου συνταξιοδότη-σης καί τίς περικοπές τῶν συντάξεων. Πῶς ὁ ἐκσυγχρονισμός τοῦ σχολείου καί τοῦ πανεπιστη-μίου ἐξασφαλίζεται μέ τήν (πρόσκαιρη ἄλλωστε) χρηματοδότηση ἀπ' τό πακέτο ΙΙ πού ἐγγυᾶ-ται καλωδίωση καί ἀναβαθμισμένα κυλικεῖα. Κινδυνεύουμε νά πειστοῦμε ὅτι ἐμεῖς, οἱ πιό ἐπιφυλακτικοί, ξεφύγαμε πιά καί δέν τά βλέπουμε καθαρά. Πῶς μέσες-ἄκρες καλά βαδίζουμε, κι ἐξάλλου —τό ἀκαταμάχητο ἐπιχειρήμα— πού θά βρεῖς καλύτερα στή χειμαζόμενη Εὐρώ-πη.

Ἦρες ὥρες εἶναι πολύ δύσκολο νά χωνέφει κανεῖς ὅτι μιά καθ' ὅλα «τετράγωνη», καλᾶ διατυπωμένη πρόταση μπορεῖ νά εἶναι ἐπίσης ἕνα καθαρό, ἐνσυνείδητο φέμα. Ἐκτός ἐάν διαθέ-τει τή δωρεά τῆς αὐθάδειας. "Ἄς διηγηθῶ λοιπόν τίς πηγές μου, γιατί σ' αὐτές τή χρωστῶ.

Ἄ νεκρός: Τή Δευτέρα ἀνέβηκα στόν τέταρτο ὄροφο τοῦ νοσοκομείου νά δῶ τόν Γιάννη. Μόλις ἄνοιξε ἡ πόρτα τοῦ ἀνελκυστήρα βρέθηκα μπροστά σ' ἕνα μεταλλικό φορεῖο. Πάνω στό φορεῖο ἦταν ἕνας ἀκίνητος ἄνθρωπος σκεπασμένος μ' ἕνα φτηνό, γαριασμένο σεντόνι. Ἄπό πί-σω του στεκόταν μιά γριά πού σπάραζε φωνάζοντας «πέθανε τό παιδί μου, πέθανε τό παιδί μου». «Ἄφου δέν ἦταν παιδί τῆς, γιατί κάνει ἔτσι;», εἶπε ἕνας ἄνδρας πού βρισκόταν πιό πέρα. Καί πρῖν προλάβω νά στενοχωρηθῶ, θόλωσε τό μάτι μου ἀπό ἀγανάκτηση: Πόσο, μά πόσο φθόνο ἔκρυβε αὐτό τό σχόλιο! Λές καί τό πρόβλημα δέν ἦταν ὁ πεθαμένος, ἀλλά ἡ οἰκογενειακή του κατάσταση.

Ἡ διάλεξη: Πῆγα γιά πρώτη φορά στό μπάρ ὅπου γίνονται οἱ περίφημες βραδινές διαλέξεις. Κάθησα μέ δύο νέα παιδιά, χωριστά ἀπό γηραιότερους συναδέλφους πού διέσχιζαν διαρκῶς τήν αἴθουσα χαμογελώντας, ὑπαινισσόμενοι τό ἕνα ἢ τό ἄλλο. Παρατηροῦσα μέ προσοχή τόν συνοδό τῆς γνωστῆς μου, πού μοῦ ἐξηγοῦσε ἐν τῷ μεταξύ ὅτι οἱ ἀπόψεις τοῦ τέως πρυτάνεως εἶναι «ἀστικοδημοκρατικές». Καί μόνο ἡ παρουσία τοῦ νεαροῦ, ἡ μορφή καί τό σχῆμα του, μοῦ προκαλοῦσε μιάν εὐφορία. Εἶχα τή βεβαιότητα, ὅτι ἂν ἔλεγα κάτι, σίγουρα θά τό ἔπαιρνε τοῖς μετρητοῖς. "Ἡμουν ἐπίσης ἀπόλυτα σίγουρος ὅτι ἔκανα πολύ καλά πού κάθησα μαζί του.

Μετά, ὅλ' αὐτά ἔδεσαν ἀπόλυτα μέ ἐκεῖνο πού ἄκουσα νά λέει ὁ ὀμιλητής ἀναφερόμενος στό ἐνιαῖο τῆς θεωρίας τοῦ Πλάτωνα, στή «γνώση τοῦ παντός».

Φεύγοντας ἤμουν πεισμένος πῶς μερικές λύσεις δέν ἐπαρκοῦν καί ἐν πολλοῖς δέν ὑπάρχουν.

Ἡ διαφήμιση: "Ἐ, ναί, μάς καθορίζει τό γένος, τό εἶδος, τό φύλο, ἡ οἰκογενειακή μας κατά-σταση, ὁ λογαριασμός τοῦ ΟΤΕ. Μᾶς περιορίζουν ὅλ' αὐτά, ἀλλά καί μάς προσφέρουν μιά μο-ναδική εὐκαιρία, ἂν τό μπορέσουμε, νά διαφύγουμε ἀπό τούς νόμους τῆς βαρύτητας καί τή ροπή ἀδράνειάς μας.

Νά τό ἐξηγήσω κάπως: Θά καλοῦσατε ἐκεῖνο τόν δύσμορφο, βάρβαρο κάου-μπόου πού δεί-χνει ἡ διαφήμιση νά φᾶτε μαζί καί νά πιεῖτε; "Ὅχι βέβαια. "Ἄν ὅμως δέν τόν καλοῦσατε, πῶς θά μπορούσατε ποτέ νά γνωρίζετε ὅτι τραβᾶει πιστόλι πολύ πιό γρήγορα ἀπό τόν κομφό καί στυλάτο ἀντίπαλό του; "Ὅτι δηλαδή στό ἐπίπεδο τῆς μονομαχίας, σέ ζητήματα ζωῆς καί θανά-του, εἶναι νάμπερ οὐάν;

Γιά νά βγεῖ ἡ ἀλήθεια αὐτή στό δημόσιο πρέπει νά προκληθεῖ ταραχή, κρίση, θαύματα. Νά πατάει ὁ ἄλλος τό πληκτρο περιμένοντας τό μαθηματικά βέβαιον καί νά βγαίνει ἄλλο πουλάκι στήν ὀθόνη του.

Γιά τελευταία φορά λοιπόν: Παιδείου σου σάν Ἀριστείδης. Κι ἄσε τόν ἱλιγγο τῆς ἀπόγνωσης νά σε ὀδηγήσει ἐκεῖ πού πρέπει κι ἐκεῖ πού μπορεῖ.

Μά τί θέλουμε πιά; Πέρα ἀπό κάθε σουρεαλιστικό φαινόμενο στή μέση καί τήν ἀνώτατη ἐκπαίδευση, ἕνα εἶναι σαφές: Ὅτι ἡ φυσική ἐπιλογή ἔχει νά κάνει μέ τό ποιό ἀπό τά τυχαῖα συμβάματα μιᾶς «ἀσκοπης» ἀλλαγῆς ἀφήνει τελικά τούς περισσότερους ἀπόγονους καί ἐπιβιώνει δοθέντος τοῦ χρόνου. Ἀπό κεῖ καί πέρα μὴν ἐκπλαγεῖτε ἐάν τό ἀνοιχτό σχολεῖο ἀποδειχθεῖ καλύτερο ἀπό τό «κλειστό».

Αὐτό πού λείπει εἶναι ὁ μετασχηματιστής ὁ ὁποῖος μετατρέπει τό συνεχές ρεῦμα σέ κύμα ἀενάως μεταβαλλόμενο.

Γράμμα ἐπεῖγον στή Θεσσαλονίκη: Ἀγαπητή μου Μαρία, λίγο λίγο μετατρέπομαστε στό ἀντίθετό μας. Ὁ ΑΒΓ —μιλῶ βέβαια τελείως συμβολικά— γίνεται Α'Β'Γ', κι ἀπό κεῖ ΓΒΑ. Ἡ ἀλλαγή αὐτή συντελεῖται μέ ὀμαλό, εὐεξήγητο τρόπο πού δέν ξαφνιάζει κανέναν. Ὅπως ἀρμόζει ἄλλωστε σέ πανεπιστημιακούς.

Πρῶτα ὁ ἐξορθολογισμός τῆς καθημερινῆς μας ζωῆς, τό σχέδιο. Ποιόν καλοῦμε στό σπίτι καί ποιόν δέν καλοῦμε, οἱ ἐκλεπτυσμένες κολακεῖες στίς δημόσιες συνεντεύξεις, ἡ «ἔξυπνη» ὑπαναχώρηση στά βασικά μέ δεδομένη τή γενναία «ἀντίσταση» στά δευτερεύοντα.

Μετά, ἡ ρεαλιστική ἐκτίμηση τῆς πραγματικότητας. Ποιός ἐπηρεάζει ποιόν, μέσω ποιοῦ. Ἐνα τό κρατούμενο, δύο. Ὁ κανόνας τοῦ «μία σου καί μία μου». Ἡ κατηγορική προσταγή τοῦ «γιατί ὄχι;».

Τέλος, ἡ ἀπόλυτη ἐπίγνωση τοῦ ὅτι δουλεύουμε γιά νά συντηρήσουμε τήν ὁμοιοστασία μας. Ὅσπου μιά μέρα ὁ κόσμος ἀνατέλλει διαυγῆς, φωτισμένος, πανέμορφος. Μόνο πού ἡ ἀλλαγὴ του αὐτή ἐμπεριέχει καί τή δική μας φριχτή μεταμόρφωση.

Σπύρος Δ. Γεωργάτος

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΠΡΟΦΙΛ...

Βασικό στοιχεῖο τοῦ ἱματζῆ ενός σύγχρονου πολιτευτῆ εἶναι ἡ τέχνη τοῦ νά ραίνει μέ αἰσιόδοξα μηνύματα αὐτοῦ πού ὁ ἴδιος θεωρεῖ ὑπηκόους του. Νά τούς μεταδίδει εἰκόνες τελείως ξένες πρὸς τήν τρέχουσα πραγματικότητα, νά περιγράφει τίς εὐτυχημένες ἐποχές πού περιμένουν πέρα ἀπό τίς στροφές τοῦ δρόμου, νά δραματίζεται τράμ, δάση καί βρυσσοῦλες σέ πόλεις ὅπου τό περπάτημα στά πεζοδρόμια ἀπαιτεῖ ἰδιότητες Ταρζάν ἢ Μέγαρο Μουσικῆς σέ κωμοπόλεις ὅπου ὁ πολιτισμός συνοφίζεται στήν τσόχα, στίς σκυλομαχίες καί στά ὅποια ἀντίστοιχά τους. Μέ λίγα λόγια νά ρητορεύει ἐπὶ τοῦ τίποτα ἢ, ὅπως λέγανε παλιά, ἀσυστόλως νά δημαγωγεῖ.

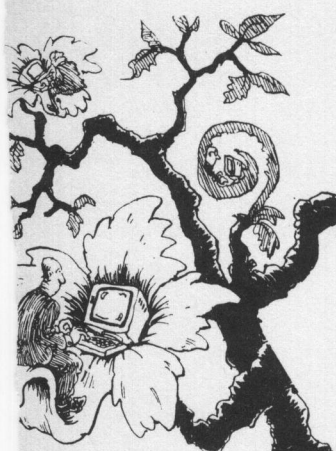
Οἱ καιροὶ ὅμως εἶναι ἐκσυγχρονιστικοί. Τό γεγονός αὐτό ὑποχρεώνει τούς πολιτευτές νά δείχνουν σύγχρονοι, γνώστες καί χρήστες τῆς κάθε ἐφεύρεσης καί καινοτομίας. Καί κάπου ἐδῶ ἀρχίζουν τά βάσανα τῶν ὑπηκόων πού, θέλοντας καί μή, μυοῦνται στά τοῦ τεχνολογικοῦ μέλλοντος διά μέσου τῆς πολιτευτικῆς ρητορείας. Τό λιγότερο δέ κακό πού συμβαίνει σέ αὐτούς εἶναι ἡ ἀπόκτηση γνώσης στρεβλῆς καί παράδοξης ἐπί τῶν νέων τεχνολογιῶν.

Πάει καιρός τώρα πού τό ὑπουργεῖο Παιδείας, λόχου χάριν, κοινοποιεῖ τά ἔντυπά του, πληροφοροφίρες, αἰτήσεις κλπ., εἴτε σέ μορφή δισκετῶν Η/Υ, εἴτε σέ μορφή σελίδας τοῦ Ἴντερνέτ. Οἱ ἐκεῖ ἰθύνοντες πιστεύουν ὅτι ἔτσι θά ἐμπεδώσουν οἱ ἐκπαιδευτικοί μέ τόν πιό γρήγορο καί ἀποτελεσματικό τρόπο τίς λειτουργίες τῆς σύγχρονης ἐποχῆς. Ὅτι θά μάθουν νά κινοῦνται στούς ρυθμούς τῆς ἐποχῆς, στίς ἀπαιτήσεις τῶν καιρῶν καί ἄλλα παρόμοια ἠχηρά βλακῶδη. Διότι πίσω ἀπό τήν πρόσοψη ὅλα κινοῦνται μέ ρυθμούς πού ἀκυρώνουν τό πρόβλημα τῆς ταχύτητας στή μετάδοση τοῦ μηνύματος. Οἱ αἰτήσεις γιά στήριξη μεταπτυχιακῶν προγραμμάτων ἀπό τά κοινοτικά προγράμματα, παραδείγματος χάριν, ἔχουν ὑποβληθεῖ πολλές φορές τά τελευταῖα δύο ἢ τρία χρόνια μέ E-mail, μέ Ἴντερνέτ, μέ δισκέτα καί τά συναφή μοντέρνα συστήματα. Αὐτό δέν ἐμποδίζει τόν τελικό ἐξοβελισμό τους στό καλάθι τῶν ἀχρήστων, μιά πού οὐδεὶς ἔχει τήν τόλμη νά μοιράσει κονδύλια πού τά διεκδικοῦν πλῆθος ἰδιωτικοί ἢ μή, ἰδιοτελεῖς ἐν πάση περιπτώσει, μηχανισμοί. Στήν περίπτωση αὐτή τό Ἴντερνέτ μᾶς μάρανε.

Ἐπάρχουν δέ καί μερικές παράμετροι ἰδιαίτερα σκοτεινές. Ὅλα αὐτά τά σύγχρονα δέν παύουν νά ἀποτελοῦν προϊόντα πού κινοῦνται σέ συγκεκριμένη ἀνταγωνιστική ἀγορά. Γιά νά ἐπικοινωνήσεις λοιπόν μέ τό ὑπουργεῖο μέ τρόπο σύγχρονο, βρῖσκεσαι ὑποχρεωμένος νά ἀγοράσεις μηχανήματα, προγράμματα, γραμματσοειρές κλπ. ἀπό τίς συγκεκριμένες ἐταιρεῖες πού τό ὑπουργεῖο ἔχει ἐπιλέξει. Δέν ξέρω τί εἶδους προμήθειες πέφτουν — ἂν πέφτουν — γιά τέτοιου εἶδους «ἐκδουλεύσεις». Θά ἦταν προτιμότερο νά ἐπεφταν πάντως, διότι ἀνάμεσα στήν ἰδιοτέλεια καί στή βλακεία προτιμότερη εἶναι ἡ πρώτη. Μέ ἰδιοτελεῖς τά συστήματα (ὑπο-)λειτουργοῦν, μέ βλάκες ὄχι!

Πέρα ἀπό τήν ἐπικοινωνία, ὑπάρχει ἡ διαφήμιση. Ἡ τελευταία ἔχει ταυτιστεῖ μέ τήν τέχνη τοῦ πολιτεῦσθαι σέ καιρούς πού ἡ πολιτική ἔχει πλησιάσει τό μανάτζμεντ. Πλῆθος παραγόντων τῆς ἐκπαίδευσης τρομοκρατικά μᾶς ἀπειλοῦν μέ τό χάσιμο τοῦ τρένου τῆς ἀνάπτυξης ἂν δέν σπεύσουμε νά προσαρμοστοῦμε. Δηλαδή νά καταναλώσουμε τά προσφερόμενα. Μέ ἄγχος λοιπόν στρέφονται οἱ πάντες στά CD-ROM, στίς σελίδες τοῦ Ἴντερνέτ, στά ἐκπαιδευτικά προγράμματα καί συναφή. Κατά τούς ἀρμόδιους σέ τοῦτα βρῖσκεται τό παρόν καί τό μέλλον τῆς ἐκπαίδευσης καί τοῦ πολιτισμοῦ ἐν γένει. Κάτω ἀπό τήν πίεση αὐτή, νιώθοντας τόν τρόπο τοῦ ἐκτός πολιτισμοῦ ἀποκλεισμοῦ μας, σπεύσαμε νά ἀναζητήσουμε τήν οὐσία τῶν πραγμάτων. Τίς ἐκπαιδευτικές ἰδιότητές τους δηλαδή.

Σέ σχετικά καταστήματα CD-ROM, στό κέντρο τῆς πρωτεύουσας, κάναμε τίς ἐξῆς διαπιστώσεις σχετικά μέ αὐτούς τούς μικροῦς θαυματοουργούς δίσκους. Στά ράφια λοιπόν, τό ἕνα τέταρτο τῶν ἐκθεμάτων, χονδρικά, ἀποτελεῖται ἀπό πορνογραφικό ὕλικό. Καθώς μέσω τοῦ ποντικιοῦ μπορεῖς νά παρέμβεις στό σενάριο, τό ὕλικό αὐτό ἔχει τό πλεονέκτημα νά ἀκολουθεῖ ὅλα τά βίτσια. Τά λένε κάπως ἀλλιῶς αὐτά τά ἐκπαιδευτικά ἀλλά, ἂν καί ἀγανακτισμένος, ἔχω ἀποφασίσει νά εἶμαι κόσμιος. Τά μισά ἐκθέματα εἶναι παιχνίδια, συνήθως ἐξομοιωτές πού σέ μαθαίνουν νά ὀδηγεῖς ἐλικόπτερο, ἀεροπλάνο, νά τρέχεις σέ πίστα φόρμουλα I, νά κυνηγᾷς ἐχθρούς στή ζούγκλα καί νά σκοτώνεις πλῆθος ἀπό αὐτούς βαθμολογούμενος, νά κατακτᾷς τόν κόσμο κλπ. Ἐπάρχει καί ἡ σχετική διάφηση τῶν ἐταιρειῶν ὄπλων μέσα σ' ὅλα αὐτά

Διά γυμνού ὀφθαλμοῦ

ἐνῶ πολλά συγγενεύουν μέ τό προηγούμενο θέμα, καθώς τό σενάριό τους στρέφεται πρὸς τό κυνήγι τῆς γυναίκας — στόχος δέ δέν εἶναι τό ρομαντικό φλέρτ, σ' αὐτή τήν virtual-reality πρέπει νά ὑπάρχει συγκεκριμένο ἀποτέλεσμα, ἄντε νά μή γίνουμε χυδαῖοι.

Τά μορφωτικά βρίσκονται κάπου στο βάθος, ὑποδιαίρεση μιᾶς γενικῆς κατηγορίας πού δέν ξεπερνᾷ τό ὑπόλοιπο τέταρτο τῶν ἐκθεμάτων. Ἐλάχιστες ἐγκυκλοπαίδειες, μερικοί ἄτλαντες πολύ κακῆς ποιότητας καί πολλά φαντασμαγορικά καί ἐντυπωσιάζοντα. Οἱ δεινόσαυροι, φίδια, ζῶα τῆς ζούγκλας, αὐτοκίνητα, ἀτμομηχανές, καράβια καί ὄπλα. Πολύ λίγα —ἐπίσης φτωχά— γιά μουσεῖα καί πολιτισμό. Μερικά γιά τήν ἐκπαίδευση σέ ξένες γλῶσσες καί κάπου ἐδῶ τελειώνει τό ρεπερτόριο. Ὑπάρχουν καί μερικά γιά τήν ἱστορία ἢ μέ ἱστορικά θέματα. Μοιάζουν μέ τίς παραγωγές τῶν Στούντιο Ντίσνεϋ, ἐκεῖ ὅπου ὁ Μίκυ, ὁ Πλούτο καί ὁ Ντόναλντ περιπλανιοῦνται σέ ἀρχαίους πολιτισμούς.

Οἱ πραγματικά ἀξιόλογες δημιουργίες εἶναι ἐλάχιστες καί φυσικά δέν μποροῦν νά στηρίξουν μία ὀλόκληρη ἐκπαιδευτική πολιτική. Εἶναι δέ ἐπιπλέον δυσεύτερες στά καταστήματα τῆς ὁδοῦ Στουρνάρη, πράγμα πού δείχνει καί τίς —σχετικές μέ τά CD-ROM— ἐκπαιδευτικές ἐπιλογές τῶν χρηστών. Στό δικό μας ἐκπαιδευτικό ἴδρυμα, ὅπου σύμφωνα μέ τίς ἐπιταγές τῶν καιρῶν ὑπάρχει αἶθουσα μέ ὑπολογιστές καί CD-ROM, συχνά ἀνακαλύπτονται λάθρα εἰσελθόντες μαθητές τοῦ γειτονικοῦ λυκείου. Λατρεία γιά τήν τεχνολογία θά ἔκραζαν οἱ τεράστιοι τενεκέδες τοῦ ὑπουργείου. Ἀφήνω ἀνοιχτό τό κουίξ σχετικά μέ τό τί εἶδους «τεχνολογία» παρακολουθοῦν στίς ὁθόνες τους οἱ νεαροί φιλοπρόοδοι. Ἀκόμα κι ἕνας τεχνοκράτης, τεχνομανῆς τῆς ἐκπαίδευσης θά μπορούσε, πιστεύω, νά τό φανταστεῖ.

Ἐάντι ἀποῦ διάβαζα πρόσφατα ὅτι ἡ φωνή τῆς Ἑλλάδας μεγάλωσε καί ἔγινε ἰσχυρή χάρη στίς σελίδες τοῦ Ἰντερνέτ καί στά ἠλεκτρονικά «βήματα» πού δημιουργοῦν οἱ διάφορες δραχμοβόρες «γραμματεῖες». Ἡ περιέργεια μέ ὀδήγησε σέ μερικές ἀπό αὐτές τίς ἐθνικές βιτρίνες πού δείχνουν τή δύναμη τοῦ ἀπανταχοῦ ἑλληνισμοῦ. Τό περιεχόμενο ἦταν περίπου ἀποκλειστικά ἀφιερωμένο στά ἐθνικά θέματα καί εἶχε τήν ἀκόλουθη μορφή: κάθε ἀνώμαλος —ἀπανταχοῦ γῆς εἶναι ἀλήθεια— περιγράφει ἐκεῖ τό πόσο ἀνώτερος αἰσθάνεται σέ σχέση μέ τοὺς ὑπανθρώπους γείτονες τῆς Ἑλλάδας, τοὺς Ἀσιάτες εἰδικά ἢ ἐκείνους τοὺς χωρίς ὄνομα Βορείους. Προτείνει κιόλας καί μέτρα ἀναγνώσιμα διεθνῶς. Οἱ ἐπίσημες θέσεις, ὅπου ὑπάρχουν, ἀκυρώνονται μέσα σ' αὐτόν τόν κυκεῶνα ὕβρεων, ρατσιστικῶν καί φασιστικῶν συνθημάτων. Ἄν εἶναι αὐτά τά ὕλικά μέ τά ὅποια κτίζεται ἡ ἠλεκτρονική ἐνότητα τοῦ ἀπόδημου ἑλληνισμοῦ, τότε τό μόνο πού μπορούμε νά προτείνουμε εἶναι ἡ ἐξαίρεση τῆς χώρας μας ἀπό τήν πρόοδο καί τά ἐργαλεῖα τῆς. Προφανῶς σέ κοινωνίες μέ νηπιακή καί ἐν ἑπνώσει παιδεία, μέ ὀξύτερες κρίσεις αὐτοπροσδιορισμοῦ καί ἀνασφάλειας, αὐτά τά ἐργαλεῖα δημιουργοῦν ἐπικίνδυνες καταστάσεις.

Ὅσο δέ γιά τήν ἐκπαιδευτική διάσταση τῶν πάσης φύσεως δισκετῶν, οἱ διακηρύξεις τοῦ ὑπουργείου οἱ σχετικές μέ τήν τεράστια ἐμβέλεια τους ὁμολογῶ ὅτι μοῦ δημιουργοῦν ἰσχυρά ψυχολογικά σύνδρομα. Δηλαδή οἱ δικές μας γενιές πού δέν ἐκπαιδεύτηκαν στό σέξ μέσω ἐξομωιῶν καί δισκέτας πάσχουν ἐκπαιδευτικά; Νομίζω ὅτι βρῆκα τήν ἀπάντησι στό γιατί στίς μέρες μας θησαυρίζουν οἱ ψυχίατροι: ἔλλειψη παιδείας ἠλεκτρονικῆς, προφανῶς...

Γιῶργος Μαργαρίτης

ΜΑΘΕ, ΠΑΙΔΙ ΜΟΥ, ΓΡΑΜΜΑΤΑ

ἐφευρέσεις, ἐπιστῆμες, οικονομικές θεωρίες, κοινωνικές συμπεριφορές, μόδες, καταναλωτικά πρότυπα, χοροί, διασκέδασεις, χάμπουργκερ, Κόκα κόλες καί λοιπές γαστρινμαργικές πανδαισίες, ἡ ἐφευρετικότητα τῶν πρώτων μεταξύ ἴσων ἐν τῷ ΝΑΤΟ συμμάχων μας ἐπιβραβεύεται

θριαμβευτικά: τὰ προϊόντα τους ἐξάγονται καί πουλιούνται παντοῦ, ἀπ' τή Λαπωνία ὡς τήν κατάμαυρη Ἀφρική κι ἀπ' τίς πρώην σοσιαλιστικές ὡς τίς νῦν ἐντόνως θρησκευόμενες χῶρες. Γιατί; Γιατί, προφανῶς, εἶναι τὰ καλύτερα, ἀλλιῶς πῶς νά τό ἐξηγήσει κανεῖς;

Αὐτό πού καθιστᾶ τίς Ἑνωμένες Πολιτεῖες τήν παγκόσμια Μέκκα καί τούς πολίτες της ἀξιοσέβαστους —ἐκτός ἀπό τίς διαστάσεις τους— εἶναι ἡ ἀταλάντευτη προσκόλλησή τους σέ ὀρισμένες ἀρχές κι ἀξίες, πράγμα πού προσδίδει πάντα μιᾶ ἠθική διάσταση ἀκόμη καί στήν πιό πρόστυχη μικροπολιτικάντικη ἐνέργειά τους. Καί πῶς θά μπορούσε νά εἶναι διαφορετικά ἐξάλλου, ἀφοῦ ἀκόμα καί στά χαρτονομίσματά τους ἐπάνω δηλώνουν πρὸς πάσα κατεύθυνση ὅτι πιστεύουν στὸν Θεό;

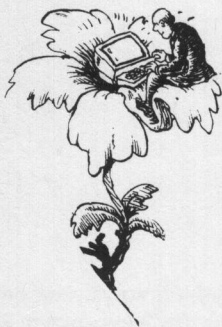
Μεταξύ τῶν ἀρχῶν πού πρεσβεύουν καί μεταξύ τῶν ἀξιῶν πού θεραπεύουν, περίοπτη θέση κατέχει, ὡς γνωστόν, ἡ οἰκογένεια. Τά ξανθὰ κεφαλάκια τῶν ἀμερικανόπουλων συγκινοῦν ὀλόκληρη τήν κοινωνία, πέρα ἀπό κοινωνικές, φυλετικές ἢ ταξικές διαφοροποιήσεις. Ἡ κοινωνία ὀλόκληρη εἶναι πρόθυμη νά ὑποστεῖ τίς ὅποιεςδήποτε θυσίες, προκειμένου οἱ γόνοι της νά λάβουν τή βέλτιστη δυνατὴ διαπαιδαγώγηση. Τώρα βέβαια, ὅσες οἰκογένειες χαίρουν καί κάποιας οικονομικῆς ἐπιφάνειας —ἀποτέλεσμα, προφανῶς, τῆς σκληρῆς τους προσπάθειας, ἡ ὁποία πάντα ἀνταμειβεται ὡς γνωστόν— ἔχουν τήν περηφάνεια καί τή χαρά νά μπορούν νά προσφέρουν στοὺς γόνους τους τὰ καλύτερα σχολεῖα.

Ἐξάλλου, αὐτό εἶναι φυσικό: ἀπὸ τότε πού ἡ κεντρικὴ κυβέρνησις προσεχώρησε στὶς μοντέρνες νεοφιλελεύθερες ἀπόψεις, ἀποφάσισε ὅτι οἱ δημοσιονομικὲς δαπάνες εἶναι κατὰ τό μεγαλύτερο τμῆμα τους ἀντιπαραγωγικές καί ἄρα ἄχρηστες. Μεταξύ αὐτῶν, φυσικά, κι οἱ δαπάνες γιὰ τήν ἐκπαίδευση: ὅποιος ἔχει ἄς πληρώσει κι ὅποιος δέν ἔχει ἄς μὴν πληρώσει, ἔτσι κι ἀλλιῶς μόνο αὐτοὶ πού ἔχουν καταφέρουν ν' ἀνοίξουν τὰ στραβάδια τους, ὁπότε πρὸς τί νά πετᾶμε τὰ λεφτὰ (μὲ τὴ μνεῖα τοῦ θεοῦ ὀνόματος) ἀπ' τό παράθυρο; Ἔτσι, τὰ σχολεῖα χρηματοδοτοῦνται πλέον ἀπὸ τίς τοπικὲς ἀρχές, δηλαδή οἱ πλούσιοι δῆμοι πληρώνουν πολλὰ κι οἱ φτωχοὶ λίγα, κατὰ συνέπεια μπορούμε νά κατατάξουμε μὲ ἀπόλυτη ἀκρίβεια τὰ σχολεῖα ἕλης τῆς ἐπικράτειας σέ καλὰ ἢ κακὰ, ἀνάλογα μὲ τό μέσο κατὰ κεφαλὴν εἰσόδημα τῶν κατοίκων τῆς πόλης στήν ὁποία βρίσκονται.

Ἐλα, ὅμως, πού ὑπάρχουν καί παλιάνθρωποι σ' αὐτὸν τὸν κόσμο: κάποιοι ἀνήθικοι κι ἀδίστακτοι πού δέν ἔχουν οὔτε ἱερό οὔτε ὄσιο καί δέν σέβονται τίποτε, στέλνουν —ἄκουσον, ἄκουσον— τὰ παιδιά τους στὰ καλὰ σχολεῖα τῶν πλούσιων γειτονιῶν, χωρὶς νά ἔχουν τό δικαίωμα, γιατί αὐτὰ τὰ ταπεινά ἀνθρωπάκια κατοικοῦν ἀλλοῦ! Μὲ τὴ βοήθεια κάποιας φεύτικης βεβαίωσης κατοικίας, οἱ ἀχρεῖτοι αὐτοὶ φτωχοὶ ἐπιβαρύνουν τοὺς τίμιους πλούσιους μὲ τό κόστος διδασκαλίας τῶν παράνομων (μάλιστα, νά λέμε τὰ πράγματα μὲ τ' ὄνομά τους!) παιδιῶν τους. Ἄσε πού αὐτό τό κόστος δέν εἶναι κι ἀμελητέο δά: ἑπτὰ ὀλόκληρες χιλιάδες δολάρια τό χρόνο γιὰ κάθε παιδί (ἴδιος ὁ ἐπιμερισμός καί γιὰ τὰ ὄμορφα κι ἀφράτα πλουσιόπαιδα καί γιὰ τὰ κακομούτσουνα φτωχομπάσταρδα).

Ἡ ἀπάντησις δέν θά μπορούσε νά εἶναι ἄλλη ἀπὸ αὐτὴ πού δόθηκε μὲ πυγμὴ κι ἀποφασιστικὸτητα ἀπὸ τὰ περισσότερα σχολεῖα μόλις διαπίστωσαν ὅτι ἔπεσαν θύματα ἀπατεῶνων: ἔναντι μόλις δεκαπέντε χιλιάδων δολαρίων τό χρόνο, ἰδιωτικοὶ ντέτεκτιβ —συχνὰ ἀστυνομικοὶ ἐκτός ὠρῶν ὑπηρεσίας— παρακολοῦθοῦν τοὺς ὑποπτους μαθητὲς προσπαθώντας νά διαπιστώσουν πού ἀκριβῶς διαμένουν κι ἂν παρανομοῦν διαμένοντες ὄχι μὲ τοὺς γονεῖς τους ἀλλὰ μὲ ἄλλους συγγενεῖς ἢ φίλους πού ἔχουν τό προνόμιο νά κατοικοῦν σέ ἀριστοκρατικὲς γειτονιές, βιντεοσκοποῦν τοὺς μαθητὲς ἐκεῖνους πού παίρνουν τίς συγκεκριμένες γραμμὲς τρένου πού ἐξυπηρετοῦν παρακατιανὰ προάστια καί προσφέρουν ἑκατὸ δολάρια σ' ὅποιον τοὺς δώσει πληροφορίες πού θά τοὺς ἐπιτρέψουν νά συλλάβουν κάποιον ἔνοχο. Σ' ὅσους συλλαμβάνονται ἐπιβάλλεται, φυσικά, ἀποβολή, πράγμα πού συνεπάγεται ἀντίστοιχες οικονομίες γιὰ τό σχολικὸ ἴδρυμα. Διάολε, πῶς νά τό κάνουμε δηλαδή, ὁ Θεός μπορεῖ ν' ἀγαπάει τὸν κλέφτη, ἀγαπάει ὅμως καί τὸν νοικοκύρη.

Νίκος Προκόβας

Ο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΔΙΑΛΟΓΟΣ: Η ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΠΡΟΚΛΗΣΗ

τῆς Γεωργίας Πετράκη

Τούς τελευταίους μήνες — από τὰ τέλη τοῦ Μάρτη — ἡ ἔννοια τοῦ κοινωνικοῦ διαλόγου ἔχει ἐγκατασταθεῖ γιὰ τὰ καλά στὸν δημόσιο χῶρο. Ἡ κυβέρνηση Σημίτη εἶχε καὶ σέ προηγούμενες κοινωνικὲς ἐνκαιρίες (ἀγρότες, καθηγητές) διατυπώσει τὴν προσήλωσή της στὸν κοινωνικό διάλογο, ὅμως στὸ νεοαναδειχθέν μέτωπο, αὐτὸ τῶν ἐργασιακῶν σχέσεων, πού ὀργανώνουν καὶ διέπουν τὴν καθ' ἑαυτὸ καπιταλιστικὴ οἰκονομία, ἡ ἔννοια ἔχει ἄλλους συμβολισμούς καὶ σημασίες σχετικὰ ἀνεξάρτητες ἀπὸ τίς ὅποιες προθέσεις ἐπιδίωξης τῆς συναίνεσης ἐκ μέρους τῆς κυβέρνησης. Ὑποδηλώνει τὴν ἀναγνώριση τῶν ἀνταγωνιστικῶν κοινωνικῶν δυνάμεων, τῆς ἐργασίας καὶ τοῦ κεφαλαίου, καὶ τὴν ἀναγκαῖότητα τῆς διαπραγμάτευσης μεταξὺ τους καὶ διὰ μέσου τοῦ κράτους τῶν ὁρῶν τῆς ἐργασιακῆς τους συνύπαρξης στὴ βάση μιᾶς ἐλάχιστης συμφωνίας. Ὁ κοινωνικός διάλογος ὡς πεδίο θεσμικῆς διαπραγμάτευσης, ἂν καὶ κάποια ἰδεολογικὰ ἀνταντακλαστικά πού ἀναπτύσσονται στὶς πολιτικὲς συγκυρίες τείνουν νὰ διαστρεβλώσουν τὴν ἱστορικότητά του, ἀποτελεῖ κομμάτι τῶν ἐργατικῶν κατακτήσεων, στοιχεῖο τοῦ θεσμικοῦ οἰκοδομήματος τοῦ κοινωνικοῦ κράτους καὶ ὡς τέτοιο πρέπει νὰ τὸν ὑπερασπιστοῦμε. Ἡ προηγούμενη θέση δὲν ὑπονοεῖ ὅτι ἡ κυβέρνηση Σημίτη ἔρχεται στὸν κοινωνικό διάλογο ὡς οὐδέτερος μεσολαβητής. Ποτέ οἱ κυβερνήσεις δὲν ἦταν οὐδέτερες στὸν κοινωνικό ἀνταγωνισμό, οὔτε καὶ στὶς πλέον δημοκρατικὲς καὶ συντεταγμένες κοινωνίες. Οὔτε ὑπονοεῖ ὅτι τὸ πεδίο τοῦ κοινωνικοῦ διαλόγου εἶναι τὸ μόνο ἢ τὸ σπουδαιότερο πεδίο κοινωνικῆς διαπραγμάτευσης. Ὅμως ἡ θεσμικὴ διαπραγμάτευση κεφαλαίου - ἐργασίας μὲ ἐνδιάμεσο τὸ κράτος ἀποτελέσει τὴν κορυφὴ ἑνὸς συστήματος ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας καὶ τῆς κοινωνίας, πού ἐπιδιώξε, ἐκτός τῶν ἄλλων, τὸν μερικὸ ἔλεγχο τῶν ταξικῶν ἀνταγωνισμῶν, τὸν κοινωνικό ἔλεγχο τῆς ἀγορᾶς, μὲ τὴ δημιουργία θεσμῶν πού καθιστοῦσαν τοὺς ὄρους ἀναπαραγωγῆς τῆς μισθωτῆς ἐργασίας ἀνελαστικούς σέ σχέση μὲ τίς ἀνάγκες τοῦ κεφαλαίου καὶ τῶν ἐπιχειρήσεων, μ' ἄλλα λόγια τοῦ μοντέλου κοινωνικῆς ἐντάξης τῆς ἐξαρτημένης ἐργασίας πού σταδιακὰ οἰκοδομήθηκε στὶς εὐρωπαϊκὲς κοινωνίες.

Ὅμως τὴ δημοκρατικὴ σημασιοδότηση τῆς κοινωνικῆς διαπραγμάτευσης θὰ ἐπισκιάσει τὸ γεγονός ὅτι ἡ κυβέρνηση ξεκινᾷ τὸν «κοινωνικό διάλογο» γιὰ νὰ ἐπαγγελθεῖ τὴν φιλελευθεροποίηση τῶν ἐργασιακῶν σχέσεων, δηλαδή τὴν ἀνατροπὴ τῶν θεσμικῶν ἰσορροπιῶν πού ἐξασφάλιζαν σχετικὴ κοινωνικὴ προστασία στὴ μισθωτὴ (ἐξαρτημένη) ἐργασία. Ἡ ἐπίθεση φιλίας τῆς κυβέρνησης πρὸς τὸν κόσμο τῆς ἐξαρτημένης ἐργασίας ξεκίνησε ἐπίσημα μὲ τὴν ὁμιλία πού ἀπηύθυνε ὁ πρωθυπουργὸς στὸν συνδικαλιστικὸ τομέα τοῦ ΠΑΣΟΚ στὶς 26 Μαρτίου ἐνώπιον χιλίων συνδικαλιστῶν, ἐνῶ εἶχαν προηγηθεῖ διαδόσεις ἢ καὶ δηλώσεις ὑπουργῶν περὶ ἐπικείμενων ἀνατροπῶν στὶς ἐργασιακὲς σχέσεις. Ἡ ὁμιλία τοῦ Σημίτη ἀποτελεῖ ἕνα καλὸ δείγμα τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ λόγου πού υἱοθετεῖ τὴ νεοφιλεύθερη στρατηγικὴ. Ὁ πρωθυπουργός, ἐπικαλούμενος τὴ στενὴ σχέση σοσιαλδημοκρατίας - συνδικάτων στὸ εὐρωπαϊκὸ κοινωνικό μοντέλο, καλεῖ τὰ συνδικάτα νὰ συνεργαστοῦν μὲ τὴν κυβέρνηση προκειμένου νὰ οἰκοδομηθεῖ ἕνα «νέο μοντέλο εὐημερίας... πού τὰ ποιοτικὰ στοιχεῖα θὰ ἀποτελοῦν τὸ ἐπίκεντρο τοῦ πολιτικοῦ ἐνδιαφέροντός μας», ἐνῶ συγχρόνως διακηρύσσεται ἡ προσήλωσή στὴ στήριξη καὶ ἐνίσχυση τοῦ κράτους πρόνοιας ὡς «ἀδιαμφισβήτητη πολιτικὴ ἀρχή» καὶ προτάσσεται ἡ ἀντιμετώπιση τῆς «μεγαλύτερης κοινωνικῆς ἀδικίας, πού εἶναι ἡ ἀνεργία». Στὸ πλαίσιο τῆς διατύπωσης τέτοιων ἀξιακῶν προθέσεων ἀναλύει τὴ σημερινὴ κατάσταση δίνοντας ἔμφαση στὴ διάλυση τῆς συμμαχίας κεφαλαίου (κάποιον κομματιοῦ του), ἐργατικῆς τάξης καὶ κράτους, πάνω στὴν ὁποία στηρίχθηκαν οἱ μεταπολεμικὲς εὐρωπαϊκὲς κοινωνίες, στὸ νέο μοντέλο ἐργασίας πού περιθωριοποιεῖ τὴν παραδοσιακὴ μισθωτὴ ἐργασία καὶ στὶς ἐπιπτώσεις τῆς διεθνοποίησης. Παρ' ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ κειμένου εἶναι ἀνοικτό (πρέπει ν' ἀναζητήσουμε λύσεις, ἔχουμε χρέος νὰ συζητήσουμε μ' ἀνοικτὴ ἀτζέντα), εἶναι σαφές ὅτι ἡ κατεύθυνση τῆς ἀναζήτησης τῶν ὁποιων λύσεων εἶναι αὐτὴ τῆς (θεσμικῆς) προσαρμογῆς στὴ νέα κατάσταση πραγμάτων, τῆς ἀποδοχῆς τῶν νέων δεδομένων στὸ χῶρο τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς οἰκονομίας, τῆς ὑπέρβασης «τῆς ἀναντιστοιχίας ἀνάμεσα στὸ ὑφιστάμενο μοντέλο ἐργασίας καὶ τὸ διαμορφούμενο νέο μοντέλο παραγωγῆς».

Τά κύρια αναλυτικά στοιχεία αυτού του προσανατολισμού είναι ή «θεωρία» περί «άπασχολήσιμων», οίονει προσαρμοζόμενων και άναπροσαρμοζόμενων στίς παραγωγικές ανάγκες, και ή έπαγγελία ενός μέλλοντος στό όποιο οί ευθύνες (γιά άσφάλιση, στέγαση, ύγειονομική περιθάλψη) του κοινωνικού κράτους θά μειωθούν γιά νά μεταβιβάσθουν στά ίδια τά άτομα. Δηλαδή τό κείμενο Σημίτη από τή μιá όμολογεί τή διάρρηξη του άποκαλούμενου Κοινωνικού Συμβολαίου πάνω στό όποιο στηρίχθηκαν οί σχέσεις οικονομίας - κοινωνίας στή μεταπολεμική περίοδο, άποκρυσταλλώνοντας και διασφαλίζοντας έναν συσχετισμό δύναμης μεταξύ κεφαλαίου - έργασίας, συνδικάτων - έπιχειρήσεων, και από τήν άλλη καλεί τά συνδικάτα νά συνομολογήσουν στήν οικονομική στρατηγική τής νέας τάξης πραγμάτων (διεθνοποίηση, άνεξέλεγκτη κίνηση του κεφαλαίου) άπεμπολώντας τίς θεσμικές άσφαλιστικές δικλίδες πού μέχρι τώρα παρείχαν σχετική προστασία στον κόσμο τής έξαστημένης έργασίας από τίς κινήσεις του κεφαλαίου και των έπιχειρήσεων. Πρόκειται γιά ένα κάλεσμα όπισθοχώρησης, άναγνώρισης τής άνατροπής των συσχετισμών, και τής ήττας του κόσμου τής έργασίας, τήν όποία ή πολιτική έξουσία δέν μπορεί παρά νά θεσμοθετήσει άνατρέποντας και τυπικά - νομικά τό υπάρχον έργασιακό καθεστώς. Η αντίφαση είναι έμφανής. Τό ευρωπαϊκό μοντέλο στηρίχθηκε στή συνεργασία τής σοσιαλδημοκρατίας και των συνδικάτων μέ σοβαρά άνταλλάγματα γιά τον κόσμο τής έργασίας: άνοδο βιοτικού επιπέδου, σταθερότητα στήν άπασχόληση, κοινωνική άσφάλιση κλπ. Η άνατροπή αυτής τής πολιτικοκοινωνικής άμοιδιαότητας έχει ήδη έκφραστεί σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες μέσω των έντονων κοινωνικών συγκρούσεων των τελευταίων ετών. Όμως ή συνεργασία συνδικάτων - κυβέρνησης στό όραμα Σημίτη έχει ως άντάλλαγμα γιά τους έργαζόμενους τήν έπαναμετατροπή τους σε «πραγματικά» έμπορεύματα, άφου οί ιδιότητες τους (κατάρτιση, προσαρμογή, άπασχολησιμότητα), οί όροι τής μίσθωσης (διάρκεια, ένταση, άμοιδή έργασίας, άπόλυσης κλπ.) και τής άναπαραγωγής τους θά έπανυπαχθούν στίς άμεσες άνάγκες του κεφαλαίου, έπιτρέποντας έτσι σ' ένα μοντέλο έργασίας γνωστό από τίς πρώτες περιόδους τής έκδιομηχάνισης ως μοντέλο ύπερεκμετάλλευσης.

Στό πλαίσιο πού τοποθέτησε ή όμιλία Σημίτη κινήθηκαν, λίγο άργότερα, οί προτάσεις του Συμβουλίου Οικονομικών Έμπειραγμωνών υπό τήν προεδρία του Ι. Στουρνάρα. Η κατάργηση του έγγυημένου, μέσω τής συλλογικής διαπραγμάτευσης, ήμερομισθίου, ή μείωση των άσφαλιστικών εισφορών, ή άπελευθέρωση του ώραρίου, ή άπελευθέρωση των άπολύσεων είναι οί σοβαρές άνατροπές πού προαναγγέλλονται στό υπάρχον έργασιακό καθεστώς. Οί άντιδράσεις ύπήρξαν έντονες, είχαν ήδη άρχισει νά διατυπώνονται μετά τήν όμιλία Σημίτη, εκ μέρους συνδικαλιστών, στελεχών του ΠΑΣΟΚ, ακόμα και ύπουργών τής κυβέρνησης Σημίτη. Τέλος, άρνητικά τοποθετήθηκε και ό ΣΕΒ, κατηγορώντας τήν κυβέρνηση γιά άνεπιθύμητη άναστάτωση. Στίς 10 Άπριλίου πραγματοποιήθηκε κοινή συνεδρίαση κυβερνητικής έπιτροπής μέ κομματικά στελέχη του ΠΑΣΟΚ γιά τήν τελική διαμόρφωση των κυβερνητικών προτάσεων. Κατά τή σύσκεψη αυτή ό πρωθυπουργός, κάτω από τήν πίεση των άντιδράσεων, άπέσυρε τήν εισήγηση τής διυπουργικής έπιτροπής, και άποφασίσθηκε νά παρατεθούν θεματικοί τίτλοι, θέλοντας έτσι νά δημιουργηθεί ή έντύπωση ότι τά υπό συζήτηση θέματα είναι άνοικτά.

Τά έπαγγελόμενα μέτρα διατείνονται ότι ύπηρετούν τον στόχο τής μείωσης τής άνεργίας και τής τόνωσης τής άνταγω-

νισκότητας τής ελληνικής οικονομίας πού θά έπέλθουν μέσω τής «έλαστικοποίησης» των μορφών άπασχόλησης και τής μείωσης του κόστους έργασίας. Κατ' άρχήν πρέπει νά πούμε ότι οί εύέλικτες μορφές άπασχόλησης έχουν από καιρό εισαχθεί στήν άγορά έργασίας σε σημείο πού, σύμφωνα μέ τίς ύπάρχουσες εκτιμήσεις, νά άφορούν πάνω από τό 50% των έργασιακών σχέσεων του ιδιωτικού τομέα. Έπίσημως, μόνο ή μερική άπασχόληση, πού ως γνωστόν δέν άποτελεί τήν πλέον προσφιλή γιά τήν ελληνική έργοδοσία μορφή εύελικτίας, άφορρά, μέ βάση τά έπίσημα στοιχεία, τό 4,5% του μισθωτού πληθυσμού, ποσοστό σοβαρά ύποεκτιμημένο άν σκεφτούμε τό εύρος τής παραοικονομίας (περίπου 40% του Άκαθάριστου Έθνικού Προϊόντος) και τήν πολυαπασχόληση πού άφορρά τό 20% του ένεργου πληθυσμού και είναι συχνά παράνομη.

Έπιπλέον, οί διάφορες μορφές προσωρινής έργασίας (σύμβαση όρισμένου χρόνου κλπ.) άφορούν τό 16,5% του μισθωτού πληθυσμού, ενώ είναι πλέον γενικευμένη πρακτική των έπιχειρήσεων νά άπολύουν τους έργαζόμενους γιά νά προσλάβουν άλλους ή τους ίδιους μέ συμβάσεις όρισμένου χρόνου ή και μέ συμβάσεις έργου ως ελεύθερους έπαγγελματίες! Όλοι μιλάνε γιά τήν περιθωριοποίηση τής μισθωτής έργασίας — και ό πρωθυπουργός στήν πρόσ συνδικαλιστές όμιλία του — αλλά συσκοτίζουν τό γεγονός ότι οί περιφημες νέες μορφές έργασίας, πού παρουσιάζονται ως άνεξάρτητες, ύποκρύπτουν παραδοσιακάτατες μορφές έξαρτημένης έργασίας. Άν στά προαναφερθέντα προσθέσουμε τους χιλιάδες ώρομισθιους πού άπασχολούνται στήν παραπαιδεία αλλά και τήν παιδεία, τους έκατοντάδες συμβασιούχους καθηγητές του ελληνικού πανεπιστημίου, τίς συμβάσεις όρισμένου χρόνου και τίς αναθέσεις έργολαβιών του ίδιου του δημόσιου τομέα, καταλαβαίνουμε ότι οί έργασιακές σχέσεις στήν ελληνική κοινωνία είναι ήδη έξαιρετικά εύέλικτες. Η περιόφημη «άκαμψία» στήν άγορά έργασίας ύπονοεί τήν επιδίωξη τής πλήρους άπελευθέρωσης, δηλαδή τή συρρίκνωση τής πλήρους άπασχόλησης, και σε όσους τήν κατέχουν, «τή διεύρυνση και επέκταση τής έλαστικοποίησης και στους ήδη έργαζόμενους μέ πλήρη άπασχόληση», όπως πολύ σωστά τό διατύπωσε ό πρόεδρος τής ΓΣΕΕ στή συνέντευξή του στήν *Αυγή τής Κυριακής* (11.5).

Δεύτερον, τό κόστος έργασίας ανά μονάδα προϊόντος στήν ελληνική οικονομία μειώθηκε στό διάστημα 1990-1996 κατά 11% (έναντι 4% στήν Ε.Ε.), οί πραγματικοί μισθοί διατηρήθηκαν στό επίπεδο του 1982, ενώ οί άμοιβές των Έλλήνων μισθωτών άντιστοιχούν στό 65% του μ. όρου τής Ε.Ε. Όμως, παρ' όλο πού ή ελληνική κοινωνία θρίσκει από πλευρās κοινωνικής πολιτικής και κοινωνικής προστασίας στό κατώτερο επίπεδο τής Ευρωπαϊκής Ένωσης, ταυτόχρονα ή ελληνική οικονομία συγκαταλέγεται μεταξύ των τελευταίων και από άποψη άνταγωνιστικότητας. Κάτι πού σημαίνει ότι ή μείωση του έργατικού κόστους δέν συμβάλλει όπωσδήποτε στήν άνταγωνιστικότητα, παρά τήν προσπάθεια πού καταβάλλεται από τίς κυρίαρχες κυβερνητικές και έργοδοτικές πολιτικές νά μάς πείσουν γιά τό αντίθετο. Όμως ή ελληνική διομηχανία στό σημείο αυτό είναι πιστή στίς παραδόσεις της και τίς άρχές της: Οί πολιτικές διαχείρισης τής έργασίας πού έφαρμοσε τόσο κατά τίς προηγούμενες περιόδους όσο και κατά τήν τρέχουσα, πού είναι περίοδος έξοσυγχρονισμού και άναδιάρθρωσης, θεωρούν ότι τό συγκριτικό πλεονέκτημα τής ελληνικής διομηχανίας είναι και πρέπει νά παραμείνει ή συμπίεση τής άμοιβής τής έργασίας και κατά συνέπεια ή ύποβάθμιση του ρόλου και τής θέσης των έργαζόμενων στήν παραγωγική διαδικασία.

Τρίτον, δέν είναι καθόλου σίγουρο ότι ή άπελευθέρωση τής

ἀγορᾶς ἐργασίας ἀπὸ τὸν κοινωνικὸ ἔλεγχον θὰ μειώσει τὴν ὀλο-
ένα διογκούμενη ἀνεργία. Ἐμπρακτὴ ἀπόδειξη, τὰ λογιστικὰ
κόλπα πού χρησιμοποιεῖ ἡ Μ. Βρετανία γιὰ νὰ ἐμφανίσει μείω-
ση τῆς ἀνεργίας σὸ 6,9%, γεγονός πού σχολιάστηκε καί ἀπὸ
τοὺς *Financial Times*. (Στὸν *Monde Diplomatique* τοῦ Φεβρουα-
ρίου.) Εἶναι βέβαιο ὅτι ὀρισμένες κατηγορίες τῆς ἤδη ὑπάρ-
χουσας ἀπασχόλησης θὰ ὑποκατασταθοῦν ἀπὸ τὴ «νέα» εὐ-
έλκτικη ἐργασία. Ὡστόσο, ἀκόμα καὶ ἂν ἡ πλήρης νομιμοποι-
ησι τῆς φθηνῆς ἐργασίας βελτιώσει τὰ ἀριθμητικὰ μεγέθη τῆς
ἀνεργίας, ὅπως ἐγένε μετὸν καλύτερο μαθητὴ τοῦ Διεθνoῦς Νο-
μισματικοῦ Ταμείου, τὴ Μ. Βρετανία, τὰ οὐσιαστικὰ προβλή-
ματα πού συνδέονται μετὸν ἀνεργία, ἡ ἀδυναμία κοινωνικά
ἀποδεκτοῦ βιοπορισμοῦ, ἡ ἀπώλεια τῆς κοινωνικῆς συμμετο-
χῆς, ἡ διάβρωση τῆς κοινωνικῆς ταυτότητος, ἡ περιθωριοποι-
ησι θὰ παραμείνουν, ἔχοντας ἀπλῶς ἀλλάξει τοὺς ὀρισμούς
καὶ τίς κατηγοριοποιήσεις. Ὅμως μιά τέτοια προοπτικὴ τί σχέ-
ση μπορεῖ νὰ ἔχει μετὸ ποιοτικὸ μοντέλο εὐημερίας σὸ ὁποῖο
καλεῖ ὁ πρωθυπουργὸς τοὺς συνδικαλιστὲς νὰ στρατευτοῦν;
Ἐχει γραφτεῖ (Α. Βερναρδάκης, Ἐποχὴ, 11 Μαΐου) ὅτι οἱ

προτεινόμενες ἀνατροπές ὅτὸ μοντέλο ἐργασίας ἀποτελοῦν
«ἀντιμεταρρύθμιση». Εἶναι νομίζω σωστό, ἐπειδὴ ἡ εὐρωπαϊ-
κὴ κουλτοῦρα συνέδεσε τὴ μεταρρύθμιση μετὸν πρόοδο. καὶ
μὲ αὐτὴ τὴν ἐννοια οἱ προτάσεις τῆς κυβέρνησης ἐμπνέονται
ἀπὸ πνεῦμα ἀντιμεταρρύθμισης. Ἄν ἡ ἑλληνικὴ σοσιαλδημο-
κρατία πιστεύει ὅτι τῆς μέλλει νὰ παίξει ἀκόμη ἕναν ιστορι-
κὸ ρόλο σὸ γίγνεσθαι τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας μας, θὰ πρέ-
πει νὰ ἐπιδιώξει ὄχι τὴν ἀπορρύθμιση τῆς ἀγορᾶς ἐργασίας κά-
τω ἀπὸ τὴν πίεση τῶν ἄμεσων ἀναγκῶν τοῦ κεφαλαίου ἀλλὰ
ἕνα νέο κοινωνικὸ συμβόλαιο, σὸ ὁποῖο οἱ κοινωνικὲς τάξεις
πού παράγουν τὸν πλοῦτον τῶν κοινωνιῶν μας θὰ ἔχουν μιά θέ-
ση ἀνάλογη μετὸ ρόλον τους. Φαίνεται πῶς σ' ὅλη τὴν Εὐρώπη
τὰ χαρτιά μοιράζονται καὶ ξαναμοιράζονται συνεχῶς. Τὸ
35ωρο εἶναι τὸ σύνθημα καὶ τῆς γαλλικῆς σοσιαλδημοκρατίας.
Στὸ σύνθημα αὐτὸ συμπυκνῶνεται σήμερον τὸ ὄραμα προόδου
τῶν εὐρωπαϊκῶν μας κοινωνιῶν.

ΓΙΑ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΚΑΙ ΤΗ ΓΛΩΣΣΑ ΤΩΝ ΒΡΥΞΕΛΛΩΝ

του Βασίλη Ζουναλή

«Κανένας άνεμος δέν είναι ούριος γι' αυτόν
πού δέν γνωρίζει τό δρόμο του»
(Σενέκας)

Αδιαφορούμε, συνήθως, γιά τά κείμενα τών μανδαρίων τής Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης. Ἡ *Ἐπίσημη Ἐφημερίδα τών Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων* δέν εἶναι ἡ ἔφημερίδα μας. Ἀνατρέχουμε ἐκεῖ μόνο σέ ἐξαιρετικές περιπτώσεις καί γιά αὐστηρά ἐπαγγελματικούς λόγους. Ἄλλωστε, ὡς φυσιολογικοί ἄνθρωποι δέν ἐπιδιώκουμε τέτοιες γραπτές ἀναρτήσεις.

Ἐπιβάλλεται, πάντως, ἡ ἀπό καιροῦ εἰς καιρόν ἀνάγνωση τέτοιων κειμένων. Ἄν ἐπιθυμοῦμε, δεδαίως, μιά ἐγκυρη ἐνημέρωση γιά τά τεκταινόμενα στήν Εὐρωπαϊκή Ἐνωση, ὅπου ἀνήκουμε. Ἐκτός ἀπό τήν ἐνημέρωση, ἡ προσεκτική ἀνάγνωση τέτοιων κειμένων, κι αὐτό ἐνδιαφέρει ἴσως περισσότερο, μάς δίνει τήν εὐκαιρία ἀμεσης συνάντησης μέ τό πνεῦμα καί τή γλώσσα τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ μανδαρινισμοῦ, τίς μεταμορφώσεις καί τίς περιπλανήσεις τους.

Πρόσφατη ἀφορμή γιά τή συγγραφή τοῦ παρόντος στάθηκε ἡ ἀνάγνωση δύο γνωμοδοτήσεων τής Οἰκονομικῆς καί Κοινωνικῆς Ἐπιτροπῆς. Ἡ πρώτη γνωμοδότηση ἀφοροῦσε τήν «Ἀνακοίνωση τής Ἐπιτροπῆς σχετικά μέ τήν ἐπανεξέταση τής κοινοτικῆς στρατηγικῆς διαχείρισης τών ἀποβλήτων». Τό θέμα τῆς δεύτερης γνωμοδότησης ἦταν «Ὁ ἀπολογισμός τών τριῶν πρώτων ἐτῶν τῆς μεταρρύθμισης τής Κοινῆς Γεωργικῆς Πολιτικῆς» | *Ἐπίσημη Ἐφημερίδα Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων*, τεύχος 89, 19 Μαρτίου 1997, σελ. 39|.

Σχολιάζοντας τήν «Ἀνακοίνωση τής Ἐπιτροπῆς», ἡ Οἰκονομική καί Κοινωνική Ἐπιτροπή διαπιστώνει (στήν πρώτη ἐκ τών ἀνωτέρω δύο γνωμοδοτήσεων) ὅτι ἡ «Ἀνακοίνωση τής Ἐπιτροπῆς» παρουσιάζει μιά *συνολικά ἀρνητική κρίση* σχετικά μέ τά ἀποτελέσματα τῆς διαχείρισης τών ἀποβλήτων στό σύνολο τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης. Τά σχετικά σχόλια τῆς Οἰκονομικῆς καί Κοινωνικῆς Ἐπιτροπῆς ἔχουν ὡς ἑξῆς:

«Τά συστήματα πού υἱοθετήθηκαν στίς διάφορες χώρες συχνά ἀποδείχονται ἀνεπαρκῆ, καί μὴ βιώσιμα ἀπό περιβαλλοντική ἄποψη, ἐνώ ἀπό νομική δέν εἶναι ἀποτελεσματικά (συνεχῆς αὔξηση τῆς διάθεσης σέ χωματερές, περιορισμένος χαρακτήρας τών πραγματικά ἀνακτημένων ροῶν καί λοιπά)».

«Ἐπιπλέον, ἐμφανίζεται σαφῶς ἡ ἀδυναμία νά διαρθρωθεῖ ἱκανοποιητικά αὐτή ἡ ἀξιολόγηση, δηλαδή νά ἐπιτευχθεῖ ἱκανοποιητική γνώση τοῦ προβλήματος καί τών διαφορῶν στοιχείων τοῦ ἐξακριβώνοντας μέ κατάλληλο τρόπο τά αἷτια καί τούς σημαντικούς παράγοντες τῆς ἀποτυχίας».

«Ὅλ' αὐτά σημαίνουν ὅτι ἂν ἀπό τή μιά μεριά ἡ Ἐπιτροπή εἶναι σέ θέση νά δηλώνει ὅτι ἡ κατάσταση δέν εἶναι καθόλου ἱκανοποιητική, ἀπό τήν ἄλλη δέν μπορεῖ νά ἐκτιμήσει ἀκριβῶς "πόσο", "πῶς" καί "γιατί". Αὐτό δημιουργεῖ ἕνα δραματικό ἀδιέξοδο στήν κατάρτιση τών διαρθρωτικῶν μέτρων στίς πολιτικές καί στίς κοινοτικές δράσεις στά θέματα αὐτά».

Πρὶν προχωρήσουμε στή δεύτερη γνωμοδότηση τῆς Οἰκονομικῆς καί Κοινωνικῆς Ἐπιτροπῆς, ἀξίζει νά τονίσουμε τή διαφορὰ πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στό εἶδος τῆς πρώτης καί τῆς δεύτερης γνωμοδότησης. Ἡ πρώτη γνωμοδότηση εἶναι γνωμοδότηση γιά τήν «Ἀνακοίνωση τής Ἐπιτροπῆς», εἶναι δηλαδή *γνωμοδότηση γιά μιά ἄλλη «γνωμοδότηση»* (ἔχουμε τό δικαίωμα νά θεωρήσουμε ὡς οἰονεῖ γνωμοδότηση μιά ἀνακοίνωση σχετική μέ τήν ἐπανεξέταση τῆς κοινοτικῆς στρατηγικῆς διαχείρισης τών ἀποβλήτων), ἐνώ ἡ δεύτερη γνωμοδότηση δέν ἀποφαίνεται γιά ἕνα ἔγγραφο ἀλλά γιά τά ἀποτελέσματα ἐφαρμογῆς μᾶς μεταρρύθμισης.

Ἐξετάζοντας τή δεύτερη γνωμοδότηση ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ νά μεταφέρω, κατ' ἀρχάς, τίς διαπιστώσεις τῆς Οἰκονομικῆς καί Κοινωνικῆς Ἐπιτροπῆς γιά τά ἀποτελέσματα τῆς μεταρρύθμισης τῆς Κοινῆς Γεωργικῆς Πολιτικῆς κατά τήν πρώτη τριε-

τία εφαρμογής της (1992-1995) πριν αναφερθώ στο πνεύμα και στη γλώσσα της. Η πρόσφατη εξέγερση των αγροτών επιβάλλει αυτή τη σύντομη παρέμβαση. Ίδού, λοιπόν, αυτές οι διαπιστώσεις, όπως τις κατάλαβα και όσο γίνεται πιο συνοπτικά.

- Έπιτεύχθηκε ικανοποιητική μείωση της παραγωγής (ένας από τους βασικούς στόχους της μεταρρύθμισης του 1992 ήταν ο έλεγχος της παραγωγής, ώστε να αποκατασταθεί η ισορροπία των αγορών και να αποφευχθεί ο σχηματισμός πλεονασμάτων και η υπερβολική αύξηση των δαπανών).

- Η μεταρρύθμιση συνέβαλε στη διατήρηση των γεωργικών δραστηριοτήτων σε ολόκληρη την επικράτεια της Ευρώπης και οι επιδράσεις στο περιβάλλον ήταν τελικά θετικές (οι πλέον αμφίλεκτες διαπιστώσεις, όπως θα σχολιάσουμε στα επόμενα).

- Δεν αναστράφηκε η τάση για αυξημένη συγκέντρωση της γεωργικής παραγωγής, ούτε και η τάση για απώλεια θέσεων απασχόλησης στη γεωργία (ή απώλεια ανήλθε στο 20% περίπου από 6,5% έπεσε στο 5,3% της συνολικής απασχόλησης, πλην του στρατιωτικού τομέα). Σχόλιο: υποτίθεται ότι πρώτος στόχος της μεταρρύθμισης ήταν «να διατηρηθεί σε ενεργό δράση επαρκής αριθμός γεωργών, που θα διασφαλίσει τη διατήρηση του περιβάλλοντος, καθώς και ένα οικογενειακό πρότυπο γεωργίας».

- Ο στόχος για δικαιότερη κατανομή των ενισχύσεων επιτεύχθηκε εν μέρει, αν και τα μέσα αποκατάστασης της ισορροπίας μεταξύ των εισοδημάτων των παραγωγών (άμεσες ενισχύσεις, συνδεδεμένες με τον όγκο της παραγωγής και όχι με την οικονομική κατάσταση της εκμετάλλευσης) εξασθενίζουν τις προσπάθειες για αυτόνομη διαχείριση. Σταθεροποιήθηκαν και σε όρισμένες περιπτώσεις βελτιώθηκαν τα γεωργικά εισοδήματα.

- Προστέθηκαν, πάντως, νέοι διοικητικοί περιορισμοί, υπερβολικές επιβαρύνσεις για τους παραγωγούς, αυξημένα έξοδα διαχείρισης και έλεγχου.

- Κοντολογίς, τρία χρόνια μετά από την έγκριση αυτής της μεταρρύθμισης, κανένας δεν είναι απόλυτα ικανοποιημένος, τίθεται μάλιστα τό επερώτημα κατά πόσο η μεταρρύθμιση αυτή θα είναι σε θέση να επιλύσει ένα από τα κυριότερα προβλήματα της Κοινής Γεωργικής Πολιτικής, που είναι τό υψηλό κόστος.

Πράγματα, λίγο ως πολύ, γνωστά σε όσους ασχολούνται με τό θέμα. Τό πιο ενδιαφέρον, πάντως, ζήτημα για τό θέμα που μάς άπασχολεί εδώ δεν είναι οι ανωτέρω διαπιστώσεις, αλλά αυτό τό ίδιο τό κείμενο της γνωμοδότησης στην ολότητά του. Ένα κείμενο που νομιμοποιεί περισσότερες της μάς άναγνώσεις, ένα κείμενο που θέτει περισσότερα ερωτήματα από απαντήσεις, ένα κείμενο με πολλές παγίδες.

Υποτίθεται ότι ένας από τους άκρογωνιαίους λίθους της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι ο έλλογος διάλογος και η άλληλο-συνεννόηση. Η γλώσσα, λοιπόν, των ευρωπαϊκών κειμένων όφείλει να συμβάλλει τά μέγιστα σ' αυτούς τους σκοπούς. Ποιά είναι, όμως, ή συμβολή της όταν διαβάσουμε, στο ίδιο και τό αυτό κείμενο, τά παρακάτω:

Από τή μιά πλευρά, διαβάσουμε στην παράγραφο 5 (Προσάσια του περιβάλλοντος) ότι:

«Οι επιδράσεις — της μεταρρύθμισης της Κοινής Γεωργικής Πολιτικής — στο περιβάλλον ήταν τελικά θετικές».

«Μέ τή γεωργική μεταρρύθμιση γίνεται προσπάθεια, μέσω της κατάληψης των χώρου και του περιορισμού των κτηνοτροφικών προμοδοτήσεων, καθώς και μέ άλλα μέτρα προώθησης,

νά εφαρμοσθεί μιά δραστήρια πολιτική ύποστήριξης του περιβάλλοντος».

«Η μεταρρύθμιση συνέβαλε, μέσω των άποτελεσμάτων της έντατικοποίησης και χάρις σε όρισμένες μεταβιβάσεις εισοδημάτων στις λιγότερο εύνοϊκές περιοχές, στη διατήρηση των γεωργικών δραστηριοτήτων σε ολόκληρη τήν επικράτεια της Ευρώπης».

Από τήν άλλη πλευρά, διαβάσουμε στην επόμενη παράγραφο 6 (Κοινωνικές επιπτώσεις της μεταρρύθμισης) ότι:

«Τά διαρθρωτικά μέτρα άνασυγκρότησης και ύποστήριξης της μεταρρύθμισης της Κοινής Άγροτικής Πολιτικής δεν κατόρθωσαν να άνακόψουν τό μαρασμό όρισμένων άγροτικών ζωνών. Αυτό προκύπτει από τή μείωση του πληθυσμού, από τό σημαντικό ποσοστό άνεργίας ή/και έγκατάλειψης των άγροτικών περιοχών και, τέλος, από μιά "έρήμωση" μέ σημαντικές οικονομικές, κοινωνικές και οικολογικές συνέπειες».

«Η άνακοπή της διαδικασίας μαρασμού των ζωνών αυτών άπαιτεί μιά δραστήρια πολιτική για τήν προώθηση της έγκατάστασης νέων γεωργών, καθώς επίσης και μιά ούσιαστική ύποστήριξη των πρωτοδουλιών που δημιουργούν θέσεις εργασίας στον γεωργικό τομέα».

Συνοψίζουμε: ή Κοινή Γεωργική Πολιτική από τή μιά πλευρά συνέβαλε «στη διατήρηση των γεωργικών δραστηριοτήτων σε ολόκληρη τήν επικράτεια της Ευρώπης» και από τήν άλλη δεν κατόρθωσε να άνακόψει τήν "έγκατάλειψη" και τήν "έρήμωση" όρισμένων άγροτικών περιοχών. Οι επιπτώσεις στο περιβάλλον ήταν άφ' ενός "θετικές" και άφ' έτερου "άρνητικές", έλέω έρήμωσης. Διαλέγετε και παίρνετε.

Άς ασχοληθούμε και μέ ένα δεύτερο δείγμα γραφής του τύπου «ναί μέν, αλλά...». Διαβάσουμε στην παράγραφο 8 (Τελικές παρατηρήσεις) ότι ναί μέν:

«Η μεταρρύθμιση βασίζεται στον έλεγχο της προσφοράς μέ τή συμπύεση του παραγωγικού δυναμικού της Κοινότητας, πράγμα που γίνεται τόσο για έσωτερικούς όσο και για έξωτερικούς λόγους, επειδή επιβάλλεται ή προώθηση μιάς πολιτικής προσανατολισμένης περισσότερο προς τήν άγορά, εύαισθητοποιώντας τους γεωργούς στην έντονη διεθνοποίηση της γεωργίας».

«Παρά τίσ άτέλειές της, ή εφαρμοζόμενη πολιτική, που είναι προϊόν ενός μείγματος μέσω έλεγχου της προσφοράς, μείωσης των έπίσημων τιμών, ενισχύσεων στις έξαγωγές, άμεσων άντισταθμίσεων και ενισχύσεων μετατροπής, πρέπει να συνεχισθεί» (ύπογράμμιση δική μου).

Άλλά, όπως διαβάσουμε άμέσως παρακάτω, αυτή ή πολιτική πρέπει:

«Νά τροποποιηθεί μέ τρόπο ώστε να συμβάλλει, περισσότερο από ό,τι στο παρελθόν, στην οικονομική και κοινωνική συνοχή της Ευρωπαϊκής Ένωσης, γενικότερα, και στη διατήρηση της άπασχόλησης των γεωργών και των μισθωτών του άγροτικού τομέα και του ενδιαφέροντος των καταναλωτών ειδικότερα» (ύπογράμμιση δική μου).

«Πρέπει να συνεχισθεί... πρέπει να τροποποιηθεί...». Από μόνο του, όμως, τό «πρέπει» χωρίς τό «πώς» δεν περιορίζει και πολύ περισσότερο δεν έκμηδενίζει τίσ βλαβερές συνέπειες της Κοινής Άγροτικής Πολιτικής. Παραμένει έκκρεμές στο μεταφυσικό νεφέλωμα των ειχολογιών. Πράγμα που γνωρίζουν και οι συγγραφείς της γνωμοδότησης. Γνωρίζουν, επίσης, ότι μιά νέα μεταρρύθμιση της Κοινής Άγροτικής Πολιτικής, ώστε να περιορισθούν οι άρνητικές επιπτώσεις στη γεωργία, είναι περιίπου άδύνατη λόγω των συμφωνιών της ΓΣΔΕ (GATT), οι όποιες επιβάλλουν τήν ύποχρεωτική συμμόρφωση και της γε-

ωργίας στους συνήθεις κανόνες του διεθνούς εμπορίου. Εύχονται, όμως, και προσποιούνται ότι ελπίζουν στη δυνατότητα μιας πύο «εὐελικτης γραμμής», γιατί θέλουν, μεταξύ άλλων, νά μās παρηγορήσουν ἐστιάζοντας τήν προσοχή μās «στό περιθώριο τών ἐλιγμών πού διαθέτει ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ένωσιη στόν τομέα τῆς ἐμπορικῆς πολιτικῆς». Παρηγορία τῆς ἀπελπισίας, ἐφόσον, ὅπως καί οἱ ἴδιοι δηλώνουν, «τό περιθώριο αὐτό ἐξαρτάται, μέ τῆ σειρά του, καί κατά τρόπο ἀποφασιστικό, ἀπό τά ἀποτελέσματα ἐνός προσεχοῦς γύρου ΓΣΔΕ/ΠΟΕ».

Τό πόσο ἐλάχιστα ἐλπίζουν οἱ ἐν λόγω συγγραφεῖς στίς δυνατότητες αὐτῶν τών περιθωρίων ἀποδεικνύεται ἀπό τά ὅσα γράφουν, ἀκριβῶς ἀμέσως μετά, στήν ἴδια παράγραφο 8:

«Συνεπῶς, μπορεῖ νά διερωτηθεῖ κανεῖς κατά πόσο εἶναι ἐνδιαφέρον ἕνα ἐπάγγελμα πού ἐξαρτάται ὅλο καί περισσότερο ἀπό τόν καθορισμό τών δικαιωμάτων παραγωγῆς καί τοῦ ὁποῖου τά ἔσοδα ἀποτελοῦν συνάρτηση τών κρατικῶν ἐνισχύσεων, τών ὁποῖων ἡ νομιμότητα δέν εἶναι ἀπόλυτα βέβαιη».

«Τέλος, ἡ γεωργία ἀναπτύσσεται στόν τομέα τοῦ "ζῶντος". Ἡ ἐφαρμογή τών ἐμπορικῶν κανόνων, μέ τούς ὁποῖους μποροῦν νά συμβιβαστοῦν ὁ βιομηχανικός καί ὁ βιοτεχνικός τομέας, *μπορεῖ νά ἀποδειχθεῖ τελειῶς ἀκατάλληλη στόν γεωργικό τομέα*» (ὕπογράμμιση δική μου).

Τί εὐχάριστη ἐκπλήξη! Οἱ ἀγαπητοί μανδαρινοὶ ἐγκαταλείπουν, ἔστω καί προσωρινά, τῆ σκοπιὰ τῆς Κοινῆς Γεωργικῆς Πολιτικῆς καί συντάσσονται μέ τούς Εὐρωπαίους ἀγρότες καί μαζί μās, ἐπαναλαμβάνοντας μιά δική μās ἀπορία καί μιά δική μās θέση. Ὅχι, ὁμως, ἀκριβῶς δική μās. Γράφουν στή δική μās γλώσσα, φερ' εἰπεῖν, «*μπορεῖ νά ἀποδειχθεῖ*». Ἐμεῖς θά γράφαμε, στή δική μās γλώσσα, «*ἀποδεικνύεται*». Ξέρουν νά ξεγλιστροῦν.

Θά ὄφειλε, ἴσως, κανεῖς νά φέρεῖ κι ἄλλα παραδείγματα πρὶν ἀποφανθεῖ γιά τό πνεῦμα καί τῆ γλώσσα τών Βρυξελλῶν. Περιορίζομαι στό νά παραπέμψω κάθε ἐνδιαφερόμενο στά σχετικά κείμενά (ὄχι μόνον τών Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων, ἀλλά καί σέ ἐγγῶρια κείμενα καί λόγους, ὅπως φερ' εἰπεῖν εἶναι ὀρισμένα «ἐκσυγχρονιστικά»). Δέν διστάζω, λοιπόν, νά προχωρήσω στόν παρακάτω σχολιασμό.

Οἱ συγγραφεῖς τών ἀνωτέρω γνωμοδοτήσεων, ὅπως προκύπτει ἀπό τό περιεχόμενό τους, φαίνεται ὅτι εἶναι κάτι περισσότερο ἀπό καλοὶ γῶστες τοῦ ἀντικειμένου, δείχνουν *καλοπετωμένοι*. Διαχειρίζονται, χωρίς δισταγμό καί ἐξίσου καλά, τό ἴδιο καί τό αὐτό ζήτημα καί ἀπό τῆ σκοπιὰ τοῦ εἰσαγγελέα καί ἀπό τῆ σκοπιὰ τοῦ συνηγόρου. Ὁ λόγος τους δέν ἔχει αἰχμές, εἶναι στρογγυλεμένος, καί τόσο ἀκραιά ἰδιοτελής ὥστε νά ἀποροφᾶ σχεδόν κάθε ἐνταση καί ἐνσταση. Ἡ κάθε θέση ἐκφέρεται σχεδόν ἀκίνδυνα γιά τήν ἀντίθεσή της, ἡ κάθε ἀντίθεση μέ ἀδρότητα γιά τῆ θέση. Εἶναι λόγος δημόσιου κατηγοροῦ πού «ἀποκαλύπτει» τήν ἐνοχή τοῦ κατηγορουμένου, ἀλλά ἔτσι ὥστε νά ἀποτρέπεται συνεχῶς ἡ ὀριστική καταδίκη του. Εἶναι λόγος συνηγόρου πού «ἀποδεικνύει» τήν ἀθωότητα τοῦ κατηγορουμένου, ἀλλά ἔτσι ὥστε νά ἀναβάλλεται διαρκῶς ἡ ὀριστική ἀθώωσή του.

Οἱ ἀποχρώσεις, πάντως, αὐτοῦ τοῦ λόγου ἐξαρτῶνται ἀπό τό εἶδος τοῦ κειμένου καί τίς σκοπιμότητες πού αὐτό ἐξυπηρετεῖ. Αὐτές τίς ἀποχρώσεις πού φτάνουν στά ὄρια τῆς διαφορᾶς ἐντοπίσαμε στά ἀνωτέρω δύο κείμενα τῆς Οἰκονομικῆς καί Κοινωνικῆς Ἐπιτροπῆς, ἀποχρώσεις καί διαφορές πού δέν ὀφείλονται στό ὅτι οἱ συγγραφεῖς τοῦ ἐνός κειμένου εἶναι διαφορετικοί ἀπό τούς συγγραφεῖς τοῦ ἄλλου.

Ἐξετάζοντας πύο προσεκτικά τῆ δεύτερη γνωμοδότηση («Ἀπολογισμός») διαπιστώνουμε ὅτι ὁ λόγος τών συγγραφέων αὐτῆς τῆς γνωμοδότησης φαντάζει ἀβέβαιος, διαφορούμενος. Γεγονός ἀναμενόμενο καί εὐλογοῦν, ἐν πολλοῖς, γιά ἕνα κείμενο ἀπολογισμοῦ μιάς τέτοιας πολυπλοκότητας, ὅπως ἡ γεωργία, ὅπου κυριαρχεῖ ἡ ἀστάθεια καί τό ἀπρόβλεπτο (ἡ γεωργία ὡς δραστηριότητα *μακροπρόθεσμου* χαρακτήρα τανλνίζεται στό εὐμετάβλητο περιβάλλον τοῦ σύγχρονου οικονομισμού). Δέν εἶναι, ὁμως, ἐγγενῶς διαφορούμενος, ὅπως φανερώνει μιά προσεκτικότερη ἀνάγνωση. Ἡ ἀμφισβῆση τοῦ δέν εἶναι προϊόν ἀνιδιοτελείας, προϊόν ἐπαγγελματικῆς ἰδιοτελείας εἶναι. Αὐτῆ ἡ ἐπαγγελματικὴ ἰδιοτελεία, πάντως, δέν φτάνει ὡς τήν κατηλιεία. Οἱ συγγραφεῖς τοῦ κειμένου (γενικῶς τών κειμένων τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ένωσις καί πολλῶν «ἐκσυγχρονιστῶν» ἐγγῶριας παραγωγῆς, δεξιόθεν καί ἀριστερόθεν) δέν εἶναι δημοκόποι, ἐπαγγελματίες τοῦ εἶδους εἶναι. Ἐμπειρογνώμονες, ὅπως ἐνδεχομένως κι εμεῖς, οἱ ὁποῖοι γνωρίζουν πολύ καλά τά ὄρια τους.

Γνωρίζουν πῶς κανένα τέτοιο κείμενο δέν ἀποσκοπεῖ (οὔτε ἔχει τίς προϋποθέσεις) νά ἀναλάβει πλήρως τήν εὐθύνη ἐνός «διά ταῦτα». Σ' αὐτῆ τῆ γνωμοδότηση - ἀπολογισμοῦ οἱ συγγραφεῖς διαπιστώνουν ἀπλῶς ὅτι «*κανένας δέν εἶναι ἀπόλυτα ἱκανοποιημένος*» μέ τά ἀποτελέσματα τῆς μεταρρύθμισης τῆς Κοινῆς Γεωργικῆς Πολιτικῆς. Γιά τό «πόσο», τό «πῶς» καί τό «γιατί», γιά τό τί μέλλει γενέσθαι ἐκφράζουν ἀπλῶς τίς ἀνησυχίες τους γιά τό ὅτι ἡ ἐφαρμογή τών ἐμπορικῶν κανόνων μπορεῖ νά ἀποδειχθεῖ ἀκατάλληλη στόν γεωργικό τομέα.

Στήν πρώτη γνωμοδότηση γιά τήν «Ἀνακοίνωση τῆς Ἐπιτροπῆς σχετικά μέ τήν ἐπανεξέταση τῆς κοινοτικῆς στρατηγικῆς διαχείρισης τών ἀποβλήτων» οἱ συγγραφεῖς, ἂν καί ἀκολουθοῦν τά ἴδια μονοπάτια τοῦ λόγου, δέν φαντάζουν τόσο ἀβέβαιοι καί διαφορούμενοι. Αὐτό γιά τό ὁποῖο ἐμεῖς τούς ἐγκαλοῦμε στή δεύτερη γνωμοδότηση, ἀπολογισμό, τήν ἀποφυγῆ ἐνός «διά ταῦτα», καί τήν παραγωγή περισσότερων ἐρωτημάτων ἀπό ἀναμενόμενες ἀπαντήσεις, ἐγκαλοῦν αὐτοί μέ τῆ σειρά τους τούς συγγραφεῖς τῆς «Ἀνακοίνωσης». Ἀξίζει νά ἐπαναλάβουμε τίς διαπιστώσεις τους: «Ὅλ' αὐτά σημαίνουν ὅτι ἂν ἀπό τῆ μιά μεριά ἡ Ἐπιτροπή εἶναι σέ θέση νά δηλώνει ὅτι ἡ κατάσταση δέν εἶναι καθόλου ἱκανοποιητικὴ, ἀπό τήν ἄλλη δέν μπορεῖ νά ἐκτιμήσει ἀκριβῶς "πόσο", "πῶς" καί "γιατί". Αὐτό δημιουργεῖ ἕνα δραματικό ἀδιέξοδο στήν κατάρτιση διαρθρωτικῶν μέτρων στίς πολιτικῆς καί στίς κοινοτικές δράσεις στά θέματα αὐτά». Εἶναι εὐκολο νά ζητᾶς ἀπό τούς ἄλλους νά βγάλουν τά κάστανα ἀπό τῆ φωτιά! Ὅπως εἶναι εὐκολο νά ἐπαναλαμβάνεις τόν χρυσό κανόνα τοῦ οἰκονομίζοντος καπιταλισμοῦ «πρόληψη τῆς παραγωγῆς ἀποβλήτων στήν παραγωγή καί τήν κατανάλωση», «προτεραιότητα στήν πηγή», καί νά συνιστᾶς, πρὸς πάσα κατεύθυνση, τήν ἀρχή (ἄρθρο 2 τῆς Συνθήκης τοῦ Ρίο) τῆς «βιώσιμης ἀνάπτυξης». Μετά ἀπό τόσα χρόνια προσπαθειῶν, μετά ἀπό τόσους κόπους, συνέδρια, νόμους καί προγράμματα, ὑπάρχουν κάποια κριτήρια γιά νά συνεννοηθοῦμε τί εἶναι αὐτῆ ἡ «βιώσιμη ἀνάπτυξη»; Τίποτε περισσότερο, τίποτε λιγότερο ἀπό τό τίποτε.

Ὑποτίθεται ὅτι τό μανδαρινάτο τών Βρυξελλῶν ἔχει ἀναλάβει τήν εὐθύνη τῆς πλοηγίας τοῦ εὐρωπαϊκοῦ σκάφους στοῦς ἐπί μέρους τομεῖς, καί οἱ Ἐπιτροπές γνωρίζουν, ὡς καλοὶ πηδαλιούχοι, τίς λεπτομέρειες τών δρομολογίων.

Στά μάτια τοῦ κόσμου καί ὄχι μόνον (ἀλλά καί στά μάτια τοῦ ἴδιου τοῦ μανδαρινάτου τών Βρυξελλῶν γιά λόγους εὐρυθμῆς λειτουργίας του) οἱ πλοηγοὶ τών Βρυξελλῶν ὀφείλουν νά φαντάζουν ἀνετοὶ μπροστά στό δοῖακι, τόσο ἀνετοὶ ὥστε

νά εκθέτουν ανοιχτά τις ανησυχίες τους για τις παγίδες των δρομολογίων επιζητώντας τις κριτικές επισημάνσεις προς εαυτούς και άλλους. Άρκει αυτές οι ανησυχίες και κριτικές επισημάνσεις νά μήν ενσπείρουν εφιάλτες ή νά μήν θέτουν ζητήματα ριζικών ανατροπών (ένδεχομένως σωτήριων ανατροπών, όπως θά όμολογούσε και τό μανδραρινάτο πριν φορέσει τό φράκο των Βρυξελλών). Γι' αυτό τό πνεύμα και ή γλώσσα του μανδραρινάτου των Βρυξελλών δέν πασχίζουν νά φέρουν εϊς πέρας τις σκέψεις-αναρωτήσεις τους, απλώς τις εκθέτουν προς εκτόνωση και εφησυχασμό, μέχρι νεωτέρας. Δέν πασχίζουν για τό περιβάλλον, απλώς οικολογίζουν, δέν πασχίζουν για τή γεωργία, απλώς αγροτοπατερίζουν, δέν πασχίζουν για τή κοινωνία, απλώς σοσιαλίζουν. (Μόνο για τήν οίκονομία πασχίζουν αυτό τό πνεύμα και αυτή τή γλώσσα.) Αυτή ή εκτόνωση, αυτός ό εφησυχασμός, αλλά και ή μιά κάποια ελπίδα πού διαφαίνεται από τό ότι γνωρίζουν τά ίδια γράμματα μέ μās (δλέπονν κι αυτοί τά στραβά κι ανάποδα της Ε.Ε.) είναι απαραίτητοι για τή συμμετοχή και τή συναίνεση σέ μιά πορεία «δλέποντας και κάνοντας» (trial and error, θά 'λεγαν οι Άγγλοσάξονες), όπως είναι ή ευρωπαϊκή μας πορεία.

Δέν γνωρίζουμε, λοιπόν, προς τά πού θαδίζουμε; Χονδρικά όλοι τό γνωρίζουμε. Βαδίζουμε από τήν Εύρώπη των 2/3 προς τήν Εύρώπη του 1/3. Άγνοούμε όμως, μέχρι νεωτέρας, αν και πώς θά φθάσουμε εκεί. Οι αρχαίοι ήμών πρόγονοι θά σχολίαζαν τήν πορεία μας λέγοντας ότι αυτοί οι Εύρωπαίοι

«κατά πνεύμα προσέρχονται». Βαδίζουν σύμφωνα μέ τήν κατεύθυνση του άέρα. Η κατεύθυνση του άέρα παρακολουθεί και προσαρμόζεται, κάθε φορά, στους όρους της παγκόσμιας κυριαρχίας του κεφαλαίου. Αυτούς τους όρους παρακολουθεί και σ' αυτούς προσαρμόζεται και ό άέρας, τό πνεύμα δηλαδή, των κειμένων της Εύρωπαϊκής Ένωσης ή/και ό εγγώριος «Κοινωνικός διάλογος», για νά μήν ξεχνιόμαστε. Ένας άέρας, ένα πνεύμα, πού έχει αιχμαλωτίσει — δυστυχώς! — πολλά από τά πιο άξιόλογα μυαλά στην ύπηρεσία του.

Ταιριάζει, λοιπόν, ως προμετωπίδα των κειμένων της Οικονομικής και Κοινωνικής Έπιτροπής τό ευφυολόγημα του Σεβένα «κανένας άνεμος δέν είναι ούριος γι' αυτόν πού δέν γνωρίζει τό δρόμο του», πού αυτή έκρινε σκόπιμο νά προτάξει. Όλοι οι άνεμοι, όλα τά πνεύματα είναι ούρια για τήν παγκόσμια κυριαρχία του κεφαλαίου και για τό δολεμένο μανδραρινάτο των Βρυξελλών. Και θά είναι έτσι όσο διάστημα οι λοιποί μεμψιμερούντες θά μουρμουρίζουν «τό μέν πνεύμα πρόθυμον, ή δέ σάρξ άσθενής». Η σάρκα δέν άσθενεί, τό πνεύμα τήν εγκατέλειψε είτε για εκεί πού καλοπληρώνουν είτε για τό πουθενά.

ΜΙΑ ΝΑΡΚΩΜΕΝΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

του Άγγελου Έλεφάντη

Οι αριθμοί είναι ανατριχιαστικοί: οι χρήστες ήρωίνης υπολογίζονται περίπου σε 100.000. Όκτώ οί θάνατοι από τον «λευκό θάνατο» μέσα σε δέκα μέρες, ξεπέρασαν τους 150 τόν περασμένο χρόνο. Δεν πρόκειται πιά για μία μορφή κοινωνικής ύστερίας που δημιουργούν κινδυνολογώντας τά ΜΜΕ, οι ήθικολόγοι και οι περιδεείς μικροαστοί, δεν πρόκειται για τό φόβο του ένδεχόμενου κινδύνου που ένεδρεύει δίπλα στον καθένα. Τά κρούσματα από ναρκωτικά, από ήρωίνη και ένα σωρό άλλα υποκατάστατα είναι τόσο πολλά, ό χρήστης, έξαρτημένος ή μή, χασισωμένος, τρυπημένος ή χαπακωμένος έχει πλέον τέτοια συχνότητα που αποτελεί μία συνηθισμένη ανθρώπινη περίπτωση. Συμβιώνουμε.

Πανικόβλητη ή κοινωνία μοιάζει να έχει συνειδητοποιήσει τον κίνδυνο άποσάθρωσης της λόγω τοξικομανίας και λέει ότι άμύνεται, πολλαπλασιάζοντας τά προγράμματα ένημέρωσης, άπεξάρτησης, τά προγράμματα μεθαδόνης, τά μέτρα καταστολής και δίωξης της έμπορίας. Τά ευρωπαϊκά άντιντρογκ προγράμματα, ό περιβόητος πόλεμος κατά των ναρκωτικών και των βαρόνων της Κολομβίας που είχε ξεκινήσει ό Μπους και συνεχίζει με «έπιτυχία» ό Κλίντον, οί τηλεοπτικές και άλλες έκστρατείες κατά του λευκού θανάτου, ή σκληρήνωση των νομοθεσιών ή οί τάσεις άποποινικοποίησης τουλάχιστον της χρήσης των «έλαφρών», ό έκσυγχρονισμός και ή διόγκωση των διωκτικών άρχών, ό ίδιος ό όρος «ναρκοδολάριο», ή κεντρική θέση που καταλαμβάνει τό ζήτημα στά πολιτικά προγράμματα και τον πολιτικό λόγο όλων των κομμάτων, ό πολλαπλασιασμός των έπιστημονικών, των προπαγανδιστικών, των δημοσιογραφικών και πάσης φύσεως δημοσιευμάτων, οί κινητοποιήσεις δημόσιων φορέων, δήμων, σωματείων, έξειδικευμένων δημόσιων και ιδιωτικών ίδρυμάτων, μία τεράστια δηλαδή κοινωνική δραστηριότητα και ευαισθητοποίηση πείθουν ότι τό πρόβλημα των ναρκωτικών είναι πραγματικό πρόβλημα, έχει για τά καλά έγγραφει στά κύτταρα της κοινωνίας, ό φόβος, ή έγνοια και οί δράσεις έπαψαν να έχουν φιλολογικό ή περιστασιακό χαρακτήρα. Η κοινωνία, ή δική μας και άλλες μεγαλύτερες και ισχυρότερες, τά κράτη και οί διεθνείς οργανισμοί πράγματι άνησυχούν, μεριμνούν, θωρακίζονται, άλ-

λά τά ναρκωτικά ναρκωτικά σε όλο και πιό διευρυμένη κλίμακα. Σάν εκείνο τό ζωόμορφο άνθρωπάκι, τον Μίκυ Μάους, που όσο τό κυνηγούν τόσο ξεπετάγεται περιγελαστικά από παντού. Νομίζω, ώστόσο, ότι μέσα στην τόση έγνοια για την άντιμετώπιση των ναρκωτικών, την ειλκιρνή, τή συμβατική, άκόμη και την ιδιοτελή, ή φλυαρία περισσεύει.

Η άποψη αυτή, ότι τελικά ή κοινωνία παρ' όλο που συνειδητοποιεί τον κίνδυνο φλυαρεί, είναι έξαιρετικά ύπερβολική, σχηματική, ίσοπεδωτική και κινδυνεύει να περάσει σάν μία έκδήλωση έπαρσης και σαρκαστικής διάθεσης. Συμμερίζομαι, ώστόσο, άπολύτως τους λόγους που κάνουν τους ανθρώπους να φοβούνται άπ' τον ύπαρκτότατο κίνδυνο των ναρκωτικών με τά τόσα άποσαθρωτικά, σε άτομικό και κοινωνικό επίπεδο, άποτελέσματα. Πώς συμβαίνει, όμως, όλων αυτών των προσπαθειών πρόληψης και καταστολής, και παρά τά τεράστια οικονομικά, ήθικά, ιδεολογικά, ποινικοδικαστικά και διωκτικά μέσα που χρησιμοποιούνται τό άποτέλεσμα να είναι μηδενικό; Ξέρω ότι μία από τίς άπαντήσεις, ιδιαίτερα διαδεδομένη, είναι ότι όλες αυτές οί επιχειρήσεις άντιντρογκ διεξάγονται για τά μάτια του κόσμου, διότι, λένε, στην πραγματικότητα είναι τό ίδιο τό «σύστημα» και οί πάσης φύσεως έξουσίες που επιβάλλουν την τοξικομανία. Και ως παραμυθία τό συμπέρασμα: όταν τό «σύστημα» καταρτηθεί, τότε θά έξαλειφθεί και ή μάστιγα των ναρκωτικών. Δεν είναι τόσο άπλά τά πράγματα όσο υπαινίσσεται αυτή ή «θεωρία». Πάντως τό μέγεθος του προβλήματος αλλά και ή πλήρης άποτυχία των προσπαθειών άντιμετώπισης επιβάλλουν να τό συζητήσουμε.

Και κατ' άρχήν θεωρώ άναγκαίες κάποιες σχεδόν άυτονόητες ένστάσεις ως προς την πηγή του κακού.

Άν κανείς σκεφθεί τό λόγο εκείνων που διαμορφώνουν τά μεγάλα ρεύματα της κοινής γνώμης, δεν θά δυσκολευτεί να διακρίνει πώς ζωγραφίζεται τό πρόσωπο του κακού. Είναι ένα άπαγωγικό σχήμα που σχεδιάζει τά χαρακτηριστικά του. Ξεκινά από τους «έμπόρους του θανάτου», τους ισχυρούς των διεθνών κυκλωμάτων, άμεσα συνδεδεμένους με τους βαρόνους της κοκαΐνης στην Κολομβία, της παπαρούνας και της κανάβδως στη Μ. Άνατολή, την Κεντρική Άσία, τίς άπέραντες

εκτάσεις της πρώην ΕΣΣΔ. Κοινό είναι τό μυστικό ότι μέ τούς άμεσα παραγωγούς πρώτης ύλης συνεργάζονται κυκλώματα μεγαλοχηματιστών —ό κύκλος του ναρκωδολαρίου—, μεγαλεμπόρων, μαφιόζων, άκόμη και άστυνομικών, ένδιάμεσων εμπόρων πού διακινούν τό εμπόρευμα σ' όλες τίς γωνίες της ύψηλιου, στή συνέχεια έρχονται τά επιτόπια πρακτορεία τών κοσμοπολιτικών κέντρων πού άναλαμβάνουν τή διακίνηση στίς έπιμέρους άγορές, κατόπιν οί έμποροι της λιανικής, τά κακόφημα κέντρα, οί πιάτσες, τά «βαποράκια» και τελευταίος τροχός της άμάξης, πού είναι και ό στόχος αυτής της γιγάντιας επιχείρησης, ό χρήστης. Τούτος πάλι ζωγραφίζεται ως τό άνήξερο και άνυποψίαστο θύμα, κατά κανόνα νέος ή νέα, για τόν όποίο ή «πρώτη φορά», έτσι από περιέργεια, από κάποια ψυχολογική στέρηση ή πίεση, για πλάκα, για χαβαλέ ή για νά κάνει όπως και οί άλλοι της παρέας, γίνεται δεύτερη, τρίτη, συνήθεια, τρόπος ζωής, κι ύστερα, άνάλογα μέ τήν ουσία, σέ μικρότερο ή μεγαλύτερο διάστημα άγκυρώνεται στήν άξεπέραστη ψυχοσωματική έξάρτηση. «Πράμα» κακής ποιότητας, μολυσμένες σύριγγες, μεγάλες δόσεις, συνδυασμός χρήσης πολλών ουσιών θά οδηγήσουν συχνά στό θάνατο, ή στέρηση στό στερητικό σύνδρομο και τήν ύστερία ή στό έγκλημα για νά έξασφαλισθεί τό χρήμα της δόσης, θά εγκαταλειφθούν άλλα ένδιαφέροντα και άνάγκες ζωής, ή ζωή θά κρέμεται από μία κλωστή. Άπειρες οί περιγραφές αυτού του ζοφερού διάκοσμου, μέ τά τραγικά θύματα. Κι επειδή τά διεθνή και ντόπια κυκλώματα χοντραίνουν δυζαίνοντας από τό αίμα του κόσμου, όλο και περισσότερη ποσότητα ναρκωτικών πέφτει στήν άγορά, όλο και περισσότερο ή προσφορά άδγατίζει τήν κατανάλωση, όλο και περισσότερα θύματα θά μπουν στό χορό της χρήσης, της φθοράς, της έξάρτησης και του θανάτου. Τό κυρίαρ-

τό έξωπραγματικό του, αυτή είναι ή τρέχουσα έρμηνεία, επειδή τελικά ό κίνδυνος θεωρείται έξωγενής και ό έχθρός έξωτερικός, πού εισβάλλει ως επιδρομέας στό έσωτερικό της κοινωνίας, όλη ή άμυνα κατατρίχεται σέ δευτερεύοντα μέτωπα, αφήνοντας άφύλακτες τίς πύλες. Μοιάζει έτσι ή κοινωνία μέ φρούριο πού γύρω του άλωνίζουν οί όρδές τών βαρβάρων, στίς πολεμίστρες άπεγνωσμένα μάχονται οί πολεμιστές, πίσω τά γυναικόπαιδα σκούζουν και όλοφύρονται, οί προύχοντες συσκέπτονται νύχτα - μέρα, αλλά όλο και κάποια Κερκόπορτα μένει άνοιχτή, όλο και κάποιος Πήλιος Γούσης θά προδώσει τά μυστικά περάσματα, όλο και κάποιος Άλβανός ή Τουρκός (κατά προτίμηση) θά φέρει μέσα στήν πόλη τόν επιφάλλη πού μάς άπειλεί. Και τότε οί συνετοί αυξάνουν τήν «ένήμερωση», τίς έκπομπές μέ πάσης φύσεως ειδικούς στήν τηλεόραση, τίς συναυλίες στά γήπεδα, τά παιδιά έξωθούνται στόν άθλητισμό για ν' άποφύγουν τά ναρκωτικά, σχεδιάζεται νά μπουν φρουροί στά σχολεία, δυναμώνουν και έξσυγχρονίζονται οί διωκτικές άρχές, ή νομοθεσία γίνεται πιό αυστηρή.

Πρέπει, ώστόσο, νά παραδεχθούμε ότι όλο αυτό τό σχήμα έρμηνείας-καταστολής-πρόληψης, έκτός του ότι δέν κατανοεί τίς πραγματικές αίτιες του φαινομένου, είναι άλυσιτελές πρακτικά. Όχι γιατί δέν θά 'πρεπε νά υπάρχουν ένήμερωση, διωκτικές άρχές, μέσα θεραπείας τών έξαρτημένων, όχι γιατί ή πολιτεία δέν θά 'πρεπε νά έξαρθρώνει, άν τό μπορεί, τά κυκλώματα, όχι γιατί δέν θά 'πρεπε νά υπάρχει ποινική δίωξη της παραγωγής-έμπορίας τών ναρκωτικών (για τό περιόδητο πρόβλημα της διάκρισης «σκληρών» και «μαλακών», όπως και για τήν άποποινικοποίηση της χρήσης πιό κάτω). Άλλά, επιτέλους, πρέπει νά παραδεχθούμε ότι ένώ υπάρχει όλος αυτός

Ό «άλλος» τρόπος ζωής, πού έξγαίνει μέσα από τούς πόρους του ξεχαρβαλωμένου δόγματος «πατρίς-θρησκεία-οικογένεια», δέν ήταν ένα νέο σύστημα, μία νέα οργάνωση ζωής αλλά μία άποδιοργάνωση και άναρχη προβολή σημείων πού ήθελαν νά σηματοδοτήσουν τή διαφορά ως προς τό δόγμα.

χο έρμηνευτικό σχήμα είναι άπλό: από τήν παραγωγή στό έμπόριο κι από κει στήν κατανάλωση.

Ξέρουμε, βέβαια, από στοιχειώδεις γνώσεις πολιτικής οικονομίας ότι τούτο τό σχήμα τρέφει γενικώς τήν άγορά, ότι είναι ή παραγωγή π.χ. αυτοκινήτων ή ηλεκτρονικών πού δημιουργεί τήν κατανάλωση αυτοκινήτων ή ηλεκτρονικών κι όχι ή ζήτηση. Είναι ή παραγωγή-πώληση (άρα κέρδος) πού δημιουργεί τήν άνάγκη και άρα τή ζήτηση. Ίσχύει, όμως, τό σχήμα αυτό στήν περίπτωση τών ναρκωτικών, και μάλιστα μέ τόσο άπλοτο τρόπο; Άν πάρουμε μία παραπλήσια περίπτωση, τόν καπνό, μπορούμε νά ίσχυρισθούμε ότι επειδή πολλαπλασιάστηκαν τά καπνοχώρια στό Άργίνιο και στίς Σέρρες, γι' αυτό οί άνθρωποι βαλθήκαμε νά καπνίζουμε σάν άράπηδες στήν Άθήνα και παντού, μήν τυχόν και μείνει άδιάθετη ή παραγωγή καπνού; Μπορούμε νά ίσχυρισθούμε ότι επειδή υπάρχουν οί παραγωγοί της Κολομβίας και της Άνατολίας, πού παράγουν κοκαΐνη, ήρωΐνη, κι όχι πατάτες, για τούτο εκατομμύρια άνθρωποι στή Νέα Υόρκη, τό Λονδίνο, τό Παρίσι ή τήν Άθήνα χρησιμοποιούν αυτές τίς ουσίες, ή τίς άπειρες συνθετικές; Και επειδή, βέβαια, παρ' όλη τήν άπλοϊκότητα του σχήματος και

ό μηχανισμός, τά άποτελέσματα είναι από μέτρια ως άπογοητευτικά. Όλοι οί δείκτες ευήμερουν. Κάπου άλλου ορίσεται τό πρόβλημα.

Άς άντιστρέψουμε, λοιπόν, τό σχήμα, τό έρμηνευτικό κατ' άρχήν: διατείνομαι ότι αίτια της τοξικομανίας, ως κοινωνική συμπεριφορά και συνάδουσα ιδεολογία πού τήν καλλιεργεί και τή νομιμοποιεί στή συνείδηση του χρήστη, είναι μία κοινωνική ζήτηση, ταχύρρυθμα μάλιστα αυξανόμενη. Είναι ή ίδια ή κοινωνία πού ζητά τά ναρκωτικά και γι' αυτό έρχονται από τά κέντρα παραγωγής (όσο δέν παράγονται επιτοπίως), και γι' αυτό οί πύλες μένουν τελικά άφύλακτες. Άν δέν τά ζητούσαν στή Νέα Υόρκη, στή Ρώμη, στά Έξάρχεια ή στή Λάρισα, τότε στήν Κολομβία θά καλλιεργούσαν πατάτες και στήν Άνατολία καλαμπόκι. Θά προσπαθήσω πιό κάτω νά εκθέσω μερικές σκέψεις για τούς λόγους για τούς όποιους στίς σύγχρονες κοινωνίες δημιουργείται ή ζήτηση αυτή. Πάντως, υπάρχει κάτι σάν έφεση προς τούς τεχνητούς παραδείσους, προς τά παραισθησιογόνα γενικώς, όπως στόν Μεσαίωνα για τή μαύρη μαγεία, τά αυτομαστιγώματα της θρησκομανίας και τή δαι-

μονοπληξία πού κάθε άλλο παρά περιορίζει ή πυρά τής 'Ιερῆς 'Εξέτασης ή τά φλογερά κηρύγματα τών μοναστικῶν ταγμάτων.

Ποινικοποίηση ή ἀπελευθέρωση;

Ἡ θεωρία, πού ὑποστηρίζεται ἰσχυρότατα ἀπό πολλούς, ὅτι τήν τοξικομανία δημιουργεῖ ή ἀπαγόρευση, ή γοητεία τοῦ ἀπαγορευμένου καρπού, τό μυστήριο, ή ψυχολογική τάση τών νέων ἰδίως νά ὑπερβοῦν τήν ἀπαγόρευση, νά μήν «κολλήσουν» —εἶναι ἀκριβῶς ή ἔκφραση πού χρησιμοποιεῖται— σέ τελευταία ἀνάλυση ἀνάγουν κι αὐτές τό ὄλο πρόβλημα στήν παραγωγή καί τήν ἐμπορία τών ναρκωτικῶν. Μέ δύο λόγια, λένε ὅτι ἄν ὁ καρπός δέν ἦταν ἀπαγορευμένος οἱ πολλοί τουλάχιστον δέν θά τόν δοκίμαζαν. Ἀπλοϊκό, ὅπως ἐκεῖνος ὁ μῦθος τοῦ Ἀδάμ καί τής Εὔας. Διότι μέ ή χωρίς ἀπαγόρευση, μέ ή χωρίς τόν κατηραμένο ὄφι, ή Εὔα θά γευόταν τόν Ἀδάμ καί ὁ Ἀδάμ τήν Εὔα. Σέ ὀρισμένες χῶρες πού ἀποποινικοποιήθηκε ὄχι μόνο ή χρήση ἀλλά καί ή ἐμπορία τών «μαλακῶν» τουλάχιστον οὐσιῶν, δέν ὑπῆρξε καμία οὐσιαστική ἀλλαγή: ἐκεῖ δέ πού, γιά διάφορους λόγους, εἶναι πανεύκολή ή προμήθεια τής δόσης καί δέν συνιστᾶ, ἀπό ψυχολογική ἄποψη, ὑπέρβαση τής ἀπαγόρευσης, ἀφοῦ ή ἀπαγόρευση εἶναι σκιάδης, ἀπλῶς ὑπάρχει ἀπρόσκοπη αὔξηση τής τοξικομανίας.

Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά στέκουν οἱ ὑπέρμαχοι τής ποινικοποίησης, τών αὐστηρῶν ἀπαγορεύσεων, τής σκληρῆς ἀστυνόμευσης, τής καταστολῆς ἀδιακρίτως. Αὐτοῖ μιλοῦν τή γλώσσα τής ἐξουσίας πού χωρίζει τόν κόσμο σέ καλό καί κακό, ἀν-

Φυσικά δέν θά ἔβαζα ἐντός εἰσαγωγικῶν τή διάκριση προοδευτικῶν καί συντηρητικῶν, διότι οἱ ἰδεολογικές καί πρακτικές διαφορές μεταξύ τους εἶναι σημαντικές καί δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι οἱ προοδευτικοί ἐντάσσονται, γενικῶς, στίς γραμμές τής Ἀριστερᾶς καί οἱ συντηρητικοί στίς γραμμές τής Δεξιᾶς. Καί μόνο τό γεγονός ὅτι ή ἰδεολογική ἀπάντηση πού γνωρίζει ή Δεξιά γιά τό πρόβλημα εἶναι ή κατήχηση, ή ἀστυνόμευση, ή καταστολή, ή ποινή καί ὁ ἐγκλεισμός δημιουργεῖ ἕνα χάσμα ἀπέναντι σ' ἐκείνους πού διακονοῦν τό διάλογο, τό πολιτικό δικαίωμα, τήν ἀνοχή, τίς προσωπικές ἰδιαιτερότητες. Κι ἐδῶ, αἰσθάνομαι τήν ἀνάγκη νά ὑποστηρίξω κι ἐγώ τήν ἀποποινικοποίηση τής χρήσης, παρ' ὄλο πού δέν πιστεύω ὅτι θά ἀλλάξει ή ροπή πρὸς τήν τοξικομανία. Ἀλλά, στό κάτω κάτω, εἶναι ἄλλο πράγμα ἕνα πάθος, μιά αὐτοκαταστροφική ἔξη, ἕνας τρόπος ζωῆς κι ἄλλο πράγμα κάποιος νά θησαυρίζουν ἐκμεταλλεῦόμενοι τά πάθη τών ἀνθρώπων, συχνά μάλιστα μέ τά μέσα τοῦ ὀργανωμένου ἐγκλήματος, τής συμμορίας καί τής μαφίας. Ἐνμεταξύ χρήσης καί ἐμπορίας (τό μικροεμπόριο τοῦ φουκαρά στήν πραγματικότητα, τό ἄμοιρο «βαποράκι») συχνά ὑπάρχει σύγχυση ρόλων, αὐτό εἶναι ζήτημα πού ἔχει νά κάνει μέ τήν ἐξακρίβωση πραγματικῶν περιστατικῶν. Πάντως ὁ χρήστης δέν μπορεῖ νά ὑπαχθεῖ στήν ὀπωσδήποτε κολάσιμη κατηγορία τοῦ ἐμπόρου.

Ὅσο, μεταξύ προοδευτικῶν καί συντηρητικῶν, παρὰ τίς οὐσιώδεις μεταξύ τους ἰδεολογικές καί πρακτικές διαφορές, ὑπάρχει μιά θεμελιακή σύμπτωση: καί οἱ δύο ἀντιμετωπίζουν τό πρόβλημα ἀπό τή σκοπιά τής προσφορᾶς καί ἐπομένως ἀφήνουν τίς πραγματικές αἰτίες, πού ἐντοπιζόνται στήν κοινωνική ζήτηση, στό σκότος ή τό ἡμίφως. Γι' αὐτό εἶναι καί οἱ δύο ἐξίσου ἀναποτελεσματικές.

Αἰτία τής τοξικομανίας, ὡς κοινωνική συμπεριφορά καί συνάδουσα ἰδεολογία πού τήν καλλιεργεῖ καί τή νομιμοποιεῖ στή συνείδηση τοῦ χρήστη, εἶναι μιά κοινωνική ζήτηση πού δημιουργεῖ ή ἴδια ή κοινωνία.

ταμείδει τόν πρῶτο καί τιμωρεῖ τόν δεύτερο. Εἶναι οἱ φύλακες τοῦ νόμου καί τής ἠθικῆς, ἀνθρωποῖ συντηρητικοί ή καί ἀντιδραστικοί. Πρόσφατα ὁ ἐκσυγχρονιστής Σημίτης ἀρνήθηκε τήν ἀποποινικοποίηση τής χρήσης «μαλακῶν» οὐσιῶν πού πρότεινε βουλευτής τοῦ κόμματός του: θά κατέρρεε τό οἰκοδόμημα.

Ὅλοι ὁμως, ή λένε τουλάχιστον, εἶναι πολέμιοι τών ναρκωτικῶν. Παρὰ ταῦτα, ἔχουν χωριστεῖ σέ δύο παρατάξεις, τούς προοδευτικούς καί τούς συντηρητικούς: καί τό ζήτημα ἔχει ἄκρως πολιτικοποιηθεῖ. Οἱ προοδευτικοί, μέ σειρά σοδαρῶν ἐπιχειρημάτων, εἶναι κατὰ τής ποινικοποίησης τής χρήσης, μάλιστα δέ καί ὑπέρ τής ἐλεύθερης διακίνησης τών «μαλακῶν» γιατί, ὅπως διατείνονται, οὔτε ἐπιβλαβή εἶναι οὔτε ἐξάρτηση προκαλοῦν καί διότι δέν ὑπάρχει κανένα ὑποχρεωτικό πέρασμα τοῦ χρήστη ἀπό τά «μαλακά» στό «σκληρά». Ἀντίθετα, οἱ συντηρητικοί καί τό κράτος γενικῶς, μέ τά δικά τους σοδαρά ἐπιχειρήματα, θεωροῦν ὅτι προστατεύουν τήν κοινωνία ἐπισειόντας τήν ποινή ὡς φόβητρο γιά νά ἐπιτευχθεῖ ή γενική καί ή εἰδική πρόληψη.

Χρησιμοποίησα τόν ὄρο «κοινωνική ζήτηση» γιά τά ναρκωτικά καί τή συνάδουσα ἰδεολογία πού τήν ἐκτρέφει. Στήν πραγματικότητα, ζήτηση καί ἰδεολογία εἶναι τό ἴδιο πράγμα. Ἐνας τρόπος ζωῆς εἶναι τά ναρκωτικά, μέ ποικίλες μορφές καί ἐκφάνσεις, ἕνας τρόπος ζωῆς πού ἀγκαλιάζει σχεδόν διαταξικά τήν κοινωνία καί δημιουργεῖ τίς πρακτικές τής χρήσης πού γιά νά ἱκανοποιηθοῦν ἀπευθύνονται στό ἐμπόριο, στό κύκλωμα, κι ἀπό κεῖ στήν Κολομβία, τήν Κ. Ἀσία ή τά ἐργαστήρια παραγωγῆς ψυχοτρόπων οκευασμάτων, ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμός.

Ξέρω βέβαια ὅτι ὄλοι, καί μέ ἰδιαίτερη ἔμφαση οἱ προοδευτικοί, θά συνομολογοῦσαν ὅτι τά ναρκωτικά εἶναι «ζήτημα κοινωνικό», ὅτι οἱ βαθύτερες αἰτίες εἶναι κοινωνικές. Ἐτοῦτη, λένε, ή ἀλλοτριωμένη καί ἀλλοτριώνουσα τόν ἄνθρωπο κοινωνία δημιουργεῖ στερήσεις, δέν ὑπάρχουν ὁράματα καί ὡς ἐκ τούτου ἄτομα πού γιά προσωπικούς λόγους — π.χ. παιδιά διαζευγμένων, ἀνθρωποῖ μέ «ψυχολογικά» προβλήματα ὅπως λέγεται, λές καί ὑπάρχουν ἀνθρωποῖ χωρίς ψυχολογικά προβλήματα — βιώνουν πύ ἔντονα τήν ἔλλειψη τής κοινωνικότητας καί τών νοημάτων τής ζωῆς, προσπαθοῦν νά βροῦν διέξοδο στόν ψυχεδελικό κόσμο τής παραίσθησης, νά «τή

βροῦν» μέ τά ναρκωτικά, νά ζήσουν τήν ἔνταση καί τήν εὐδαιμονία πού αὐτά δημιουργοῦν. Ἄλλωστε οἱ εἰδικοί γνωρίζουν πολύ καλά ὅτι ὅλες οἱ ψυχότροπες οὐσίες προσβάλλουν τά ἐγκεφαλικά κέντρα τῆς ἡδονῆς καί τά διαγείρουν. Ὅπως καί νά ᾿χει τό πρᾶγμα, ὅλοι θά πουν ὅτι τό ζήτημα εἶναι κοινωνικό, οἱ προοδευτικοί μάλιστα θά προσθέσουν ὅτι τό παράγον οἱ κοινωνικές δομές, καί ἐφόσον ἀλλάξει ἡ κοινωνία ἡ μάλιστα θά ἐξαλειφθεῖ. Ἀπλοποιῶ δάναυσα, ἀλλά αὐτό εἶναι τό ζουμί, μέ πολλές παραλλαγές πού ἀντιστοιχοῦν στίς τάσεις τῆς Ἀριστερᾶς, ἀπό τούς σκληροπυρηνικούς τῆς πάλαι ποτέ «δογματικῆς» κομμουνιστικῆς Ἀριστερᾶς, μέχρι τόν Συνασπισμό, τούς οἰκολόγους καί τούς ἀντιεξουσιαστές.

Δέν μποροῦμε ὅμως νά εἴμαστε τόσο ἱκανοποιημένοι προσθέτοντας στούς συλλογισμούς μας ὅτι τό ζήτημα εἶναι «κοινωνικό», ἔτσι γενικά, καί νά ξεμπερδεύουμε. Τί πάει νά πει «κοινωνικό»; Ὅτι αὐτό τό ἄνθος τοῦ κακοῦ φύεται μέσα στήν κοινωνία; Πράγματι. Ἀλλά σέ τίποτε δέν βοηθεῖ αὐτή ἡ αὐτονόητη ἐπισήμανση, γιατί ἰσοπεδώνει, ἀπλοποιεῖ καί βάζει ὅλους στό ἴδιο τσουβάλι, γιά νά καταλήξουμε ἔτσι σέ πλήρη σύγχυση αἰτιῶν καί ἀποτελεσμάτων. Ἄλλωστε ἡ κοινωνία δέν ζεῖ καί δέν ὑπάρχει χωρίς ἕναν ἰστό, χωρίς ἐκείνες τίς ἰδεολογίες πού συνέχουν, ἀρθρώνουν, «τσιμεντάρουν» ἔλεγε ὁ Γκράμσι, τά ἑτερόκλητα καί ἀνταγωνιστικά τῆς στοιχεῖα.

Τί ἔλεγε ἡ ἀστική ἰδεολογία γιά νά «τσιμεντάρει» τίς συμπεριφορές τῶν ἀνθρώπων, γιά νά τίς ἐντάξει φαντασιακά, συμβολικά, καί στό τέλος πρακτικά σέ ἕνα πεδίο στό ὁποῖο μπορεῖ νά κυριαρχεῖ; Ποιό κοινό «ὄραμα» προσέφερε, σεβαστό

τό μέλλον τήν ἄμεση ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν τους. Ἀντίθετα, κάποιον σύνθημα τοῦ Μάη τοῦ '68 ἔλεγε: «*Παίρνω τίς ἐπιθυμίες μου γιά πραγματικότητα, γιατί πιστεύω στήν πραγματικότητα τῶν ἐπιθυμιῶν μου*». Ἄν τό δόγμα πατρις-θηρησκεία-οικογένεια παραπέμπει σέ αὐστηρά ὀργανωμένα σύνολα καί ἄν ἀνάμεσα στά τρία στοιχεῖα του ὑπάρχει μιᾶ ὁμολογία καί δομική συνάρτηση, ἀντίθετα τό νέο ἔθος προβάλλει τό ἄτομο, ὀριζόμενο ὡς τό σύνολο τῶν ἐπιθυμιῶν του:

«Τό παλαιό ἠθικό λεξιλόγιο περί δικαιομάτων καί καθήκοντων, ἀμοιβαίων ὑποχρεώσεων, ἀμαρτιῶν καί ἀρετῶν, θυσίας, συνείδησης, ἀνταμοιβῶν καί ποινῶν δέν μποροῦσε πλέον νά μεταφρασεῖ στή νέα γλώσσα τῆς ἐπιθυμητικῆς ἱκανοποίησης. Ἀπό τή στιγμή πού τέτοιες πρακτικές καί τέτοιοι θεσμοί δέν γίνονται πλέον ἀποδεκτοί ὡς μέρος τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο ἡ κοινωνία ἦταν διατεταγμένη —διάταξη πού συνέδεε τούς ἀνθρώπους μεταξύ τους, διασφάλιζε τήν κοινωνική συνεργασία καί ἀναπαραγωγή— ἐπαψαν σέ μεγάλο βαθμό νά ἔχουν τήν ἱκανότητα νά δομοῦν τήν ἀνθρώπινη κοινωνική ζωή» (Ἐρικ Χόμπσμπωμ: *Ἡ ἔποχή τῶν ἀκρων*, ἑλλ. μετάφραση Β. Καπετανγιάννης, Θεμέλιο, σ. 434-435).

Γιά τό ζήτημα ἔχουν γραφεῖ ἄπειρα πράγματα. Ἐδῶ δέν μπορῶ παρά ἀπλῶς νά ἀπαριθμῶ μερικά φαινόμενα πού ἀποτελέσαν τόν διάκοσμο μέσα στόν ὁποῖο καταβαραθρώθηκε τό δόγμα κάτω ἀπό τά πλήγματα πού τοῦ κατάφερε ἡ πολιτιστική ἐπανάσταση τῶν δεκαετιῶν τοῦ '60 καί τοῦ '70: σεξουαλική ἀπελευθέρωση, ἐνδυματολογικός ἀντικοφορμισμός, ἄρ-

«Παίρνω τίς ἐπιθυμίες μου γιά πραγματικότητα γιατί πιστεύω στήν πραγματικότητα τῶν ἐπιθυμιῶν μου».

ἀπό πλούσιους καί φτωχοῦς, ἀνθρώπους τῆς πόλης καί ἐπαρχιώτες, ἐργαζόμενους καί ραντιέρηδες; Τρεῖς λέξεις μέ ἕναν τεράστιο ὄγκο πρακτικῶν, συμβολισμῶν καί ὀργανωτικῶν ρυθμίσεων: *πατρις-θηρησκεία-οικογένεια*. Οἱ τρεῖς αὐτές λέξεις ἦταν ἡ τάξη στό χάος, μιᾶ τάξη στήν ὁποία τό ἄτομο ἔβρισκε τή θέση του, τήν ἀσφάλειά του, τήν εὐζωία του, τή σχέση του μέ τούς ἄλλους, τήν ἰσορροπία του.

Πᾶνε τρεῖς-τέσσερις δεκαετίες τώρα πού οἱ τότε νέες γενιές ἔγραψαν στά παλιά τους παπούτσια καί τήν πατρίδα καί τή θρησκεία καί πάνω ἀπ' ὅλα τήν οικογένεια. Ἄν οἱ ἀνθρώποι μέσα ἀπ' αὐτά τά τρία δόγματα, τίς ὑλικές καί συμβολικές ἀξίες πού ἀντιπροσώπευαν ἔβρισκαν τήν ψυχική τους ἀσφάλεια καί ἕναν ἰσορροπημένο τρόπο ζωῆς, τά ἀξιακά πρωτόκολλα καί τίς κοινωνικά ἀξιοδοτημένες συμπεριφορές, ἄν μέσα ἀπό τό σύνολο τῶν παραστάσεων καί τῶν ἀναπαραστάσεων τῆς ζωῆς πού προσέφερε στό ἄτομο τό δόγμα «πατρις-θηρησκεία-οικογένεια», ἐσωτερικεύοντάς τες, ὀργάνωνε καί ὑπέμενε τή δική του ζωή, ἡ ἐνέργεια αὐτή ἐξαντλήθηκε.

Ἡ ἀντίδραση στό δόγμα ἀποτυπώθηκε πολύ καθαρά στήν ὀνομαζόμενη «ἀμφισβήτηση» μέ τίς πολλές παραλλαγές τῶν δεκαετιῶν τοῦ '60 καί τοῦ '70. Ἀναδείχθηκαν νέες ἀξίες στό πλαίσιο μιᾶς ἐλευθεριότητος πού ἀναιροῦσε τόν στενό κορσέ τοῦ δόγματος καί τό «ἔθος τῆς ἐργασίας», πού ὁ Ἄνταμ Σμίθ θεωροῦσε ὡς ἕνα ἀπό τά βασικά κίνητρα τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς καί πού ἠθροῦσε τά ἄτομα στό νά ἀναβάλλουν γιά

νηση τῆς ἀξίας τῆς ἐργασίας, ἀρνηση τῆς σταδιοδρομίας, ἕνα βαθύτατο ἀντιθηρησκευτικό κλίμα, ἀμφισβήτηση τῆς ἐπιστήμης ἢ ἀναγωγή τῆς στίς κοινωνικές σκοπιμότητες πού τήν χρηματοδοτοῦν, ἀμφισβήτηση τῆς «μεγάλης τέχνης» καί τῆς ἀστικής κουλτούρας, κατάλυση τῶν κοινωνικῶν ἱεραρχιῶν, ὑπεραξιολόγηση τῆς συγκροτούμενης μέ προσωπική ἐπιλογή «παρέας», ἀπόρριψη τῶν πάσης φύσεως αὐθεντιῶν, ἀπόρριψη τῶν συλλογικότητων (κόμματα, συνδικάτα, ὀργανώσεις), τελετουργίες πού ὀργανώνονταν μέ βάση τό χορῶ καί τή μουσική τῆς λόγιας ἢ τῆς λαϊκῆς παράδοσης ἀντικαταστάθηκαν ἀπό τή συναυλία, τό συγκρότημα, τίς «φυλές» καί τίς μορφές τῆς underground κουλτούρας, ὑπεραξιολόγηση τῆς νεότητας, ἀμφισβήτηση ἰδεολογική καί πρακτική τῆς πυρηνικῆς οικογένειας, ἐκρηκτική αὐξηση τῆς μονογονεϊκῶν οικογενειῶν, κατάρρηση τῆς πατρικῆς ἐξουσίας καί τῶν γενικότερων δεσμῶν τοῦ συγγενικοῦ δικτύου, ὁ ἀριθμός τῶν ἀτόμων πού ζοῦν μόνο τους ἐκτοξεύτηκε στά ὕψη. Θά ἦταν μακρῆς ὁ κατάλογος τῶν φαινομένων καί τῶν ἐκφάνσεων αὐτοῦ τοῦ πνεύματος ρήξης καί ἀνταρσίας πού σκόπευε τήν πατρίδα, τή θρησκεία καί τήν οικογένεια.

Ἡ ἀνταρσία, ὡστόσο, δέν ἔφερε τή ρήξη οὔτε τήν ἀνατροπή. Ἐκτός τῶν ἄλλων ὅμως, στά πεδία τῶν μαχῶν ἔμεινε τό πληγωμένο σῶμα τῆς Ἀριστερᾶς, πού ἐπίσης ὡς ἀνατρεπτική πού ἦταν ἔβαλε καί αὐτή ἀπό τή δική της μεριά κατά τοῦ δόγματος πατρις-θηρησκεία-οικογένεια ἀλλά δέν κατάφερε νά φέ-

ρει στόν κόσμο αυτόν τόν άλλο κόσμο πού ευαγγελιζόταν. αυτόν τόν άλλο πολιτισμό, και χάθηκε στή θαναυσότητα του 'Υπαρκτού και τήν άνεκτική μικροπρέπεια τής σοσιαλδημοκρατίας. Στά πεδιά, όμως, αυτόν τών περασμένων μαχών, και από ανθρώπους πού δέν βολεύονταν ούτε από τό αστικό δόγμα τής καλβινιστικής, τής καθολικής ή τής ορθόδοξης τάξης και αυστηρότητας, ούτε από τά δόγματα τής παλαιάς 'Αριστεράς, ούτε από τά πρόσκαιρα πετάγματα τής Νέας 'Αριστεράς (μέ τίς πολλές εκφράσεις) έβγαине προοδευτικά τό αίτημα για «έναν άλλο τρόπο ζωής». Ποτέ δέν είπε τό όνομά του αυτός ό «άλλος» τρόπος ζωής, δέν μπόρεσε νά βρει όνομα κι έμεινε μ' αυτόν τόν άόριστο προσδιορισμό, περιφέροντάς τον από δοκιμή σέ δοκιμή πού γρήγορα κατέληγε σέ δεινή δοκιμασία.

Γιατί, βέβαια, ένας «άλλος» τρόπος ζωής δέν είναι παρά ένας νέος πολιτισμός κι ένας πολιτισμός, νέος, είναι μιά συνολική οργάνωση τών κοινωνικών σχέσεων, τών αξιών, τών συμβολικών παραστάσεων και αναπαραστάσεων. 'Ο «άλλος» τρόπος ζωής πού έβγαине μέσα από τούς πόρους του ξεχαρδαλωμένου πλέον παλαιού δόγματος δέν ήταν ένα σύστημα, μιά οργάνωση ζωής, αλλά μιά αποδιοργάνωση και μιά άναρχη προβολή σημείων, μέ έντονη συναισθηματική και ιδεολογική φόρτιση, πού ήθελαν νά σηματοδοτήσουν τή διαφορά ως προς τό δόγμα. Σκέφτομαι ένα αντικοφορμιστικό πνεύμα, πού ακόμη επιζεί καιίτοι οί καταβολές του και οί λόγοι πού τό γέννησαν είναι μακρινό παρελθόν. Τό σχολείο και τό πανεπιστήμιο τό βιώνει ως καταπίεση· στο σπίτι βαριέται· ή γλώσσα του επι-

φωνηματική, άθυρόστομη, οί νυχτες στά μπά· φριάζει· οί γέροι του τού είναι μακρινοί, ή δουλειά δουλία, στο δικό του σπίτι σάν σέ ξενώνα, δέν έχει έστία· έντονο τό κυνήγι τών ήδονών, έντονότερη ή επιθυμία για τήν άπελευθέρωση τής επιθυμίας. 'Ο εϋδαμονισμός τό νέο ευαγγέλιο, ή μεγάλη λογοτεχνία, ό Μπαλζάκ κι ό Ντοστογιέφσκι, στά ράφια, στά άζήτητα· τό άστυνομικό μυθιστόρημα περνάει πολύ. 'Η πολιτική άδιάφορη, μαλάκες οί πολιτικοί. 'Η παρέα ρευστή, ύδραργυρος. Χωρίζει μιά στους δύο, τά παιδιά μεγαλώνουν άντιαιταρχικά. Μουσική μόνο ή ρόκ και τά παράγωγα αυτής· κινηματογράφος μόνο ό «πρωτοποριακός», ό ένδοσκοπικός, τά θρίλερ.

'Αν τά σημεία δέν έχουν τόση σημασία παρά μόνο για νά σημειώσουν τή διαφορά, ώστόσο αυτός ό «άλλος τρόπος ζωής» μέ διεθνική έμβέλεια και σχεδόν πανομοιότυπος στις άναπτυγμένες κοινωνίες έχει ένα σταθερό στοιχείο: τήν έκρηξη τής υποκειμενικότητας.

Πρέπει, βέβαια, γιατί αυτό είναι τό θέμα μας, νά γυρίσουμε στά ναρκωτικά. 'Αλλά θά χρειασθεί ένας άλλος γύρος για νά φθάσουμε στήν κοινωνική ζήτηση για τά ναρκωτικά. 'Εδώ μόνο νά σημειώσω ότι από τήν έκρηξη τής υποκειμενικότητας και τήν άπείθεια άπέναντι στο δόγμα πού τή δυνάστευε υπήρξε μιά προοδευτική διολίσθηση στον άτομικισμό. 'Ο άκραϊός φιλελευθερισμός τής άγοράς και ό μεταμοντερνισμός άνέδειξαν τήν άπεριόριστη έλευθερία του άτόμου σέ κοινό παρονομαστή όλων τών εκδηλώσεων του «άλλου τρόπου ζωής». 'Αλλά γι' αυτά στο έπόμενο τεύχος.

ΤΟ ΚΟΥΛΟΥΡΙ

της Έλένης Ανδριάκαινα

«Εἶν' ὁ κόσμος δύσκολη γραφή
ὄλο σήνεται,
κι ἂν δέ διαβαστῆ μέ τήν ἀφή
τίποτε δέ γίνεται»

— Ζεστό καί τραγανό, πάρτε φρέσκο καί τραγανό κουλούρι.

Μέσα στό καλάθινο πανέρι ὄλη ἡ ἀλφαβήτα τῆς γεύσης: σουσαμένια, στρογγυλά ὄμικρον. Συλλαβίζει καί χορταίνει ὁ φτωχός καί ὁ πλούσιος, ὁ ἀγράμματος καί ὁ μορφωμένος, τό παιδί καί ὁ παππούς. Ἐνα ἀνορθόγραφο ἐπιφώνημα τό κουλούρι στό στόμα: Ὁ, κουλούρι νόστιμο, κουλούρι τῆς μιάς δραχμῆς καί τοῦ δίφραγκου, Ὁ, γλυκό, τραγανό κουλούρι. Κουλούρι παιχνίδι, βραχιόλι στό χέρι μικροῦ παιδιοῦ. Κουλούρι μισοφέγγαρο, μισοφαγωμένο ἀπό τήν πείνα τοῦ πρωינוῦ. Φαγωμένο κουλούρι, σουσαμένιο κόσμημα, ψιθυρίζεις τή χόρταση τῆς ὑπαρξῆς στόν φθαρμένο μαῦρο γιακά τοῦ παλτοῦ.

Οἱ κυβερνήσεις πέφτουνε μά τό κουλούρι μένει. Σάν τίς μεγάλες τίς ἀγάπες πού εἶν' ἀμίλητες. Στά πολυσύχναστα σημεῖα τοῦ κέντρου στέκει ὁ κουλουράς, οἰκεία φιγούρα πού ὑπόσχεται ἕνα ταξίδι στή μακρινή καταγωγή τῆς γεύσης μας. Στούς μεγάλους δρόμους, σταματημένος στό φανάρι, περιμένει ν' ἀνάψει τό κόκκινο γιά νά ἀκολουθήσει τό νεῦμα πού τόν καλεῖ. Στήν πραγματεία του συναντιέται τό σήμερα μέ τό χτές καί σά νά μήν τόν ἀφορᾷ τό πέρασμα τῶν χρόνων. Εἶναι ὁ περιπλανώμενος πού δέν ἐγκαταστάθηκε στόν πολιτισμό τοῦ «τοστάδικου» καί τοῦ «φασφουντάδικου». Εἶναι ὁ τσιγγάνος, ὁ ὑπαίθριος, πού δοκιμάζει μ' ὄλο του τό σῶμα τήν ἀξιοπιστία τοῦ δελτίου καιροῦ. Σάν νά ἦταν πάντα ἐκεῖ, ὁδός Πανεπιστημίου, ἔξω ἀπ' τό Ρέξ, γωνία Αἰόλου καί Ἐρμού — γιά νά καθισχύσει τό γουργουρητό τοῦ στομαχιοῦ. Φαίνεται σάν νά πρόκειται γιά τόν ἴδιο ἄνθρωπο, αὐτόν πού εἶδαμε στή χτεσινοβραδινή ἐλληνική ταινία τοῦ '60. Ἴδιος καί ἀπαράλλαχτος, πάντα ρυτιδωμένος, μελαχρινός. Παλάμη φαρδιά, δάκτυλα χοντρά καί μέσ στό πανέρι τοῦ μικροῦ λουστράκου τό μεσημεριανό: ζεστό, τραγανό κουλούρι.

Ὅμως, τίποτα δέν εἶναι ὄπως παλιά καί τό κουλούρι γράφει τό δικό του κεφάλαιο στή μεγάλη ἱστορία τῶν αἰσθήσεων: τίποτα δέν εἶναι ὄπως παλιά καί τό κουλούρι μπορεῖ νά διηγηθεῖ μικρά ἀποσπάσματα ἀπό τίς περιπέτειες τοῦ χεριοῦ, τῆς ἀφῆς καί τῆς ἐπαφῆς. Δέν τρώμε τό ἴδιο κουλούρι, αὐτό πού ροκανίζαν τά πρώτα μας δόντια, δόντια δεμένα σέ ἄσπρη κλωστή, πεταμένα μαγικά στή ταράτσα τοῦ παλιοῦ μας σπιτιοῦ. Τό κουλούρι δέν μένει πιά στό παλιό του πανέρι, οἱ καιροί τό

ἐκρίναν πιά ἐπικίνδυνο γιά τή δημόσια ὑγεία. Ἐγκαταστάθηκε μέσα σέ καθαρό, σφαλιστό κουτί, καμωμένο ἀπό γυαλί καί ἄλουμίνιο. Φυλάσσεται προσεκτικά καί ἐγγυᾶται τή δημόσια ὑγεία.

Καί ὁ κουλουρτζῆς δέν μοιάζει τόσο μέ κείνο τόν παλιό μας γνώριμο. Φέρνει περισσότερο σέ χειρουργό, μέ μιά λαβή ἀσημένια ἀφαιρεῖ τό κουλούρι σάν πέτρα ἀπ' τή χολή. Θά πρέπει ἴσως νά ἀρχίσουμε νά μαντεύουμε τή συνέχεια καί νά συνηθίσουμε τήν ἰδέα. Νά μήν ἐκπλαγοῦμε, δηλαδή, ἅμα μιά μέρα τό δοῦμε νά πωλεῖται συσκευασμένο σέ ἀεροστεγές, νάυλον σακουλάκι μέ ἡμερομηνία λήξης. Ὅχι πιά ζεστό καί τραγανό ἀλλά καθαρό κουλούρι, πολιτισμένο. Ἡ ἐξέλιξη αὐτή δέν ἀφορᾷ μόνο τό κουλούρι τοῦ κουλουρτζῆ, ἀλλά συνεπαίρνει στό διάβα της κάθε λογῆς κουλουράκι. Ὁ φούρναρης ἔχει πιά ἐξοπλιστεῖ μέ σύγχρονα ἐργαλεῖα. Κάθε φορά πού ἀπαντᾷ στή ζήτηση τοῦ πελάτη, διαφανῆ πλαστικά γάντια προστατεύουν τά συμριναίκα, τά σοκολατένια, τά ἀγαπημένα μας κουλουράκια, ἀπ' τ' ἀγγίγματά του.

Λές καί ἔχει προηγηθεῖ μιά μυστική συνεννόηση, σάν νά πραγματοποιήθηκε ἕνα μυστήριο συνέδριο στό ὄποιο ψηφίστηκε ὁμόφωνα ἡ ἀπόφαση: «Κάτω τά χέρια ἀπό τά κουλουράκια». Γιατί τά κουλουράκια πρέπει νά παραμείνουν ἀνέγγιχτα, ἀπό τί κινδυνεύουμε; Ἀπό τίς ἀσθένειες τοῦ αἰώνα; Τό AIDS δέν μεταδίδεται μέσω τῆς ἀφῆς, μάς ἔχουν διαβεβαιώσει, μάλλον ἔχουμε πειστεῖ γι' αὐτό. Μιά ἐξήγηση πού θά ἀνέτρεχε σέ μιά ἰατρικοῦ τύπου ὀρθολογικότητα μάλλον στερεῖται τήν ἀλήθεια τοῦ προφανοῦς. Δέν ἔχει ὑπάρξει κανένα εἰδησεογραφικό προηγουμένο τό ὄποιο νά δικαιολογεῖ αὐτή τήν τάση, ἡ ὄποια ὄσο πάει καί γενικεύεται. Πῶς νά διαβάσει κανεῖς αὐτή τήν περίεργη ἀπαγόρευση, πῶς νά ἐξηγήσει αὐτό τό «νέο» ταμπού;

Στίς παλιές ἐλληνικές ταινίες αὐτό πού προδίδει τήν κοινωνική καταγωγή τοῦ «χωριάτη» εἶναι οἱ τρόποι του. Ὅταν ἐρχεται ἡ ὥρα τοῦ φαγητοῦ, ὁ «λαϊκός ἄνθρωπος» προσμετρεῖ τήν ἀδυναμία του καθώς ἐρχεται ἀντιμέτωπος μέ ἀντικείμενα τῶν ὄποιων τή χρησιμότητα δέν φαίνεται νά ἀναγνωρίζει. Γιατί μέ τό πιρσόνι καί τό μαχαίρι καί ὄχι μέ τά χέρια; Γιά τόν «γρα-

φικό χειρώνακτα» ή νοστιμιά ενός εδέσματος φαίνεται να μην συνιστά αποκλειστικό προνόμιο της γεύσης αλλά και της άφης. Ίσως μάλιστα να μη λειτουργεί εδώ ένας αυστηρός καταμερισμός ανάμεσα στις πέντε αισθήσεις: όραση, άψη, ακοή, γεύση, όσφρηση συμμετέχουν εξίσου στη γευστιγνώσια.

Ο «άνθρωπος του λαού» ξεχωρίζει από κείνο το «μάγκωμα», από το όδυνηρό — πολλές φορές — σφίξιμο του χεριού που κρατά τόν άλλο αϊχμάλωτο σε μία παρατεταμένη χειραψία. Το καλωσόρισμα του «χωριάτη» άγνοεί τούς κανόνες του *savoir vivre*, δέν μιλάει στον «πληθυντικό της εύγενείας» αλλά διατυπώνεται στη γλώσσα μιās πληθωρικής χειρονομίας. Η χειραψία είναι ύπόσχεση και δέσμευση: χειραψία αντί υπογραφής σ' έναν λόγο-συμβόλαιο. Έδώ ο άνθρωπος χειρονομεί και όργίζεται: δίνει τό χέρι και φιλιώνει: δάνει τό χέρι στην καρδιά και όρκίζεται.

Ο «λαϊκός άνθρωπος» διατείνεται μιάν ήθικότητα πού 'ναι γραμμένη στά χέρια του σάν μοίρα. Τά «καθαρά χέρια» είναι ή καθαρή συνείδηση του τίμιου, μιā συνείδηση μ' όλη της τήν ύλικότητα, συνείδηση χειρώνακτα. Τά «καθαρά χέρια» του τίμιου έργατή, του μουντζούρη, του λουστράκου γίνονται σύμβολα της ήθικης του. Έτσι, μιā σχέση κυριαρχίας δέν έχει να κάνει τόσο με τό ποιός «έχει τόν τελευταίο λόγο» αλλά κυρίως με τό ποιός είναι έκείνος πού «έχει τό πάνω χέρι». Έδώ, ο άνθρωπος πού δέν δραστηριοποιεί τά χέρια του, αυτός δηλαδή πού κάθεται με «σταυρωμένα χέρια», είναι παθητικός και άδουλος, ενώ όταν «πιάνουν τά χέρια του» είναι άξιος και ίκανός. Έδώ, τό πνεύμα ένσαρκώνεται, παρουσιάζεται καθώς έρχεται ό πύό «επίδεξιός μάστορας», έρχεται ό «θεός να δάλει τό χέρι του» έκει όπου οί άνθρωποι πασχίζουν. Έδώ, ή άλληλοβοήθεια και ή συντροφικότητα μεταξύ των ανθρώπων σχετίζεται με τήν προθυμία των χειρών, όταν οί άνθρωποι έχουν χρεία, έχουν ανάγκη από «ένα χέρι βοήθειας».

Υπάρχει λοιπόν ένας «πολιτισμός του χεριού», ένας χειροκίνητος πολιτισμός στον οποίο τό χέρι ίσοδυναμεί με σκήπτρο βασιλικό; Υπάρχει ένας κόσμος χειροποίητος όπου ήγεμονεύουν οί χειρών-άνακτες; Φαίνεται πώς υπάρχει και πώς εναντίον του έξεγείρεται ένας άλλος κόσμος: υπάρχει ένας χειροπιαστός κόσμος μά φαίνεται άνίσχυρος να υπερασπιστεί τά έργα του, γιατί είν' έργα «θνητά» και όχι «άθάνατα», έργα του χεριού και όχι του πνεύματος, έργα πού υπόκεινται στη φθορά:

«Της ανθρώπινου χειρός τά τεράστια έργα δέν έδόξασαν τάς πόλεις. Κοινά ως επί τό πλείστον και εις πεφωτισμένους και εις τούς βαρβάρους λαούς τά τοιαύτα, έγιναν πάντοτε παρανάλωμα του χρόνου [...] Μόνη των πόλεων εκείνων ή δόξα διαιωνίσθη, όπου ό νους και ή καρδιά ειργάστηκαν επί των μεγαλυτέρων αντικειμένων της ανθρώπινου αξίας».

Μιλάει — άρχές του 19ου αιώνα — ό Κάροπος Παπαδόπουλος, πρώην συμπολεμιστής του 'Οδ. Ανδρούτσου, κατόπιν λοχαγός του τακτικού στρατού. Ο κόσμος των χειρών είναι πεπερασμένος και φθαρτός, όπως και τά επιτεύγματά του. Ένας άλλος κόσμος τείνει να επιβληθεί ως καθολικό πρότυπο, διεκδικεί τήν άθανασία και συμπορεύεται με τήν άπαξίωση των «έργων της ανθρώπινου χειρός». Υπάρχει ένα νέο ήθος πού άντηχεί στα λόγια του Κάροπου Παπαδόπουλου, ενός «πολεμιστή» πού πήρε τώρα τό καλαμάρι και γράφει άπομνημονεύματα: υπάρχει ένας νέος πολιτισμός ό οποίος καταφθάνει με τό σύνθημα «κάτω τά χέρια», «κάτω τά χέρια από παντού».

«Τά παιδιά συνηθίζουν ν' άπλώνουν χέρι [...] σε καθετί πού τούς άρέσει. Είναι ανάγκη να διορθώσουμε αυτή τήν παρόρμηση και να τούς μάθουμε ν' άγγίζουν μόνο με τά μάτια αυτό πού βλέπουν».

Οί ιστορικοί πού στρέφουν τό ενδιαφέρον τους στις μεταβολές της καθημερινής ζωής των ανθρώπων βρίσκουν προσαγές — σάν αυτήν πού παραθέτει στο δίβλίο του ό Ν. Έλιás — καταχωρημένες σε διάφορα φυλλάδια χρηστοήθειας, σε όδηγούς εύπρεπούς συμπεριφοράς να άντηχούν στην καρδιά του Μεσαίωνα.

Η μακρά ιστορία του «πολιτισμού» επιφυλάσσει τή χειραγωγή των παρορμήσεων, ξεκινώντας απ' τήν άγωγή των χειρών. Πρέπει να περισταλεί «αυτή ή παρόρμηση» και όχι μόνον αυτή. Να μάθουν οί άνθρωποι να άγγίζουν με τά μάτια και όχι με τά χέρια τό άντικείμενο της επιθυμίας τους. Όποιος παραμένει δέσιμος αυτής της παρόρμησης δέν είναι πολιτισμένος, δηλαδή δέν έχει ένηλικιωθεί: αντίθετα, είναι ριζωμένος σε μιā ιστορική συνθήκη πού συχνά άποδίδεται με τή φράση «ή παιδική ήλικία της ανθρωπότητας».

Η χειραγωγή των παρορμήσεων, ή άγωγή των χειρών, ή καθοδήγησή τους ώστε να καταστούν υπάκουα στις έντολές του νέου κανονιστικού προτύπου συμπεριφοράς συμπορεύεται ιστορικά με τό πρόσταγμα της ανθρώπινης χειραφέτησης. Χειραφετώ, από τό χέρι + άφήμι. Λέμε χειραφέτηση και έννοούμε άπελευθέρωση. Στη μακρά διάρκεια της ιστορίας της λέξης μνημονεύεται μιā στάση πού συνδέει τή χρήση του χεριού με ένα καθεστώς ύποταγής και δουλείας. Χειραφέτηση πάει να πεί άπελευθέρωση από προκαταλήψεις και προλήψεις, άπελευθέρωση από τό παρελθόν. Χειραφέτηση από τούς καταναγκασμούς της φύσης, από τό ένστικτο και τίς παρορμήσεις, πέρασμα στον πολιτισμό. Τό χέρι άγγίζει όλοένα και λιγότερο τό προϊόν της εργασίας: τά αγαθά του πολιτισμένου κόσμου δέν άγγίζονται από άκάθαρτα χέρια αλλά συσκευάζονται — χωρίς στη χρήση των μηχανών — χωρίς να έρχονται σ' έπαφή με τό σώμα των παραγωγών. Ένας όλόκληρος κόσμος άπελευθερώνεται από τά χέρια του και χειραφετείται. Είναι πιά έτοιμος να συμπεριλάβει σ' αυτή τήν άργόσυρτη, μακριά έκπολιτιστική διαδικασία ό,τι έχει άπομείνει έξω από τήν έπιρροή της: τώρα είναι έτοιμος να φωνάξει τό σύνθημα «κάτω τά χέρια απ' τά κολουράκια».

Θά πρέπει λοιπόν να ξεκινήσει κανείς απ' τή διαπαιδαγώγηση των παιδιών, γιατί αυτά έχουν τό κακό συνήθειο να πιάνουν με τά χέρια καθετί. Όμως, τό να τρώει κανείς, να άγγίζει, να σχετίζεται, να παράγει με τά χέρια, τό να γνωρίζει δηλαδή ριζωμένος σε μιā συνθήκη έγγύτητας και έπαφής δέν χαρακτηρίζει μονάχα τά παιδιά: τό συναντάμε ακόμα σε μερικούς λαούς ως σημάδι μιās παρατεταμένης παιδικής ήλικίας, είναι τό «φρυσικό» γνώρισμα των «πρωτόγονων». Όστόσο, παρ' όλη τήν «έξέλιξη του πολιτισμού», αυτή ή συνήθεια των χειρών χαραγμένη στο μνημονικό του σώματος διαρκεί και τέμνει τούς επερχόμενους αιώνας. Ανάλογα τώρα με τίς ιδεολογικές ανάγκες εκείνου πού παρατηρεί και κρίνει, ή έξη αυτή άλλοτε θά όριστεί ως «άγνή», «άφελής», «αύθεντική» συμπεριφορά ανθρώπων πού δέν άλλοτριώθηκαν από τό «πνεύμα της σύγχρονης εποχής», ενώ άλλοτε θά φανερώνει τό «άγροϊκο», «άπολίτιστο», «χοντροκομμένο» ήθος κάποιων «καθυστερημένων» στρωμάτων της κοινωνίας.

«Κάτω τά χέρια και ζήτω τά μάτια», μ' αυτήν τήν ίαχή φαίνεται να μπαίνει ή ανθρωπότητα στο «στάδιο του πολιτισμού». Η όραση άνακηρύσσεται βασίλισσα των αισθήσεων, ή πλέον έλλειπτυσμένη, διακριτική, εύπρεπής, κόσμια. Οί πέντε αισθήσεις χάνουν τήν άρμονική ίσορροπία — πού για μερικούς κάποτε κατείχαν — καθώς ή έξουσία του ματιού άπλώνεται κυριαρχικά και έρχεται να ύποκαταστήσει λειτουργίες της άφής.

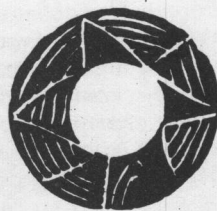

Κάτω λοιπόν τά χέρια απ' τά κουλουράκια, νά ἀγγίζουμε μόνο μέ τά μάτια τό ἀντικείμενο τῆς ἐπιθυμίας μας. Ἡ ἐφόσον δέν γίνεται ἄλλιως — μιᾶς καί τά ἀντικείμενα τῆς ἀνάγκης μας ὑπάρχουν ἔξω καί πέρα ἀπ' τόν ἑαυτό μας — νά οἰκειοποιούμαστε τά πράγματα μέσω τῆς διαμεσολάβησης τῶν ἐργαλείων πού μέ τόσο κόπο ἐπινόησε ὁ πολιτισμός. Νά τρώμε μέ πιρουνι καί μαχαίρι, νά πιάνουμε τά κουλουράκια μέ νάυλον γάντια, νά διαλέγουμε τό κουλούρι μέ τήν ἀσημένια λαβή. Μιά διαρκῆς προσήλωση στούς τρόπους καί στό στυλ τείνει σχεδόν νά ἀπαλείψει τή «χοντροκομμένη», «ὕλική» πραγματικότητα τῶν ἀγαθῶν πού καταναλώνονται.

Νά διλέπουμε λοιπόν καί νά μὴν ἀγγίζουμε. Ὅμως, τί λογῆς εἶναι αὐτό τό δλέμμα πού πάει νά προϋπαντήσῃ τά ἀντικείμενα; Μοιάζει νά ἀνήκει σέ μικροβιολόγο μᾶλλον παρά σέ πεινασμένο περαστικό· μοιάζει περισσότερο μέ τό δλέμμα τῆς χημείας παρά τῆς ἐπιθυμίας: σάν ἓνα δλέμμα λείξερ πού διαπερ-

νά τό ὄρατό, προσπερνᾶ τό σουσάμι, ἀδιαφορεῖ γιά τό τραγανό, κατευθύνεται ἴσια κατευθεῖαν στό ἄορατο, στό καθαρό.

— Πάρε κόσμε, πάρε καθαρό, πάρε ἀθάνατο καί ἀγνό κουλούρι!

ΤΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑ ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΟ ΦΑΣΜΑ ΤΟΥ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΥ

του Riccardo Petrella

μετάφραση: Διονύσης Γουσέτης

Στις 3-5 'Απριλίου 1997 εκπροσώπησα τό Ε.Μ. Πολυτεχνείο για 4η φορά σέ μία από τίς τακτικές συναντήσεις του «Δικτύου Εύρωπαϊκών Πανεπιστημίων για τή Συνεχιζόμενη Έκπαίδευση». * Σέ αντίθεση μέ τίς τρείς προηγούμενες φορές, αυτή τή φορά υπήρχε μία έκπληξη. Η έκπληξη ήταν ό πρώτος κύριος όμιλητής, ό Ιταλός Riccardo Petrella, καθηγητής στό Πανεπιστήμιο Leuven του Βελγίου. Η όμιλία του τάραξε τά νερά, έπειδή για πρώτη φορά άμφισβήτησε τά καθιερωμένα πού διέπουν αυτές τίς συναντήσεις. Για λίγο μονάχα. Γρήγορα ή συνάντηση έπανήλθε στό συνηθισμένο τεχνοκρατικό της κλίμα και τά νερά ήρέμησαν.

Ό R. Petrella δέν μās έδωσε γραπτό τό κείμενο τής όμιλίας του. Άντ' αυτού, μās μοίρασε φωτοτυπίες ενός παλαιότερου άρθρου του μέ σχετικό περιεχόμενο, χωρίς νά άναγράφεται τό έντυπο πού τό δημοσίευσε.

Πιστεύω ότι τό άρθρο αυτό είναι χρήσιμη συμβολή και στους καθ' ήμās προβληματισμούς.
Δ.Γ.

Δέν είναι ή πρώτη φορά στην ιστορία τους, πού τά πανεπιστήμια αντιμετώπιζουν τόν κίνδυνο τής άπώλειας του χαρακτήρα τους, αλλά και τής ίδιας τους τής ύπαρξης. Όμως, αυτή τή φορά δέν πρόκειται για μία από τίς βίαιες, όσο και ξεκάθαρες, έπιθέσεις κάποιας πολιτικής, ιδεολογικής ή κοινωνικής δικτατορίας. Η τωρινή έπίθεση γίνεται μέ τρόπο πιο κομψό. Δηλαδή είναι πιο ύπουλη, έπειδή φαίνεται έλκυστική. Οί συνέπειές της, όμως, για τά πανεπιστήμια δέν είναι λιγότερο καταστρεπτικές.

Πρόκειται για τήν έπίθεση του «Ευαγγελίου τής Άνταγωνιστικότητας», πού κηρύσσεται και λατρεύεται παντού στον κόσμο, και πού έχει εισδύσει ακόμη και στους κόλπους πανεπιστημίων και πανεπιστημιακών, ως άπόρροια των «Νέων Έξι Έντολών» πού χαρακτηρίζουν όλο και περισσότερο τό πνεύμα τής εποχής.

Α. Οί νέες «έξι έντολές»

Τήν τελευταία είκοσαετία οί κάτοικοι του πλανήτη θρίσκονται κάτω από τήν όλοένα αύξανόμενη έξουσία μιας νέας συμμαχίας. Τής συμμαχίας πού υπογράφτηκε μεταξύ των άρχουσών τάξεων των άναπτυγμένων χωρών, μέ αντικείμενο τή λα-

τρεία τής νέας θεότητας τής εποχής μας, πού είναι ή άγορά.

Στό έξής, ή άγορά άναγορεύεται στον μεγάλο ρυθμιστή τής οικονομικής και κοινωνικής ζωής, στον όποιο όφείλουν νά προσαρμοστούν και νά ύποταγούν όλες οί επιχειρήσεις και όλοι οί πολίτες.

Τό δόγμα «νά έναποθέσουμε όλη τήν πίστη μας στους μηχανισμούς τής άγοράς»¹ είναι, όπως μās βεβαιώνουν, ή μόνη όρθή, λογική, έχέφρων έπιλογή.

Οί νέες «Έξι Έντολές» είναι οί έξής:

1. «Όκ άντισταθείς στην παγκοσμιοποίηση του κεφαλαίου, του χρηματιστηρίου, των επιχειρήσεων και των στρατηγικών έπιλογών τους».

Η παγκοσμιοποίηση τής οικονομίας θεωρείται άναπόφευκτο γεγονός, έναντιον του όποιου καμία χώρα, ούτε οί ΗΠΑ μπορεί ν' άντισταθεί. Κατά τόν ύπουργό Συντονισμού τής Ίνδονησίας, «τά πεδία τής παραγωγής, τής ύποδομής και των τηλεπικοινωνιών είναι πεδία μάχης: θά σκοτώσεις ή θά σκοτωθείς».²

Και για νά ύπακούσουν αυτή τήν έντολή, παραδείγματα χάριν, συγχωνεύτηκαν πρόσφατα οί φαρμακοβιομηχανίες

1. Όμάδα Bangemann: «Η Εύρώπη και ή παγκόσμια κοινωνία τής πληροφορίας». Συστάσεις στό Συμβούλιο τής Εύρώπης. Commission Europeene. Βρυξέλλες, 26 Μαΐου 1994.

2. Δηλώσεις στην *International Herald Tribune* τής 14ης Σεπτεμβρίου 1995.

* European Universities Continuing Education Network (EUCEN). Τό δίκτυο αριθμεί 140 πανεπιστήμια - μέλη.

Ciba-Geigy και Sandoz, για ν' αποτελέσουν έναν αξιόπιστο παγκόσμιο παίκτη, με παρραρροϊόν την απόλυση 14.000 έρευνητών. Και για τó μέλλον μάς υπόσχονται έναν ορυμαγδό μεγα-συγχωνεύσεων, μεγα-συμμαχιών και μεγα-άγορών ανάμεσα σε γιγαντιαίες παγκόσμιες επιχειρήσεις, σε όλους τούς τομείς τής οικονομικής ζωής.

2. «Ούκ εγκαταλείψεις τόν άγώνα δρόμου τής τεχνολογικής καινοτομίας».

Διότι αν σταματήσεις ή αν είσαι λιγότερο ταχύς, θά βρεθείς ό ίδιος εγκαταλελειμμένος, εξαφανισμένος.

Αυτή ή δεύτερη έντολή, πού έχει άμεση αξία και σημασία για τά πανεπιστήμια, άρύεται τήν πηγή και τή νομιμοποίησή της από τίς επιστημονικές και τεχνολογικές έπαναστάσεις τών τελευταίων τριάντα ετών στους τομείς τών υλικών (ιδιαίτερα τών συνθετικών υλικών), τής βιοτεχνολογίας και κυρίως τής παραγωγής, τής πληροφορίας και τής επικοινωνίας (ρομποτική, πληροφορική, τηλεματική, πολυμέσα). Η πρόοδος στους τομείς αυτούς θεωρείται ως άπαρχή σημαντικών μεταβολών, πού σημαδεύουν τó πεπρωμένο του ανθρώπου. Θεωρείται ή βάση για τή γέννηση τής καινούργιας κοινωνίας του 21ου αιώνα — τής καλούμενης «κοινωνίας τής πληροφορίας» — πού θά ξαναδώσει σφρίγος στην οικονομική άνοδο και στην άπασχόληση.

Έτσι λοιπόν, ή τεχνολογική καινοτομία αποτελεί τó εισιτήριο εισόδου στην κοινωνία του 21ου αιώνα. Συνεπώς, μάς υπογραμμίζουν, ένα από τά εργαλεία πού θά επιτρέψουν στην κοινωνία νά θρυσσεται μόνιμα στην αιχμή τής καινοτομίας συνίσταται στή συνεργασία πανεπιστημίων και βιομηχανίας.

3. «Άπελευθέρωσε πλήρως πάσαν άγοράν. Ού διατηρήσεις στο έξις ούδεμίαν μορφήν προστασίας στην οικονομία τής χώρας σου».

Κάθε έθνική προστασία θεωρείται αίρετική. Δέν ύφίσταται ούτε τó συμφέρον τής κοινωνίας ούτε ή κυρίαρχη δημοκρατική βούληση. Σύμφωνα με αυτή τήν έντολή, δέν γίνεται δεκτή — ούτε άνεκτή — ή οποιαδήποτε προστασία έναντι τών παγκόσμιων χρηματιστών, οι όποιοι, αξιοποιώντας τήν πλήρη έλευθερία πού παραχωρήθηκε στην κίνηση τών κεφαλαίων, βρίσκονται — ήδη από τή δεκαετία του '80 — εκτός όποιουδήποτε πολιτικού έλέγχου.

Η έντολή αυτή επιβεβαιώθηκε από δημόσιες χρηματιστηριακές άρχές παγκόσμιου κύρους, με δηλώσεις όπως: «Στό έξις οι πολιτικές ήγεςεις θά βρίσκονται κάτω από τόν έλεγχο τών χρηματιστικών άγορών».³

Παρά τά μέχρι σήμερα επιτεύγματα τους οι ίδιοι αυτοί φορείς συνεχίζουν νά κηρύττουν τήν πλήρη άπελευθέρωση τής κίνησης τών κεφαλαίων, τών αγαθών και τών υπηρεσιών και τήν άναπόφευκτη — όπως θεωρούν — προσαρμογή και ύποταγή τής πολιτικής, τής κοινωνίας και τής παιδείας στους περιορισμούς τής παγκόσμιας χρηματιστικής άγοράς. Από τά κηρύγματα αυτά προκύπτει ή επόμενη έντολή.

4. «Άποθεσμοποίησε τή λειτουργία τής οικονομίας και τής κοινωνίας. Ούκ επιτρέψεις στο έξις στην πολιτεία νά παρεμβαίνει καθορίζοντας κανόνες στην οικονομία, αλλά νά έμπιστευθείς τή λειτουργία της στις δυνάμεις τής έλεύθερης άγοράς».

Η έντολή είναι σαφής: Η δραστηριότητα τής πολιτείας όφείλει νά περιορισθεί στή δημιουργία του πλέον εύνοϊκού περιβάλλοντος, ώστε ή άγορά νά μπορεί νά προσανατολίξει και νά οδηγεί τή λειτουργία τής οικονομίας. Δηλαδή οι πολίτες — ήτοι ή πολιτεία, μέσα από τά δημοκρατικά έλεγμένα άντιπρο-

σωπευτικά όργανά της — δέν άσκοϋν πλέον τή διακυβέρνηση τής κοινωνίας. Δέν μπορούν νά καθορίσουν τούς κανόνες και τά κριτήρια λειτουργίας τής οικονομίας και νά αξιολογούν, τακτικά και με διαφανείς τρόπους, τά αποτελέσματα τής δράσης τών οικονομικών παραγόντων. Αυτά πρέπει νά άφεθούν στην εύχθεια τών παραγωγών, τών φερέγγυων καταναλωτών και κυρίως τών χρηματιστών.

Η άγορά γνωρίζει νά τακτοποιεί τά πάντα βραχυπρόθεσμα. Η πολιτεία όφείλει νά περιορισθεί στο νά καθιστά σεβαστούς τούς κανόνες του παιχνιδιού τής άγοράς, πού καθορίζονται από τούς ίδιους τούς παίκτες. Στο πλαίσιο αυτό δέν ύπάρχει διοίκηση με τή μακροπρόθεσμη έννοια του όρου. Αυτό πού έχει σημασία είναι ή αποτελεσματικότερη βραχυπρόθεσμη διοίκηση, σύμφωνα με τά κριτήρια πού θέτει ο ιδιωτικός τομέας.⁵

Κι έτσι φθάνουμε στην πέμπτη έντολή.

5. «Ίδιωτικοποίησε όλα όσα είναι ιδιωτικοποιήσιμα. Παράχωρησε τήν έξουσία τής διοίκησης και του έλέγχου στον ιδιωτικό τομέα».

Η άπαίτηση είναι νά περάσουν όλα στον ιδιωτικό τομέα: οι άστικές συγκοινωνίες, οι σιδηρόδρομοι, τά αεροπλάνα, τó ηλεκτρικό, τó νερό, τó γάλα, οι τράπεζες, οι ασφάλειες, τά νοσοκομεία, τά σχολεία, τά πανεπιστήμια, οι συντάξεις, ο πολιτισμός κλπ. Η ιδιωτικοποίηση — μάς έξηγούν — θά επιτρέψει νά χρησιμοποιηθούν με τόν πιο αποτελεσματικό τρόπο όλοι οι έθνικοί πόροι, υλικοί και άυλοι, για τήν ίκανοποίηση τών άναγκών τής άγοράς.

Και για νά δοθεί ή άπαραίτητη άρμονία και συνοχή στις πέντε προηγούμενες έντολές, ο κατάλογος κλείνει με τήν έξις έκτη:

6. «Έσο ο βέλτιστος, ο άριστος, ο νικητής: Έσο άνταγωνιστικός!»

Αν δέν είσαι άνταγωνιστικός, δέν έχεις καμιά πιθανότητα επιβίωσης στο πεδίο τών τεχνολογικών και έμπορικών παγκόσμιων μαχών, επειδή ο άλλος (ο αντίπαλος!) θά σε «σκοτώσει», θά σε εξαφανίσει από τήν άγορά.

Όφείλεις λοιπόν νά είσαι τó νούμερο ένα. Όφείλεις νά κατακτās ολοένα μεγαλύτερο κομμάτι τής άγοράς. Έδώ έδράζεται τó κήρυγμα του «Ευαγγελίου τής Άνταγωνιστικότητας» κατά τó όποιο κάθε άτομο, κάθε επιχείρηση, κάθε πόλη και περιφέρεια, κάθε έθνος όφείλει νά είναι τó πιο δυνατό, τó πιο άνταγωνιστικό. Η ύποχρέωση τής άνταγωνιστικότητας δέν περιορίζεται πλέον στις επιχειρήσεις. Άφορα όλο τόν κόσμο, περιλαμβανομένου του εκπαιδευτικού συστήματος, άρα και τών πανεπιστημίων.

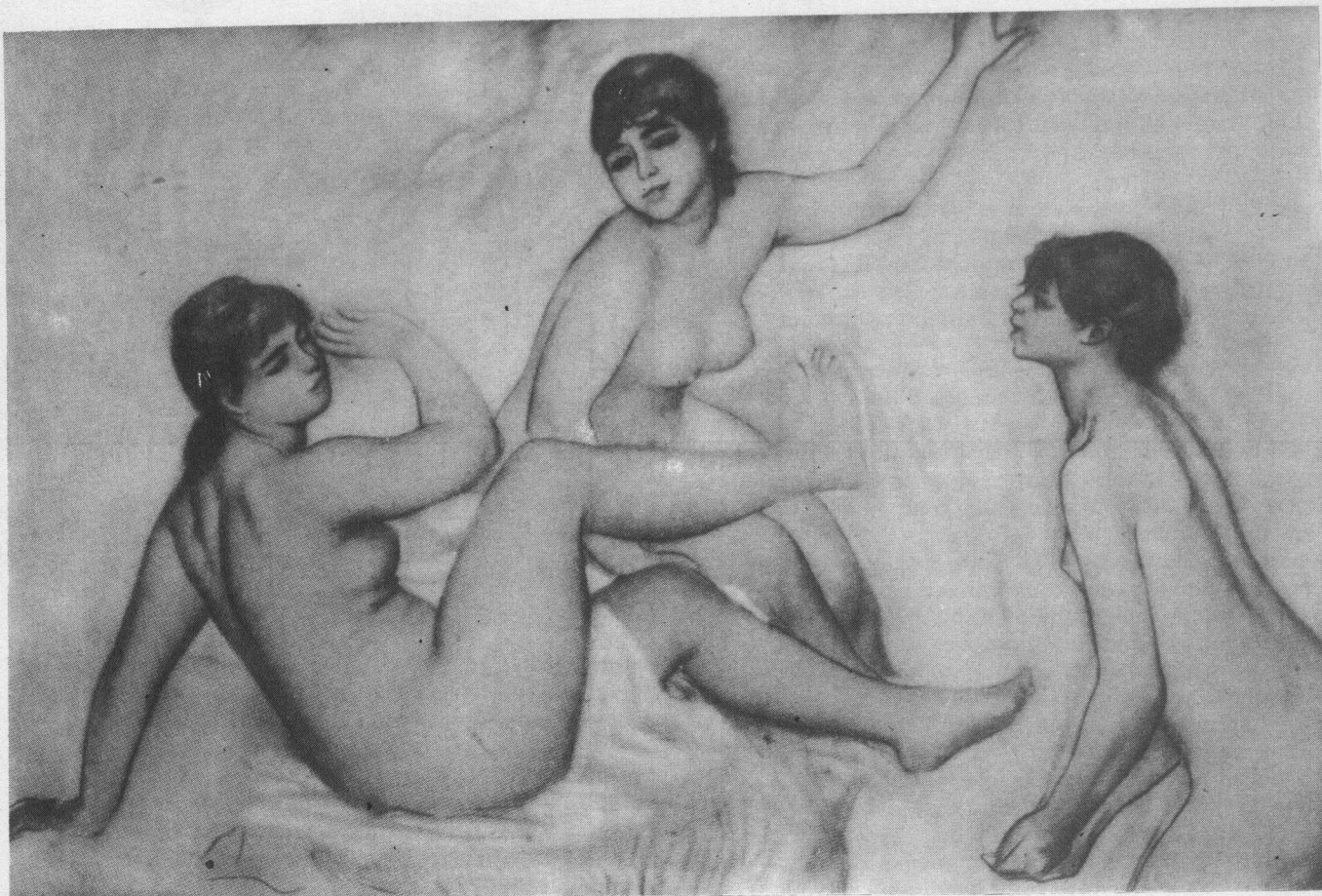
B. Τό «ευαγγέλιο τής άνταγωνιστικότητας» και οι κίνδυνοι έμπορευματοποίησης τής εκπαίδευσης και τής έρευνας

Μέχρι πρόσφατα, ο συναγωνισμός και ή άμιλλα μεταξύ τών πανεπιστημίων αποτελούσε τμήμα τής «φυσικής τάξης τών πραγμάτων». Τό ίδιο και οι προσωπικές φιλοδοξίες τών πα-

3. Μετά τήν άπόφαση Νίζον του 1974 για άπελευθέρωση τής κίνησης τών κεφαλαίων προς και από τίς ΗΠΑ. Η άπόφαση αυτή υιοθετήθηκε και από τίς υπόλοιπες χώρες του άναπτυσμένου κόσμου, έτσι ώστε, στή συνέχεια, τήν τελευταία πενταετία νά μήν ύπάρχει κανένας έλεγχος από καμιά κυβέρνηση και καμιά κεντρική τράπεζα στην κίνηση τών κεφαλαίων σε παγκόσμιο επίπεδο.

4. Δήλωση του κ. Tietmeyer, προέδρου τής γερμανικής Bundesbank, στο παγκόσμιο οικονομικό φόρουμ, στο Νταβός τής Έλβετίας, στις 3 Φεβρουαρίου 1996.

νεπιστημιακῶν γιὰ τὴ «νόμιμη» ἐπιστημονικὴ, κοινωνικὴ, ἀκόμη καὶ πολιτικὴ, ἀναγνώρισή τους.

Σήμερα τὸ θέμα δέν τίθεται μὲ ὄρους ἀμιλλας, ἀλλὰ μὲ ὄρους ἐπιβίωσης: Τὰ ἐργαστήρια, οἱ τομεῖς, τὰ τμήματα, τὰ πανεπιστήμια ἀνταγωνίζονται στὸν ἀγῶνα δρόμου τῆς χρηματοδότησης, πού εἶναι ἡ ἰδιωτικὴ χρηματοδότηση. Τὸ σύνθημα εἶναι «ἅς τὰ πάρει ὁ ἄριστος». Τὸ ἄγχος τοῦ ἀριστείου ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὸ στόχο ὄχι τῆς δόξας ἀλλὰ τῆς χρηματοδότησης.

1. Στὸν τομέα τῆς ἔρευνας, δηλαδή τῆς «παραγωγῆς τῆς γνώσης», ἡ διείσδυση τῆς λογικῆς τῆς ἀγορᾶς μέσα στὰ πανεπιστήμια ἀναπτύσσεται βαθμιαία, περίπτωση στὴν περίπτωση.

Μέσον τῆς διείσδυσης εἶναι οἱ πολλαπλοὶ δεσμοὶ πού ἐπιδιώκεται ἀπὸ πανεπιστημιακοὺς νά ἀναπτύσσονται μὲ τίς ἰδιωτικὲς ἐπιχειρήσεις. Αἰτία εἶναι ἡ ἀδυναμία (διάβαζε ἀπροθυμία) τῆς πολιτείας νά χρηματοδοτῆσει τὰ πανεπιστήμια ὡς ἰδρύματα πού προσφέρουν *δημόσιες ὑπηρεσίες*. Ἔτσι, οἱ δεσμοὶ πανεπιστημίων-ἐπιχειρήσεων ἀνάγονται σὲ δεσμούς προφορᾶς (οἱ ἐπιχειρήσεις) καὶ ζήτησης (τὰ πανεπιστήμια).

Ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ δημιουργία μιᾶς κουλτούρας τῆς ἀγορᾶς μέσα στὴν πανεπιστημιακὴ ἔρευνα, κουλτούρας πού ἐκφράζεται καὶ μὲ ἀνάλογη ὀρολογία, στὸ ἐπίπεδο τῶν ὀρισμῶν, τῶν στρατηγικῶν στόχων, τῶν προτεραιοτήτων κλπ. Ἡ ἐπίδραση τῆς ἀγορᾶς ἐκδηλώνεται καὶ στὸ ἐπίπεδο τῆς διοίκησης τῶν πανεπιστημιακῶν ἐργαστηρίων. Ἡ διοίκηση ἐμποτίζεται ὄλο καὶ περισσότερο ἀπὸ τὴν κουλτούρα τοῦ μάνατζμεντ τῶν ἰδιωτικῶν ἐπιχειρήσεων, μὲ ἄξονες τὴν αὔξηση τῆς παραγωγικότητας, τὴ συνεχὴ βελτίωση τῆς ἀπόδοσης τῶν τεχνολογικῶν καὶ τῶν «ἀνθρώπινων» πόρων καὶ τῆς μέγιστης ἐκμετάλλευσης τῶν ἐπενδύσεων. Ἡ ἀξιοποίηση καὶ ἡ ἀξιολόγηση τοῦ ἐπιστημονικοῦ καὶ τοῦ τεχνικοῦ προσωπικοῦ γίνονται ὄλο καὶ περισσότερο μὲ κριτήριο τὸ βιομηχανικὸ καὶ χρηματιστηριακὸ ὄφελος σὲ βραχυπρόθεσμο καὶ μεσοπρόθεσμο ἐπίπεδο.

Τὸ κριτήριο τῶν δημοσιεύσεων γιὰ τὴν ἀξιολόγηση τοῦ ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ εἶναι ἀκόμη ἰσχυρὸ, ὑπονομεύεται ὄμως ἀπὸ τὴν ἀπαίτηση τῶν βιομηχανικῶν ἀπορρήτων.

Καὶ βρισκόμαστε μονάχα στὴν ἀρχή. Γιὰ τὴν ὥρα, ἡ χρηματοδότηση τῆς ἔρευνας ἀπὸ τὸν ἰδιωτικὸ τομέα φθάνει στὰ

περισσότερα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια τό ποσοστό τοῦ 15%. Οἱ ἀνοδικές τάσεις εἶναι ὅμως ραγδαίες, ιδιαίτερα στοὺς τομείς τεχνολογικῆς αἰχμῆς, ὅπως ἐνέργεια, τηλεπικοινωνίες, αὐτοματισμός, πληροφορική, τροφίμα, φάρμακα, πυρηνικά, πε- ριδόλλων.

Ἴσως, ὅμως, ἡ χειρότερη ἐπίπτωση τῆς διεύθυνσης τῆς ἀγο- ρᾶς στήν πανεπιστημιακὴ ἔρευνα νά εἶναι ἡ ἀπώλεια τοῦ χα- ρακτήρα τῆς ὡς γενικῆς ἐλεύθερης ἔρευνας καί ἡ μετατροπὴ τῆς σέ ὄργανο στή ὑπηρεσία τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν ἐπιχειρή- σεων.

Ἄπ' ὅλες τίς ἐξουσίες, δημόσιες καί ιδιωτικές, ἐπαναλαμ- βάνεται συνεχῶς ὅτι ἡ ἔρευνα ὀφείλει νά ὑπηρετεῖ τὴ βελτίω- ση καί τὴν ἀνταγωνιστικότητά τῶν ἐπιχειρήσεων. Ἐξάλλου, αὐτός εἶναι καί ὁ μόνος στόχος πού καταγράφεται στό κεφάλαιο « Ἐρευνα καί Ἀνάπτυξη» (R&D) τῶν ἐπίσημων κειμένων τῆς Ε.Ε. ἀπὸ τό 1985.⁶

Καί τό ἀκόμη χειρότερο εἶναι ὅτι βρῶνται πανεπιστημια- κοὶ ἐρευνητές καί ἀκαδημαϊκοὶ δάσκαλοι οἱ ὅποιοι ὄχι μόνο δέν ἀντιδροῦν, ἀλλά εἶναι καί μέλη ἐθνικῶν καί διεθνῶν ἐπι- στημονικῶν συμβουλίων, πολλαπλῶν ἐπιστημονικῶν καί τε- χνολογικῶν ἐπιτροπῶν, πού παίξουν ἀποφασιστικό ρόλο στή χάραξη τῶν ἐθνικῶν καί τῶν ευρωπαϊκῶν πολιτικῶν γιά τὴν ἔρευνα καί τὴν τεχνολογία.

2. Στόν τομέα τῆς ἐκπαίδευσης, ἡ διεύθυνση τῆς λογικῆς τῆς ἀγορᾶς στά πανεπιστήμια πραγματοποιεῖται μέ πίεση τῆς ἴδιας τῆς πολιτείας. Ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ '80 οἱ πολιτικές ἀρχές ὄλων τῶν χωρῶν τοῦ κόσμου, ιδιαίτερα ὅμως τῶν ἀναπτυσσόμενων, σέ ἀρμονία μέ τόν κόσμο τῶν ἐπιχειρήσεων, κηρύττουν συνε- χῶς τὴν ἐπείγουσα ἀνάγκη μεγαλύτερης προσαρμογῆς τῆς πα- νεπιστημιακῆς (καί τῆς γενικότερης) ἐκπαίδευσης στίς ἀνάγ- κες τῶν ἐθνικῶν οἰκονομιῶν. Ὁ στόχος, κατ' αὐτές, εἶναι νά δημιουργήσουμε τό πῶς ἐξειδικευμένο «ἀνθρώπινο δυναμικό» πού θά ἐξυπηρετήσῃ τίς ἀνάγκες τῶν ἐπιχειρήσεων γιά βελ- τίωση τῆς ἀνταγωνιστικότητάς στήν παγκόσμια ἀγορά.⁷ Στό ἴδιο μήκος κύματος κινοῦνται καί πολλά ὄργανα διοίκησης τῶν πανεπιστημίων, ὅταν καλοῦνται νά ἐπεξεργαστοῦν ἢ νά ἐκσυγ- χρονίσουν τά προγράμματα σπουδῶν τῶν φοιτητῶν τους.

Τά δύο σλόγκαν πού κυκλοφοροῦν τελευταία στήν πανεπι- στημιακὴ ἐκπαίδευση, ἀντί ἐκείνου τῆς δημοσιογραφίας ἀκαδη- μαϊκῶν πολιτῶν, εἶναι: «Προσαρμόζουμε τὴν ἐκπαίδευση στίς ἐπιταγές τῆς οἰκονομίας» καί «στοχεύουμε ὡς ἄριστο ἀνθρώ- πινο δυναμικό τό πλεόν προσαρμόσιμο στίς ἀνάγκες τῶν ἐπι- χειρήσεων».

Γ. Πιθανές ἐξελίξεις στήν ἐπόμενη δεκαετία

Μέ τὴν πρώτη ματιά φαίνεται ὅτι ἡ πῶς πιθανή καί ἡ πῶς εὐλο- γη πορεία τῶν πραγμάτων εἶναι ἡ ἐνίσχυση τῶν τάσεων πού περιγράφηκαν, ἐπειδὴ οἱ κινητήριες δυνάμεις τῶν ἐξελίξεων δέν μοιάζουν νά ὑποχωροῦν τὴν προσεχὴ δεκαετία ἀλλά μάλλον τό ἀντίθετο. Ἐξάλλου, οἱ πανεπιστημιακοὶ χώροι ὅπου λατρεύε- ται τό «Εὐαγγέλιο τῆς Ἀνταγωνιστικότητάς» πολλαπλασιάζονται τά τελευταία χρόνια.

Εὐτυχῶς, ὅμως, δέν εἶναι ὅλα τά πανεπιστήμια καί ὅλοι οἱ πανεπιστημιακοὶ τῆς Εὐρώπης βουτηγμένοι στό «πνεῦμα τῆς ἐποχῆς». (Ἡ κατάσταση εἶναι λιγότερο εὐνοϊκὴ στίς ΗΠΑ καί ἐντελῶς διαφορετικὴ στήν Ἰαπωνία.) Ὅλο καί αὐξάνονται οἱ

πανεπιστημιακοὶ πού ἀρχίζουν νά συνειδητοποιοῦν τὴν ἐκφυ- λιστικὴ γιά τὰ πανεπιστήμια ἰδεολογία τοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Τὰ πανεπιστήμια, πού θέλουν νά ἐμπνέονται ἀπὸ τὰ ἰδεώδη τῆς ἀλληλεγγύης, τῆς δημοκρατίας, τῆς ἀδελφοσύνης καί τῆς ἀν- θρώπινης ἀξιοπρέπειας ὡς λόγων τοῦ Θεοῦ (πού θά ἔλεγε κι ὁ Ἴησεν), ἀποτελοῦν προνομιοῦχος τόπους ἀμφισβήτησης τῶν νέων «Ἐξὶ ἐντολῶν» στό ἐπίπεδο τῆς ἔρευνας καί τῆς ἐκπαί- δευσης. Καί οἱ πανεπιστημιακοὶ ἀποτελοῦν προνομιοῦχα στρώματα πού μποροῦν νά δουλέψουν μέ πάθος κι ἐπιμονὴ γιά τὴν παραγωγή καί τὴ διδασκαλία μιᾶς γνώσης στήν ὑπηρεσία τοῦ res publica, τοῦ κοινῆ ἀγαθοῦ καί τοῦ γενικοῦ συμφέρον- τος, καί ὄχι μιᾶς κατηγορίας παικτῶν τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς.

Ἐτσι λοιπὸν ἡ ὑπόθεση τῆς ἐπιτυχούς ἐνεργητικῆς ἀντίστα- σης μέσα στήν προσεχὴ δεκαετία εἶναι καί λογικὴ καί ρεαλι- στικὴ. Ἡ πορεία τῶν πραγμάτων θά ἐξαρτηθεῖ ἀπὸ τό ἂν ἡ πα- νεπιστημιακὴ ἀλληλεγγύη θά ὑπερισχύσει τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, καθώς καί ἀπὸ τό βαθμὸ πού τὰ πανεπιστήμια θά μποῦν μέσα σ' ὀλόκληρη τὴν κοινωνία καί πού θά μπάσουν ὀλόκληρη τὴν κοινωνία μέσα σ' αὐτά.

5. Σύμφωνα μέ τό περιοδικό *Economist* τῆς 20ῆς Μαΐου 1995, ἐπεί- γει νά ἀνακαλύψουμε ἓνα κράτος τοῦ ὁποίου δέν θά ἔχουμε τὴν ἀνάγ- κη ὅταν θά ἔχει ἀποκατασταθεῖ πλήρως ἡ «Οἰκουμηνικὴ ἀγορά» (Global market place).

6. Παραδείγματος χάριν, ἡ Ἐνιαία Πράξη (acte unique) τῆς Ε.Ε. — ἄρθρο 130F — καθορίζει ὅτι ἡ πολιτικὴ τῆς Κοινότητάς στήν ἐπι- στήμη, τὴν ἔρευνα καί τὴν τεχνολογία «ἔχει γιά στόχο τὴ βελτίωση τῆς ἐπιστημονικῆς καί τεχνολογικῆς βάσης τῆς ευρωπαϊκῆς διομηχανίας καί τὴν προώθηση τῆς ἀνταγωνιστικότητάς της στό διεθνές ἐπίπεδο».

7. Ἀξίζει ἴσως νά σημειώσω ὅτι στό συνέδριο τῶν πανεπιστημια- κῶν πού προαναφέρθηκε, ὁ ἐκπρόσωπος τῆς Hewlett Packard ἐξέθε- σε μέ λεπτομέρεια τίς δεξιότητες πού ἡ ἐταιρεία του ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὰ πανεπιστήμια νά δίνουν στοὺς φοιτητές τους, προκειμένου νά τοὺς προσλάβει (Σ.τ.Μ.).

SOKIAL TEXT

του Άριστειδου Άντου

Η υπεράσπιση κάποιας ντερριντιανής ὀρθοδοξίας θά ἦταν ἴσως ἐγγεῖρημα ἀπὸ τὰ πιὸ παράδοξα πού θά μπορούσε κάποιος νά ἀποτολμήσει: καί ὁμως, νά πού ἀκόμα καί κάτι τέτοιο δέν θά μπορούσε νά ἀποκλειστεί, νά πού μέσα στίς πολύπλοκες στρατηγικές πού εἶναι δυνατὸν νά κατευθύνουν τὸ λόγο εἶναι πιθανόν νά μπορεῖ νά γίνει κάτι τέτοιο, ἢ ἴσως ἀκόμη περισσότερο: εἶναι πιθανόν νά πρέπει νά γίνει κάτι τέτοιο. Ἐνας λίβελος βασισμένος σέ πρόχειρες ἀναγνώσεις τῶν πηγῶν, ἕνα ἄδικο κατηγορητήριο αἰσθάνομαι ὅτι δέν πρέπει νά ἀφήσουν καί ἐμένα ἀδιάφορο.

Εἶχα τὴν εὐκαιρία νά ἀκούσω καί τὴν πρώτη ἐκδοχή τοῦ κειμένου τοῦ Στέλιου Βιρβιδάκη,¹ «Ὁ βασιλιάς εἶναι γυμνός», τὸν Φεβρουάριο, σὸ ἀμφιθέατρο τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, καί ἀπὸ τότε μοῦ φάνηκε ὅτι δέν θά ἦταν σωστὸ νά ἀνταποκριθεῖ κανεὶς στὴν προβληματικὴ τοῦ κειμένου, ἀπαντώντας στὰ σημεῖα πού τίγονται μὲ τούς ὅρους πού θέτει, γιὰ νά ἐξυπηρετήσῃ τὴ δική του ρητορικὴ, ὁ συγγραφέας τοῦ ἄρθρου. Δέν θά εἶχε νόημα δηλαδή νά ἐπιδιώξῃ κανεὶς νά ἀπαντήσῃ σὲ σημεῖο πρὸς σημείο ἰσχυρισμῶν τοῦ Βιρβιδάκη, δέν νομίζω τουλάχιστον ὅτι κάτι τέτοιο θά εἶχε νόημα γιὰ τὴν οἰκονομία καί γιὰ τίς ἀνάγκες πού προϋποθέτει ἡ ρητορικὴ μᾶς ἀπάντησης σὸ συγκεκριμένο πλαίσιο πού μᾶς δίδεται. Ζητούμενο θά ἦταν νά ἀντιληφθοῦμε πού μπορεῖ νά ὑπάρχει πρόβλημα στὴν ἀνάπτυξη κάποιας συλλογιστικῆς παρόμοιας μὲ ἐκείνη τοῦ Βιρβιδάκη καί κυρίως τί περιφρονεῖ κάποια τέτοια συλλογιστικὴ, προκειμένου νά ὀρθωθεῖ καί προκειμένου νά ἀποκτήσῃ τὴ σφωδρότητα τοῦ ἀποκλεισμοῦ μὲ τὴν ὁποία τελικὰ παρουσιάζεται.² Ἐπιχειρώνοντας δέ νά σταθεροποιήσω τὴ δυνατότητα ἀντιλόγου πρὸς ὅσα ὑποστηρίζει ὁ Στέλιος Βιρβιδάκης, γνωρίζω ἐπίσης ὅτι δίνω συνέχεια στὴ θεατρικὴ ἐπανάληψη τοῦ ἴδιου μοτίβου κάποιας συζήτησης πού ἐπανερχεται μὲ παραλλαγές σέ πολλὰ γνωστικά πεδία σήμερα. Αὐτὸ δέν θά σήμαινε φυσικὰ ὅτι ἡ συζήτηση θά ἔπρεπε νά διακοπεῖ. Ἡ εὐθύνη τοῦ διαχωρισμοῦ τῆς σκέψης σέ δύο περιοχὲς περιλεισμένες ἀπὸ ἀδιαπέραστα ὄρια πού ἐπιχειρεῖ ὁ Βιρβιδάκης εἶναι πολὺ μεγάλη ὄχι γιὰ νά τὴν προσυπογράψω (ἔχει ἤδη γίνει κατανοητὸ ὅτι κάτι τέτοιο δέν θά συμβεῖ) ἀλλὰ γιὰ νά μπορέσω τουλάχιστον νά «δεχθῶ» τὴ «λογικὴ» νομιμότητά της. Δέν δυσκολεύομαι δηλαδή τόσο νά ἀποδεχθῶ τὴν ἄποψη πού ὑποτιμᾷ τὴ σημασία τῆς «μεταμοντέρνας σκέψης», ὅσο δυσκολεύομαι νά δεχθῶ ὅ, τι προηγείται

αὐτῆς τῆς κρίσεως, τὴν «ἐγκυρότητα»³ δηλαδή τοῦ διλήμματος: «ναί» ἢ «ὄχι» στὴ «μεταμοντέρνα» σκέψη. Δυσκολεύομαι δέ νά «δεχθῶ» τὴν «ἐγκυρότητα» κάποιου τέτοιου διλήμματος, ὄχι μόνον μένοντας σὸ πνεῦμα τῆς σκέψης τοῦ Ντερριντά πού δοκιμάζει νά ἀποφύγει ἢ νά δηλητηριάσει κατὰ τὸ δυνατόν ἐκδιαστικὰ διλήμματα,⁴ ἀλλὰ καί ἐπειδὴ δυσκολεύομαι νά παρακολουθήσω τὴν ἀποδοχὴ τῆς χοντροκομμένης ὁμαδοποιήσεως τῆς «μεταμοντέρνας σκέψης», ὅπως κατατίθεται σὸ ἐγχειρίδιο τοῦ Ἐνζέλ,⁵ ἐπὶ τῆς ὁποίας θεμελιώνεται ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ ἄρθρου.

1. «“Ὁ βασιλιάς εἶναι γυμνός”. Ἡ ἀπάτη τοῦ Σόκαλ καί τὰ κριτήρια ἐλέγχου στὴ Φιλοσοφία», *Ὁ Πολίτης Δεκαπενθήμερος*, τ. 34, 4.4.1997, σ. 22-28.

2. Ἀκόμα καί ἡ εἰκοστὴ δεύτερη ὑποσημείωση τοῦ ἄρθρου, ὅπου ὁ συγγραφέας δοκιμάζει νά ἀλλάξῃ τὸν τόνο τοῦ ἄρθρου, θά ἔπρεπε νά ἐκληφθεῖ μόνον ὡς ρητορικὴ ὑποχώρηση τοῦ συγγραφέα (ἐφόσον μάλιστα, ὅπως ἀποδεικνύεται στὴ συνέχεια της, δέν εἶναι κἀν ὑποχώρηση) καί παραμένει βέβαια ἀνίκανη νά ἀνατρέψῃ τίς σοβαρῆς ἐνστάσεις πού μπορεῖ νά ὑποβάλει κανεὶς σχετικὰ μὲ τὸν «πυρήνα» τῆς ἐπιχειρηματολογίας.

3. Ἡ ἔννοια τῆς ἐγκυρότητας, πού θά μπορούσε νά ἀποτελεῖ κάποιο κέντρο τοῦ προβληματισμοῦ σέ σχέση μὲ τὴν φάρσα τοῦ Alan Sokal, δέν κατέστη σημαντικό θέμα στὴ συζήτηση τοῦ Φεβρουαρίου ἀλλὰ καί στίς συζητήσεις περὶ τὴ φάρσα πού ἔγιναν σὸ ἐξωτερικὸ καί ἔχω ὑπόψη μου. Ἐπικρατοῦν οἱ θριαμβολογίες γιὰ κάποια νίκη, γιὰ κάποιο καιρὸ πλῆγμα πού δέχτηκε ὁ «ἐχθρός». Τί ὁμως ἐπλήρη ἀκριβῶς; Κανεὶς δέν μπαίνει στὸν κόπο νά ἀπαντήσῃ σέ αὐτὸ τὸ ἐρώτημα. Ἐταί τὸ θέμα τῆς συζήτησης μετετέθη μοιραῖα σὸ πεδίο τῆς ἴδιας ἀκαθόριστης μάχης φαντασμάτων: ἐφόσον ὁμως θά μπορούσε νά ὑπάρχει μάχη, θά ἔπρεπε νά ἀντιληφθοῦμε μὲ καθαρότητα ποιὰ θά ἦταν ἀκριβῶς ἡ μάχη, ποίος θά ἦταν ὁ ἐχθρός καί εἰς τί θά συνίστατο ἡ πρὸς αὐτὸν ἐχθρότης.

4. Στὴν ἐμπεριστατωμένη ἐργασία πού ἔκανε ὁ Στέλιος Βιρβιδάκης γιὰ τίς ὑποσημειώσεις τοῦ ἄρθρου του ἀντιπαραθέτω δυστυχῶς τὴ δική μου προχειρότητα: σὸ τραπέζι ὅπου ἀποφάσισα νά γράψω αὐτές τίς γραμμὲς ὄρισκόταν ἕνα μονάχα βιβλίο τοῦ Ντερριντά (στὴν πραγματικότητά μιά συνέντευξη), κείμενο ἀρκετὸ ὡστόσο γιὰ τίς βιβλιογραφικὲς ἀνάγκες τοῦ κειμένου αὐτοῦ. Ζάκ Ντερριντά, *Πολιτικὴ καὶ φιλία: ὁ Ζάκ Ντερριντά γιὰ τὸν Λουί Ἄλτουσερ*, μτφρ. Δημήτρης Παπαγιαννάκος, Ἀριστείδης Μπαλτάς, ἐπ. Ἀριστείδης Μπαλτάς, Ἐκκρεμές, Ἀθήνα 1996, σ. 57: «...ὅταν ἡ ἀπάντηση εἶναι ἕνα δυαδικὸ ναι ἢ ὄχι, σπάνια εἶμαι σίγουρος».

5. Βλέπε Βιρβιδάκη, ὁ.π., σελ. 24.

Δέν χρειάζεται νά οργανώσει κανείς ολόκληρη επίχειρηση συγκρότησης τοῦ «μεταμοντερνισμού» ἄν μόνος στόχος τῆς συγκρότησης αὐτῆς εἶναι νά ρίξει στά σκουπίδια ολόκληρο κομμάτι τῆς σύγχρονης φιλοσοφικῆς γραμματείας, χωρίς νά υποχρεωθεί νά σκύψει πάνω ἀπό τά κείμενα. Δέν χρειάζεται νά οργανώσει κανείς τέτοια επίχειρηση, ἀκριβῶς ἐπειδή δέν εἶναι ὑποχρεωμένος νά τά φυλλομετρήσει καν. Τό πρόβλημα δέν εἶναι ὅτι δέν μπορεῖ νά ὑφίσταται «μεταμοντέρνα σκέψη». Μένει, ὅμως, σ' ἐμᾶς νά ἀποφασίσουμε ἄν κάτι τέτοιο ὑπάρχει λόγος νά ὑφίσταται, ὅπως ἐπίσης μένει σ' ἐμᾶς νά προσδιορίσουμε τό λόγο αὐτόν.

Ὁ Βιρβιδάκης γνωρίζει ὅτι εἶναι θύμα τῆς σχηματοποίησης: ὁμολογεῖ σέ ὑποσημείωση «ὅτι εἶναι ἀπλουστευτική ἢ συνολική θεώρηση τόσων διαφορετικῶν περιπτώσεων καί κυρίως ἢ ἐξομοίωση (ὑπό τό πρίσμα τοῦ μεταμοντέρνου) μεταστρουκτουραλιστῶν καί ἀποδομιστῶν ἀφ' ἑνός καί νεοπραγματιστῶν ἀφ' ἑτέρου, καί ἢ σιωπηρῆ ἐξίσωση... φιλοσόφων, κοινωνικῶν ἐπιστημόνων, θεωρητικῶν τῆς λογοτεχνίας, Γάλλων δασκάλων καί Ἀμερικανῶν μαθητῶν... ἢ καί ἄλλων μιμητῶν τους».⁶ Ὁ συγγραφέας ὅμως τοῦ «γυμνοῦ βασιλιᾶ» ἐπιμένει ρητά στή σχηματοποίηση:⁷ ἢ «μεταμοντέρνα σκέψη» πρέπει κατ' αὐτόν νά μένει συγκροτημένη, παρ' ὅτι ἡ συγκρότηση γίνεται ἤδη ὑπό τό φάσμα τῆς ἀπόρριψης. Ἡ συγκρότηση γίνεται ἔτσι ὥστε, ἐκ τῶν προτέρων, τά κείμενα πού θά φέρουν τή στάμπα τοῦ «μεταμοντερνισμού» νά θεωροῦνται ἀδόκιμα καί ὑπ' αὐτό τό πρίσμα δικαιούμαστε νά μήν τά διαβάζουμε, δικαιούμαστε γιά αὐτά νά μήν μπούμε στόν κόπο τῆς ἀνάγνωσης. Εἶναι τόσο ἀναμενόμενο ὅτι ἡ ἀναλυτική ἐπεξεργασία τῆς σχηματοποιημένης περιγραφῆς τοῦ «μεταμοντερνισμού» θά δώσει καταστροφικά ἀποτελέσματα, πού τό ἄρθρο ολόκληρο κινδυνεύει νά χάσει τό νόημά του.

Παρ' ὅτι λοιπόν ἡ σχηματοποίηση ἐμφανίζεται ἔτσι ὡς μέρος κάποιου προαποφασισμένου ἀπορριπτικοῦ μηχανισμοῦ, γίνεται ἀποδεκτή. Ὁ χῶρος τῆς ἀποδόμησης, πού «θά μπορούσε νά αὐτοπροσδιορίζεται» ὡς χαώδης, περιορίζεται προκειμένου νά τρωθεῖ. Καί ὁ Βιρβιδάκης λοιπόν, πού ἔχει μάλλον ξεναγηθεῖ στόν κόσμο τῶν κειμένων αὐτῶν ἀπό ἐκείνους πού δέν τά ἀγαποῦν ιδιαίτερα (μπορεῖ κανείς νά συμβουλευτεῖ τίς «πλούσιες» ἀναφορές τοῦ ἄρθρου), ἀποδέχεται τήν ὑπαρξή τέτοιου «στρατοπέδου μεταμοντέρνων στοιχαστῶν», δηλαδή κάποιου χώρου συνένυσης ἀνθρώπων πού μέ δόλιο τρόπο ἐπιχειροῦν κάτι φρικτό, πού δέν τό ἔχω (ἴσως ἀπό δική μου ἀνεπάρκεια) κατανοήσι ἀκόμα. Αἰσθάνομαι, ὅμως, ὑποχρεωμένος νά ἀντιδράσω στή συγκρότηση αὐτοῦ τοῦ στρατοπέδου μέ αὐτούς τούς ὅρους, γιατί διαδλέπω δόλο στή μακροσκοπική ἐξέταση τῆς ἐπιχειρήσεως, ἀλλά καί ἴσως ἐπειδή βλέπω τόν ἑαυτό μου ἐκεῖ μέσα, ἀδύναμο πλέον νά ἀκουστώ ἀπό κανέναν. Δικαιοῦμαι, νομίζω, νά ἀρνηθῶ τή νομιμότητα τῆς ἐνδεχόμενης φυλάκισής μου, δικαιούμαι τουλάχιστον νά ἐπιχειρηματολογήσω μήπως καί καταφέρω τελικά ὄχι βεβαίως νά δῶ ἀπό τό στρατόπεδο ὅπου θά μπορούσε νά εἶχε ρίξει κί ἐμένα ὁ Βιρβιδάκης (κάτι τέτοιο εἶναι δύσκολο νά τό ἐλπίσω), ἀλλά τουλάχιστον νά ἐπιτρέψω στόν ἑαυτό μου τή δυνατότητα νά ἀκούω ἐγώ στά σοδαρά τόν Στέλιο Βιρβιδάκη ὅταν μιλάει.

Ἡ ἀποροῦσε νά ὑποστηριχθεῖ ὅτι τό ἄρθρο τοῦ Βιρβιδάκη μέ θέτει ἐμπρός σέ κάποιο δίλημμα: πρέπει νά ἀποφασίσω ἐπιγόντως ἔάν θά πάω μέ «ἐκείνους» ἢ ὄχι. Καί ἡ ἀπόφασή μου δέν εἶναι πλέον δυνατόν νά ληφθεῖ σέ κάποιο «οὐδέτερο» λογικό περιβάλλον. Πρέπει νά διαλέξω ἄν θά πάω ἀπό ἐδῶ ἢ ἀπό κεῖ, ἄν θά πάω μέ ἐκείνους ἢ τούς ἄλλους. Τό δίλημμα ὅμως,

κατά τόν συγγραφέα τοῦ «γυμνοῦ βασιλιᾶ», δέν τίθεται ὡς δίλημμα: ἀνοίγει μπροστά μας ἕνα πεδίο μέσα στό ὁποῖο δέν χρειάζεται καν νά ἐκτεθοῦμε στήν ἀγωνία (ἢ ἔστω στήν ἀνησυχία) κάποιας ἀπόφασης. Καμιά παραπάνω κρίση σχετική μέ τό «θέμα» δέν φαίνεται ἀπαραίτητη. Οἱ λίγες ἐπιφυλάξεις τοῦ συγγραφέα διαλύονται ὅπως ὁ καπνός στόν ἀέρα. Τό ἴδιο τό «θέμα», δηλαδή ὁ «μεταμοντερνισμός» καί ὁ, τι ἄλλο θά μπορούσε νά φέρει μαζί του, εἶναι γιά τόν Βιρβιδάκη εὐκολο θέμα. Ἀρκεῖ νά ἐντοπιστεῖ ὡς ἀσθένεια⁸ γιά νά γιαιτρευτοῦμε ἀπ' αὐτόν.

Ἐπιχειρώντας νά ἀπαντήσει στό ἐρώτημα «πῶς μπορούμε νά ἀντιδράσουμε;», ὁ Βιρβιδάκης χρησιμοποιεῖ τή συνηθισμένη ἀναλογία τῶν σύγχρονων θεωρητικῶν μέ τούς ἀρχαίους σοφιστές. Ἀποδίδω ὡστόσο ιδιαίτερη σημασία στήν ἠθική διαφορά πού ξεχωρίζει τόν σοφιστικό λόγο ἀπό τόν «δεσποτικό». Στόν δεύτερο, ἄν γιά μιά στιγμή ὑποθεθεῖ ὅτι μπορεῖ νά μένει ὀρισμένος, οἱ καταφάσεις σέ σχήματα (ἀναπόφευκτα κατά τήν ἀνάπτυξή του) θά εἶχαν θέβαια στρατηγική στόχευση (ὑπ' αὐτή τήν ἔννοια ὁ «δεσποτικός» λόγος θά διατηροῦσε ἀναγκαστικά τόν ρητορικό του χαρακτήρα) ἀλλά θά ἐνεργοποιούνταν καί θά ἀποφασίζονταν ὡς στόχευση, σέ ἠθικό περιβάλλον. Σέ αὐτό τό λογικό πλαίσιο ὁ σκεπτικισμός καί ὁ σχετικισμός δέν θά εἶχαν νόημα ἄν ἦταν αὐτοσκοπός. Ἄν εἶχαμε νά κάνουμε ἀπλῶς μέ «σύγχρονο ἀκραῖο σκεπτικισμό καί σχετικισμό»,⁹ ὅπως νομίζει μαζί μέ πολλούς ἄλλους ὁ Στέλιος Βιρβιδάκης, τά πράγματα θά ἦταν σίγουρα πιό ἀπλά, τουλάχιστον ὡς πρὸς τό στόχο τῆς γρηγόρης ἀπόρριψης καί τοῦ ἀποκλεισμοῦ.

Ἡ ῥήση, ὅμως, «ὅλα εἶναι σχετικά» εἶναι ὑπερβολικά ἀπόλυτη γιά νά ἰσχύει στό «ντερριντιανό λογικό περιβάλλον». Στό ἴδιο τό ντερριντιανό σκηρικό ἢ ῥήση θά μπορούσε νά φαίνεται ὅσο γελοία φαίνεται καί στόν Βιρβιδάκη. «Δέν ὑπάρχει τίποτε τό σχετικιστικό σέ ὅ, τι λέω», γράφει ὁ Ντερριντά. «Ἄπεναντίας, μιά πράξη πού δέν θά λάμβανε ὑπόψη της ὅλες τίς ἰδιαιτερότητες θά ἀποτελοῦσε ἕναν δογματικό καί ἀνεύθυνο μηχανισμό, ὁ ὁποῖος θά ἐπινιγε τήν ἀπόφαση μέσα στό περιβάλλον μᾶς δογματικῆς γενικότητας».¹⁰

Οἱ διαπιστώσεις λοιπόν πού ἀπλῶς βλέπουν τό λόγο ἀπαλλαγμένο πλέον ἀπό τήν αὐθεντικότητα τῶν doctrines ἐνεργοποιοῦν ἠθικά τό πεδίο τοῦ λόγου καί ὡς πρὸς αὐτό τό συγκεκριμένο θέμα θεωρῶ ὅτι ἔχει σημασία νά ἀκούσουμε τόν Ντερριντά. Ὅταν τίποτα δέν θεωρεῖται ὡς ἐκ τῶν πραγμάτων δεδομένο, ἢ εὐθύνη τοῦ καθενός ἀπό μᾶς, σέ ὅποιο θέμα καί ἄν ἐργάζεται, γίνεται ἀπόλυτη. Θά ἐπρεπε ἐνσυνείδητα νά ἐλέγχουμε πρὶν στηρίξουμε ὅ, τι φθάνει σ' ἐμᾶς ὡς «πλαῖσιο» (context) κάθε ἐργασίας.

Σ' αὐτό τό σκηρικό, ὅμως, δέν «νομιμοποιεῖται» κάποιος νά δροῖσκει χρήσιμη τήν ἐπιμονή στά ἀναλυτικά μοντέλα τῆς σκέψης; Φυσικά. Ὅταν, ὅμως, ὁ Στέλιος Βιρβιδάκης εἰσηγεῖται τήν ἐπέκταση κάποιου ἀναλυτικοῦ μοντέλου καί τήν ἐγκαθίδρυση ἑνός ρυθμιστικοῦ ιδεώδους, ἀνεξάρτητου ἀπό τά ἐκά-

6. Ὁ.π., σ. 25, ὑποσ. 11.

7. Ὁ.π.

8. Πρβλ. Κατερίνα Σχινᾶ, *Καθημερινή*, 2.2.1997, «Ἀκαδημαϊκός καθγάς μέ θέμα μιά φάρσα», ὅπου γίνεται λόγος γιά «ἀσθένεια πού ἔχει προσβάλει» εὐαίσθητους τομεῖς σπουδῶν. Πρόκειται γιά παραδοσιακό δημοσιογραφικό μοτίβο.

9. Ὁ.π., σ. 25.

10. Ὁ.π., σ. 55-56.

στοτε περιβάλλοντα τῆς σκέψης, όταν δηλαδή ζητᾶ ἐμμέσως ἀπ' ὅλους ἐμᾶς νά προσευχόμεστε σέ κάποιο ὁμοιογενές σύστημα θεώρησης παντός τοῦ ἐπιστητοῦ, εἶναι φυσικό νά τόν καταγγείλουν οἱ πῶ εὐξέαπτοι ὡς καταπιεστικό: ἄς μὴν τοὺς παρεξηγῆι, ἂν αἰσθάνεται ἀπολύτως ὑπεύθυνος γιά ὃ, τι σχηματοποίηση ἀποδέχεται ὡς ὑλικό πρὸς ἐπεξεργασία. Μὲ ἐνοχλεῖ κι ἐμένα πού ὁ Βιρβιδάκης χρησιμοποιεῖ κροτίδες καί φωτιά, ὄχι ἐπειδὴ εἶμαι φιλήσυχος ἄνθρωπος καί δέν χαραμίζω εὐκόλα τὴν ἡσυχία μου, οὔτε ἐπειδὴ, ἀντιθέτως, θίγει τὸ πολεμικό μου κύρος προκαλώντας με γιά ἐπανάκτηση διεκδικούμενων ἐδαφῶν. Ἀναρωτιέμαι μόνον, ὅπως τὸ κάνω σέ σχέση μέ κάθε πολεμική στρατηγική, τί εἶναι στή συγκεκριμένη περίπτωση ὑπό περιφρούρηση. Τί ἱερό ἔχει θιγῆι, ὥστε νά δικαιολογεῖται ἡ ὀρμή τοῦ συμπαθοῦς καθηγητῆ; Ἄν ὄντως οἱ «μεταμοντέρνοι ἰσχυρισμοί» ἦσαν κενοί καί ἀνόητοι, ὅπως διατείνεται, δέν καταλαβαίνω μέ ποιόν τρόπο θά ἦσαν «ἐπικίνδυνοι»¹¹ ἢ ἔστω ἄξιοι γιά νά ἀσχολούμαστε μαζί τους.

Πράγματι, συνέδη νά συναντήσουμε κείμενα πού ἐπιχείρησαν νά μιμηθοῦν μονάχα τὸ ὕφος τῶν δασκάλων τῆς ἀποδόμησης, κείμενα τῶν ὁποίων ἡ ἀνάγνωση δίκαια μπορεῖ νά ἐξοργίσει τοὺς ἀναγνώστες, ἀφοῦ στό αὐτοπεριορισμένο στυλιστικό τους παιχνίδι χανόταν πολλές φορές ἡ στόχευση καί ὑποδαθμιζόταν ἡ στρατηγική (μέ τὴν ὁποία θά ἔπρεπε νά συνυφαίνεται κάθε τέτοιο κείμενο). Πολλές φορές ἀπέμεναν μονάχα οἱ ἀνώδυνες ἐπιδείξεις τοῦ ὕφους. «Τά θέματα τοῦ ἀδύνατου καί τοῦ μὴ ὑπολογίσιμου μποροῦν νά προκαλέσουν τίς χειριστες καταχρήσεις», γράφει πάλι ὁ Ντερριντά, «ἂν δέν ἀρθρωθοῦν προσεκτικά, θά τολμούσα νά πῶ ἂν δέν ὑπολογίσει κανεὶς τὴν

ἄρθρωσή τους μέ τόν ὑπολογισμό, τὸ δυνατό, τὸ καταμετρήσιμο, τὸ ὁμογενές κλπ.»¹² Ἄς μὴν νομίσει δέ κανεὶς ὅτι θά ἦταν στίς προθέσεις μου, παρὰ τὴ σκληρὴ αὐτὴ κριτικὴ πού ὑπογράφεται καί ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ντερριντά, νά συγκροτήσω κάποια κατηγορία «σοβαρῶν» ἀποδομικῶν κειμένων πού θά μπορούσαν νά σφραγιστοῦν μέ κάποια εἰδικὴ βούλα, ἂν περάσουν τὸν ἔλεγχο κάποιων προσδιορισμένων ἐκ τῶν προτέρων κριτηρίων ἐγκυρότητας. Ἡ ἐγκυρότητα (νά κάτι πού μπορούμε νά σκεφτοῦμε σχετικὰ μέ τὴν ὑπόθεση Alan Sokal), ὡς κάτι πού ἐξ ὀρισμοῦ δέν ἀμφισβητεῖται, μπορεῖ νά γίνετα «ἐπικίνδυνη» ὅταν ἐλέγχει (ὅπως ἐξ ὀρισμοῦ καλεῖται νά τὸ κάνει) διαστρέφοντας ἢ προδιαγράφοντας τὸ δλέμμα πρὸς τὰ πράγματα: ἂν κάποιος μηχανισμός εἶναι ἐγκυρός, τότε ἀνάμεσα στά πλεονεκτήματα πού παρέχει σέ ἐκείνον πού τὸν ἐμπιστεύεται, τὸν ἐκθέτει στὸν κίνδυνο νά βλέπει τὸ νερὸ κρασί. Ἡ ἐγκυρότητα ἀνάμεσα στά ἄλλα εἶναι καί μηχανισμὸς μετουσίωσης.¹³

11. Ὁ.π., σ. 23-24.

12. Ὁ.π., σ. 73-74.

13. Δέν θεωρῶ, παρ' ὅλη τὴν ἐπιμονή μου στό θέμα τῆς ἐγκυρότητας, ὅτι τὸ ἐρώτημα: πόσο ἐγκυρο εἶναι τὸ *Social Text* μπορεῖ νά ἀφορᾶ καθαντὸ τὴν ἐπιχειρηματολογία τῶν «ἐχθρῶν τοῦ μεταμοντερνισμοῦ». Μέ τοὺς ὅρους πού οἱ περισσότεροί ἀπ' αὐτοὺς τοὺς «ἐχθροὺς» θέτουν, καί ὅπως τὸ ἀνέπτυξε ἐκτενῶς ὁ Κώστας Γαβρόγλου στή συνάντηση τοῦ Φεβρουαρίου, εἶναι δύσκολο νά ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἡ φάρσα στό *Social Text* συνιστᾶ ἐπιστημονικὸ πείραμα. Βλέπε τὴ δημοσίευση τοῦ κειμένου «Ἡ ὑπόθεση Σόκαλ» τοῦ Κ. Γαβρόγλου στά *Σύγχρονα Θέματα*, 62, 1997, σ. 14-18, καί Σ. Βιρβιδάκη, ὁ.π., ὑπόσ. 16, σ. 26.

Δέν θά ήθελα λοιπόν νά δημιουργήσω δύο διαχωρισμένες περιοχές στό σύνολο τών κειμένων πού στιγματίζονται ως «μεταμοντέρνα», μεταθέτοντας τόν τοίχο πού όρθώνει ό Βιρβιδάκης σέ άλλη θέση. Μέ αυτούς τούς όρους, έκ τών προτέρων, τέτοιος τοίχος δέν έχει νόημα νά υπάρξει. Άξιο γιά γελοιοποίηση, γιά διάβρωση ή γιά άμφισβήτηση θά έπρεπε νά μένει υποχρεωτικά ότιδήποτε, όχι γιατί όλα τά νοητικά σχήματα έχουν ίδια άξια ή γιατί δέν έχουν καμία άξια, αλλά έπειδή θά έπρεπε νά διατηρώ στό άκέραιο τήν εϋθύνη κάθε διάβρωσης ή αντίθετα κάθε υποστήριξης και έπίσης έπειδή τίποτε δέν μένει έκ τών προτέρων στό άπυρόβλητο τών εργασιών του λόγου.

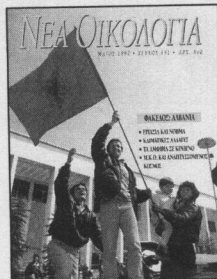
Θά μπορούσα λοιπόν νά συμφωνώ άπολύτως μέ όλες τίς πρώτες θέσεις του Βιρβιδάκη. Θά μπορούσα νά συμφωνήσω ότi ή άλήθεια, ή όρθολογικότητα, ή αντικειμενικότητα είναι κατηγορίες πού σέ πολλές περιπτώσεις είναι χρήσιμο νά μένουν άκλόνητες. Κανείς δέν ζήτησε νά ξεχάσουμε τίς σημασίες τών τριών λέξεων ή τή διαγραφή τους από τό λεξικό. Δέν συγκροτούν όμως (και κατ' άπόλυτο έδώ τρόπο: δέν θά έπρεπε νά συγκροτούν) τρίπτυχο στό όνομα του όποιου όρκιζόμαστε ή έπί του όποιου δέν θά είχε ποτέ νόημα νά θέτουμε έρωτήσεις. Ό όρθολογισμός δέν είναι έδώ «πρωτίστως» μεμπτός έπειδή στήν έσωτερική του συνάφεια και στήν όμοιογένειά του καθ' έαυτή παρατηρείται κάποιο μείζον πρόβλημα (παρ' ότi κι αυτό μπορεί νά είναι ένα άκόμα άνοιχτό θέμα).¹⁴ Γίνεται, όμως, άσφαλώς ευάλωτος όταν έπιχειρηθεί νά του δοθεί μεταφυσική διάσταση. Καθένας από μάς δικαιούται νά μήν άναζητά πιά μοντέλα πού θά έξηγοϋν όμοιότροπα κάτι τόσο γενικό όσο ή άλήθεια. «Η άντιπαράθεση πού μάς άπασχολεί», γράφει ό Βιρβιδάκης, «είναι αυτή άνάμεσα σέ τρόπους του φιλοσοφείν πού σέβονται κάποιους στοιχειώδεις όρθολογικούς κανόνες και σέ εκείνους πού τούς ύποτιμοϋν, τούς περιφρονοϋν ή και σπεϋδουν νά τούς άποδομήσουν».¹⁵ Είναι έλπίζω φανερό, μετά άπ' όλα αυτά, ότi ή άντιπαράθεση αυτή δέν άπασχολεί έμένα. Θεωρώ δέ ότi είναι λάθος νά έπιχειρεί κανείς νά θρει τούς κατ' άλληλους όρους προκειμένου νά θγάλει άστυνομικό φινιρίκι πού θα ξεχωρίζει τούς σεδάσμιους στοχαστές από τούς άπατεώνες. Και έλπίζω νά μου επιτρέπει ό καθηγητής νά πιστεύω ότi οί κανόνες πού διέπουν όποιαδήποτε λογική έρευνα δέν είναι έξω από κάθε δυνατότητα συζήτησης. Άκριβώς όπως άποφείγω νά δεσμευτώ στήν καταδίκη του όρθολογισμού (πού «καθαρτή» δέν έχει βέβαια νόημα), θέλω νά επιτρέψω στό δίλεμμα μου τή δυνατότητα νά διαβάξει χωρίς προαποφασισμένο άναγνωστικό σχέδιο άκόμα και ό,τι πολλοί θεωροϋν έκ τών προτέρων ύποπτο.

Σέ μία από τίς λίγες μικρές προσωπικές συζητήσεις πού είχα τήν τύχη νά έχω μέ τόν συγγραφέα του «γυμνού βασιλιά», μου έξεφράσθη ή έξηξ άποψη πού θυμίζει τό συλλογισμό πού έριξε (κατά τήν παράδοση) στή φωτιά τήν διδλιοθήκη τής Άλεξάνδρειας:¹⁶ «Ό,τι δέν κατανοώ στα κείμενα του Ντερριντά μένει έξωφρενικό, και ό,τι κατανοώ τετριμμένο». Στή συνέχεια κάποιας λογικής παράδοσης έχει ώστόσο σημασία πριν άπ' όλα νά διαφυλάξουμε τά κείμενα από τή φωτιά.

14. Πρβλ. τήν ωραία διαμάχη Φουκώ και Ντερριντά: Ζάκ Ντερριντά, Μισέλ Φουκώ, *Τρέλα και Φιλοσοφία*, μτφρ. Κωστής Παπαγιώργης, Άθήνα 1994.

15. *Ό.π.*, σ. 25.

16. «Όσα διδλία αντίτιθενται στό Κοράνι πρέπει νά καοϋν. Όσα συμφωνοϋν μέ τό Κοράνι είναι κι αυτά άχρηστα, έπομένως μποροϋν κι αυτά νά καοϋν».

NEA ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ

ΤΕΥΧΟΣ 151
ΜΑΪΟΣ 1997

Μηνιαία εφημέριση,
Μαυρομικάλη 39,
106 80 Αθήνα,
τηλ.: 3624323,
τηλ./fax: 3619837,
e-mail: ecologia@hol.gr

Στο τεύχος Μαΐου της ΝΕΑΣ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ διαβάστε:

στην ΕΠΙΚΑΡΟΤΗΤΑ:

- Η Θεσσαλονίκη μίλησε: «Λιγότερα συνθήματα και πιο ποθητή δουλειά...»
- Αίτημα των καιρών και... των Π.Ο. η δικτύωση
- Όχι στη βεβήλωση του Ανάβατου
- Ένα κοινό μέλλον για τους λαούς της Μεσογείου
- «Μετέχουμε εις τήν Δύση»... αλλή και στην ειρήνη
- Η βιβλιοθήκη, το Βρετανικό Συμβούλιο και η Κοινοπολιτεία
- Έντυπο Ε9: Μια ιστορία φορολογικής τρέλας
- Αλγερία: Η εθιδικά πεθαίνει τελευταία
- Τσέρνομπιλ: In Memoriam
- Οι Ευρωπαίοι κατά του ρατσισμού
- Αγωνία για τό Περιβάλλον στην Αφρική

ΦΑΚΕΛΟΣ: ΑΛΒΑΝΙΑ

- Η εκδίκηση της Αρβανιτιάς
- Τα περιβαλλοντικά προβλήματα της Αλβανίας
- Οι Αλβανοί ποιητές

Διαβάστε ακόμη:

- **ΦΥΣΗ:** Τα αμφίβια σε κίνδυνο
- **ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ:** Ο Κεραμικός της Αθήνας (γ' μέρος)
- **ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ:** Τα αρχαιότερα ήθινα εργαλεία και ο δημιουργός τους
- **ΟΛΥΜΠΙΑΔΑ 2004:** Ελλάδα είναι κυρίως η Αθήνα
- **ΚΟΙΝΩΝΙΑ:** Εργασία και νόημα
- **ΚΟΙΝΩΝΙΑ:** Οι Μ.Κ.Ο. και ο αναπτυσσόμενος κόσμος
- **ΚΛΙΜΑ:** Θερμοκήπιο 1997: Από τό κακό στο χειρότερο
- **ΚΛΙΜΑΤΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ:** Μύθοι και πραγματικότητα

Και όπως πάντα: ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ, ΕΥΡΩΟΙΚΟΛΟΓΙΚΑ, ΠΛΗΘΗ ΚΑΙ ΚΕΡΑΜΟΙ, ΔΙΕΘΝΗ, ΒΙΒΛΙΟΕΠΙΛΟΓΕΣ, ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ, ΤΑ ΝΕΑ ΤΩΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΝ, ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ «ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ», ΤΟΠΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ κ.ά.

ΤΟ ΘΑΡΡΟΣ ΤΟΥ ΓΥΜΝΟΥ

του Στάθη Γουργουρή

Παρακολούθησα με ιδιαίτερο ενδιαφέρον τις παρατηρήσεις των συναδέλφων και φίλων Βάσως Κιντή και Στέλιου Βιρβιδάκη σχετικά με την υπόθεση Σόκαλ και όμολογώ όχι απλώς και μόνο με ενδιαφέρον αλλά και με κάποια αίσθηση απώλειας της ευκαιρίας να παραστώ στη γενικότερη συζήτηση που όργανωσε το Τμήμα ΜΙΘΕ του Πανεπιστημίου Αθηνών, ώστε να ακούσω τις υπόλοιπες όμιλίες των επίσης γνωστών και φίλων συναδέλφων Άραμπατζή, Κριμπά, Γαβρόγλου και Τζαβάρα. Οί συνθήκες της μακρόθεν επαφής μου με τις επιστημονικές συζητήσεις στην Ελλάδα, που χωρίς τον Πολίτη θα ήταν πράγματι αφόρητες, δέν μου επιτρέπουν άλλη επιλογή από τό να επικαλεστώ τη φιλοξενία του περιοδικού, ως αναγνώστης πλέον, για να συμμετάσχω στη συζήτηση, ή όποια έτσι κι αλλιώς (καθ' ότι έν μερει δημοσιευμένη) έχει ξεπεράσει τό πλαίσιο του συνεδρίου.

Υπάρχει, όμως, κι ένας λόγος που μέ ώθει σέ αυτή τήν τεχνητή και εκ των υστέρων συμμετοχή. Η υπόθεση Σόκαλ, ή όποια όμολογουμένως έχει ήδη αποκτήσει διεθνή όντότητα, έχει μιά αναντίρροπη ιστορική βάση στό ευρύτερο πολιτισμικό πλαίσιο τής αμερικανικής διάνοησης, έναν χώρο μέσα στον όποιο τυχαίνει για τήν ώρα να βρίσκομαι και να λειτουργώ ενεργά. Επιπλέον, τυχαίνει επίσης να έχω ζήσει από κοντά τήν υπόθεση από τήν πρώτη στιγμή τής εκρηκτικής αποκάλυψής της στό περιοδικό *Lingua Franca*. Κι αυτό γιατί, αν μή τί άλλο, τυχαίνει να μέ συνδέει βαθιά φιλία μέ τόν Μπρους Ρόμπινς, έναν εκ των δύο επιμελητών του *Social Text*, έναν άνθρωπο — και εδώ δέν μπορώ να τό καταθέσω ως μαρτυρία, όπως θα κάναμε στό δικαστήριο — του όποιου ή αγωνιστικότητα και τό ήθος σπανίζουν στίς παράξενες μέρες μας. Υπάρχει δηλαδή για μέναν, πέραν του συγκεκριμένου επιστημολογικού ενδιαφέροντος, κι ένα προσωπικό στοιχείο στην υπόθεση — τυχαίο, επαναλαμβάνω, μέ τήν έννοια τής βαθιάς υπόστασης του τυχαίου που βαρύνει τήν ιστορία. Γι' αυτό άς μου συγχωρήσει ό αναγνώστης αυτή τήν προσωπική εισαγωγή.

Οί παρατηρήσεις μου σκοπεύουν κατ' αρχήν να επαναπροσδιορίσουν τήν ιστορικότητα του γεγονότος, δηλαδή να επαναφέρουν στό προσκήνιο τίς ευρύτερες περιστάσεις αλλά και συνέπειες τής περίφημης φάρσας, όχι μόνον ως προς τόν γενικότερο προβληματισμό σέ θέματα επιστημολογίας, αλλά κυ-

ρίως όσον αφορά τήν αυστηρά πολιτική του σημασία. Διότι πέρα από ότιδήποτε άλλο ή πράξη του Σόκαλ ήταν πολιτική (κι αν έμπιστευτούμε τόν ίδιο, ένσυνειδήτως πολιτική), έτσι ώστε τό δυσκολότερο πρόβλημα που αντιμετώπιζουμε είναι να προσδιορίσουμε τό πολιτικό περιεχόμενο αυτής τής πράξης. Έννοείται, μέ τήν ίδια λογική, ή σημασία τής όποιασδήποτε απόκρισης στη χειρονομία του Σόκαλ είναι έξισου πρωτίτως πολιτική, άσχετως του τί ίσχυρίζεται, πώς παρουσιάζεται, πώς τοποθετείται, ρητορικά κλπ.

Γιά να εξηγηθούμεθα: ή απογύμνωση του βασιλιά σηματοδοτείται ως πράξη μέσα στο πλαίσιο αναφοράς στην έξουσία, στην αντιμετώπιση και τή διαπραγμάτευση του νοήματος τής έξουσίας. Τό αν και πόσο δηλώνει αντιεξουσιαστική κίνηση ή κίνηση (άλλης) έξουσίας δέν είναι αυτόνομο. «Ο βασιλιάς είναι γυμνός» σημαίνει ήττα γι' αυτόν και νίκη για κάποιους άλλους.

Η συμπεριφορά του Σόκαλ μετά τήν αποκάλυψη φανερώνει ότι όποια και να ήταν ή αρχική του πρόθεση, ό ίδιος κατανοεί πλήρως τό παιχνίδι έξουσίας που παίζεται γύρω από τήν υπόθεση. Πρόκειται για μεγάλη άφέλεια να νομίζει κανείς ότι μπορεί να άσχοληθεί μέ τήν υπόθεση (άπό όποιαδήποτε πλευρά) χωρίς να γνωρίζει κατά βάθος ότι ένέχεται σέ ένα παιχνίδι έξουσίας. Ο Σόκαλ δέν είναι άφελής. Επέλεξε αυτή τήν κίνηση γνωρίζοντας πολύ καλά τό πολεμικό της περιεχόμενο, χωρίς απαραίτητα να γνωρίζει τά ποσοστά έπιτυχίας. Ρισκάρει και κέρδισε εύκολα τίς έντυπώσεις. Εκ των υστέρων αποδείχτηκε ότι ό αντίπαλος ήταν ό άφελής. Μία μάλλον φιλελεύθερου τύπου χαλαρότητα επέτρεψε στους εκδότες ενός καταξιωμένου περιοδικού να έκτεθούν.

Εδώ υπάρχει μιά διπλή ειρωνεία. Είναι γνωστό ότι οί εκδότες του *Social Text* εκπροσωπούν μιά ανοιχτά διατυπωμένη μαρξιστική αντίληψη τής κοινωνίας και τής κουλτούρας. (Ίδρυτής του περιοδικού ήπηρεξε ό Φρέντρικ Τζαίμσον και μέλη του λεγόμενου Marxist Literary Group τό περιοδικό υπηρετεί μέν τό χώρο των πολιτισμικών σπουδών, αλλά κανείς στην Αμερική δέν θα τό σκεφτόταν πρώτα απ' όλα ως περιοδικό μεταμοντερνισμού.) Ο Σόκαλ, καθ' όμολογίαν του, χτύπησε άριστερους έν όνόματι τής Άριστερās. Ρητός σκοπός του ήπηρε-

ξε νά ξεσκεπάσει τούς ψευτοαριστερούς, νά ξεαρθρώσει έναν λόγο πού κατά τή γνώμη του δέν δικαιούνταν νά εκπροσωπεί τήν άριστερή διανόηση. Δηλαδή, μιλάμε γιά μία κίνηση ορθοδοξίας — μέ δεδομένη τή μεγάλη και δυστυχή παράδοση τέτοιων κινήσεων στήν ιστορία τής 'Αριστεράς. 'Ας μήν ξεχνάμε ότι στήν πρώτη του άποκαλυπτική συνέντευξη αλλά και μετέπειτα, ό Σόκαλ επέμενε νά διατυμπανίζει τά παράσημα τής επαναστατικής του δράσης (τή συμμετοχή του στους οργανισμούς αλληλεγγύης μέ τούς Σαντινίστας, τή συνδικαλιστική του δραστηριότητα, μέχρι ακόμη και τόν φεμινισμό του) σέ ρητή αντιπαράθεση μέ τήν ύποτίθεται παντελή πολιτική άπραξία του περιοδικού και τών συνεργατών του.

Βεβαίως, ή φάρασα του Σόκαλ είχε και τίς ανάλογες πολιτικές συνέπειες. 'Όταν έσκασε ή βόμβα μερικοί από τούς πιο συντηρητικούς συναδέλφους εδώ στό Πρίνστον πανηγύριζαν στους διαδρόμους. 'Όταν δέ κατέφθασε ό Σόκαλ σέ κάποια από τίς διάφορες περιόδους του (γιά νά αντιπαρατεθεί σέ δημόσια συζήτηση μέ τόν γνωστό στήν 'Ελλάδα συνάδελφο Norton Wise, ιστορικό τής έπιστήμης και δή του Διαφωτισμού), όλοι αυτοί έσπευσαν νά τόν έπευφημίσουν. Κι εδώ πρέπει νά τονίσουμε τό γεγονός ότι ό καλός άριστερός έπιστήμονας κ. Σόκαλ έχει τύχει άνεπανάληπτης έγκρότησης και διαφήμισης από τά μαζικά μέσα ένημέρωσης — μέ τόν γνωστό τρόπο πού προωθούνται στήν 'Αμερική οι «άξιόλογες ειδήσεις» και δημιουργούνται οι στάρ. 'Η διπλή εϊρωνεία: τό γνωστό μαρξιστικό περιοδικό ρεξιλεύεται γιάτί λειτουργεί φιλελεύθερα και ό άγνωστος μαρξιστής φυσικός εκτοξεύεται στά ύψη τής φιλελεύθερης μαζικής συνείδησης, λειτουργώντας έν όνόματι μιās (στό όριο μαρξιστικής) καθαρότητας.

'Εδώ, άς μου επιτραπεί νά προσθέσω μερικά ακόμη ιστορικά στοιχεία. Είναι βαθιά έσφαλμένη ή έντύπωση ότι οι λεγόμενοι μεταμοντέρνοι ή «φιλοσοφιστές» κλπ. είναι, πρώτον, τής μόδας στήν 'Αμερική και, δεύτερον, κυρίαρχοι του παιχνιδιού. Τά πράγματα είναι πιο μπλεγμένα. 'Από τήν μία πλευρά, είναι άδιανόητο πλέον ένας μεταπτυχιακός φοιτητής, άς πούμε, τής συγκριτικής λογοτεχνίας νά άγνοεί τό έργο του Ντερριντά, του Φονκώ κλπ. 'Η γνώση τών θέσεων αλλά και τών μεθόδων τών στοχαστών αυτών θεωρείται αυτονόητη. 'Από τίς άρχές τής δεκαετίας του '80, όταν ήμουν έγώ φοιτητής, ή τεχνική τής αποδόμησης — γιάτί όντως πρόκειται περί τεχνικής τής ανάγνωσης — είχε περάσει πλήρως στήν έν γένει διδακτική ύλη τής λογοτεχνικής κριτικής, δίπλα στή Νέα Κριτική, στή φαινομενολογία, στόν μαρξισμό, στή φεμινιστική κριτική και πάει λέγοντας. 'Η δέ κριτική, άς πούμε, στόν Ντερριντά από τούς άριστερούς φοιτητές τότε (ή όποια επικεντρωνόταν στίς παραδόξως υπερβατικές, σχεδόν θεολογικές του θέσεις) συμβάδιζε δήμα τό δήμα μέ τήν καθιέρωσή του.

'Από τήν άλλη πλευρά, κανείς φοιτητής πλέον δέν πρόκειται νά πετύχει μετέπειτα επαγγελματικά επικαλούμενος τή θεία προστασία του Ντερριντά ή του όποιουδήποτε άλλου θεωρητικού τής λογοτεχνίας έτσι σκέτα, χωρίς νά έχει αναπτυγμένη μία δική του κριτική άποτίμηση και σύνθεση. Μπορεί νά άκουσει παράξενο, αλλά όχι μόνον δέν είναι οι λεγόμενοι μεταμοντέρνοι κλπ. τής μόδας, αλλά τό ακριβώς αντίστροφο συμβαίνει: ή μόδα στήν 'Αμερική είναι πλέον ή ρητή άπόρριψη τής θεωρίας έν όνόματι τής σαφήνειας, τής έγκυρότητας του κειμένου, τής άπόδειξης. Αυτό τό κλίμα ό Σόκαλ τό έχει άκμεταλλευτεί δεινότερα, μέ ισχυρά οικονομικά (και όχι μόνον) όφελγη. Μέ αυτή τήν έννοια, τό νά αποδώσουμε στήν πράξη του

Σόκαλ τήν ύπόσταση τής στρατηγικής ένάντια στήν κατά τά άλλα άκαταμάχητη (λόγω τής έγγενους παραδοξολογίας της) μεταμοντέρνα θεωρία είναι, τό λιγότερο κολακεία.

'Η χειρονομία του Σόκαλ δέν άποτελεί καμία στρατηγική άπογύμνωση του βασιλιά (όπως ισχυρίζεται ό Στέλιος Βιρβιδάκης) τουλάχιστον γιά δύο λόγους: πρώτον ό βασιλιάς αυτός (είτε ως όποιοσδήποτε x φιλοσοφιστής ή ως ό φιλοσοφισμός ό ίδιος) δέν διοικεί κανένα βασίλειο και, δεύτερον, είναι προφανές ότι ή ύπόσταση του βασιλιά είναι τέτοιο πού δέν επηρεάζεται ούτε έτσι ούτε αλλιώς από τή γύμνια του. 'Αντιθέτως, ό Σόκαλ ξεγύμνωσε τούς μέχρι τώρα σχετικά καλυμμένους κανόνες του παιχνιδιού έξουσίας, έτσι ώστε νά φανεί ή άνεξέλεγκτη άγριάδα τους.

Και περνάμε στό έπιστημολογικό πρόβλημα, τό όποιο είναι κατά κάποιο τρόπο τό πιο άμεσο φαινόμενο τής πολιτικής σημασίας αυτής τής αντιπαράθεσης. Είναι γεγονός, όπως παρατηρεί ή Βάσω Κιντή, ότι φαίνεται νά ζούμε σέ μία εποχή καρναβάλι, ιδιαίτερα όσον άφορά τό περιεχόμενο τών σημασιών 'Αριστερά-Δεξιά, αλλά και γενικότερα. 'Υπάρχει πράγματι σύγχυση θέσεων και όρων, σέ βαθμό πού είμαστε συνεχώς άναγκασμένοι νά προσδιορίζουμε εκ νέου (σέ σχέση μέ τήν παράδοση αλλά και τήν τρέχουσα έννοιολογία) τίς άφετηρίες και τούς δρόμους τής σκέψης μας. Αυτό, όμως, συνεπάγεται ακριβώς ότι δέν υπάρχουν δύο έπιστημολογικά στρατόπεδα τά όποια βρίσκονται σέ ανταγωνισμό μέχρι πλήρους αλληλεξόντώσεως. Φέρ' ειπείν, παίρνοντας πάλι ως παράδειγμα τόν άμιρο Ντερριντά, πού σέ όρισμένους κύκλους φέρεται ως ό διάβολος ό ίδιος, είναι άδιανόητο νά συνοψίσουμε τήν κριτική έναντίον τής αποδόμησης στό όνομα του όρθολογισμού, του θετικισμού ή τής αναλυτικής φιλοσοφίας. 'Η κριτική πού έχουν κάνει ό Τζαίημσον ή ό 'Εντουαρντ Σαϊντ, αλλά και συνεργάτες στό ίδιο τό *Social Text*, στήν αποδόμηση από μία γενικά μαρξιστική σκοπιά είναι εύρέως γνωστή, άν και ίσως όχι τόσο ένδιαφέρουσα όπως αυτή πού συναντάμε στό έργο τής άδικοχαιμένης Gillian Rose (βλ. κυρίως τό σημαντικότερο *Dialectic of Nihilism*, 1984) ή του πασίγνωστου πλέον Slavoj Zizek (*The Sublime Object of Ideology*, 1989) — και στίς δύο περιπτώσεις από τή σκοπιά μιās επαναστατικής άναθεώρησης τής έγελιακής διαλεκτικής. Δυστυχώς, τέτοιες ιδιαίτερα γόνιμες κριτικές πολλές φορές στοιβάζονται κι αυτές στό σωρό μέ τά άπορριμματα του μεταμοντερνισμού.

'Από τήν άλλη πλευρά, ή σημασία τής αποδόμησης και ή παρουσία του ίδιου του Ντερριντά στό χώρο τής νομικής θεωρίας, στή συζήτηση περί δικαίου και δικαιοσύνης, όπου ή άνάγνωση και έρμηνεία του κειμένου λαμβάνεται ύπόψη ως θέμα ζωής και θανάτου είναι όχι μόνον θετική μέ τήν έννοια τής καλής προσφοράς, αλλά θετική μέ τήν έννοια τής κατάφασης, μέ τήν έννοια του τεράστιου φιλοσοφικού ρίσκου τής θέσης και τής άπόφασης. 'Όποιος έχει κολλήσει στόν Ντερριντά τής *Γραμματολογίας*, άδυνατεί νά άνταπεξέλθει στήν περιπλοκότητα τών ιστορικών περιστάσεων πού άφορούν τό έπιστημολογικό πρόβλημα. Είναι καταδικασμένος νά μιλάει αιώνιως γιά τήν άστάθεια του νοήματος και τό μηδενισμό του ύποκειμένου.

Είναι επίσης καταδικασμένος νά μιλάει γιά ψευδείς φιλοσοφικών αντίληψεων, στοχαστές τόσο άνόμοιοι μεταξύ τους όπως ό Μονταίνιος, ό Νίτσε, ό Μπερζόν, ή ακόμη και ό Χάντγκερ εξακολουθούν νά μήν άνήκουν στή διδακτική ύλη τής φιλοσοφίας. Είναι δέ έξοργιστικό νά επικαλείται κανείς τόν όρθολογισμό, ή ακόμα χειρότερα τόν Διαφωτισμό τόν ίδιο στό

σύνολό του, για να αποδείξει την ψευτοφιλοσοφία των ανωτέρω. Γιατί να χρειάζεται να υπενθυμίζουμε ότι η αρχή του Ἀριστοτέλη περί του αδυνάτου της αντίφασης (Α και Α δεν μπορούν να ισχύουν ταυτοχρόνως) έχει ἀρθεί από την ἐγγεληνὴ διαλεκτικὴ καὶ μάλιστα ἐν ὀνόματι τῆς τελικῆς ἐπικράτησης τοῦ Ὁρθοῦ Λόγου! Πρόκειται γιὰ ἓνα φιλοσοφικὸ γεγονός, δηλαδή εἶναι ἐγγεγραμμένο στὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, ἀσχέτως ἂν μᾶς ἀρέσει ἢ δὲν μᾶς ἀρέσει, ἂν συμφωνοῦμε ἢ διαφωνοῦμε, ἂν τὸ πιστεύουμε ἢ εἴμαστε ἀρκετὰ μάγκες νὰ τὸ ἀμφισβητήσουμε λαμβάνοντάς το ὑπόψη ὡς ἀναπόφευκτη ἀφετηρία.

Ποιὸς ἀμφισβητεῖ ὅτι ὁ Διαφωτισμὸς ἔχει ρηξικέλευθη σημασία σήμερα; Σίγουρα ὄχι ὁ Ντερριντά. (Εἶναι ἀξιοσημείωτο, ἂν καὶ δὲν μπορῶ νὰ τὸ ἀναπτύξω ἐδῶ, ὅτι ὁ Ντερριντά ἔχει τολμήσει νὰ δώσει δύο ὀρισμούς τῆς ἀποδόμησης: ὅτι εἶναι δικαιοσύνη καὶ ὅτι εἶναι ὑπὲρ τοῦ Διαφωτισμοῦ.) Ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι τὸ λιγότερο πού μᾶς ἐνδιαφέρει. Τὸ ἐνδιαφέρον πρόβλημα ἔγκειται στὸ πῶς προσδιορίζουμε τὴ σημασία τοῦ Διαφωτισμοῦ σήμερα. Καὶ βεβαίως ὑπερασιζόμεστε τὴ θέσιση τῶν δικαιωμάτων τοῦ πολίτη, ἀλλὰ γνωρίζουμε ἐπίσης ὅτι ἡ λογικὴ (καὶ γιατί ὄχι ἡ ἴδια ἡ διαδικασία θέσισης) αὐτῶν τῶν δικαιωμάτων ἔστειλε ἑκατοντάδες χιλιάδες πολίτες στὴν καρμανιόλα. Ὁ Διαφωτισμὸς, ὄχι μόνον ὡς ἱστορικὴ ὄντοτητα ἀλλὰ ὡς λογικὴ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴ, θέτει σὲ λειτουργία — ὄχι ἔχει θέσει — θέτει καὶ ἐπαναθέτει ἐπ' ἀόριστον, ὅσο ὑπάρχει ἱστορία — μὰ δική του διαλεκτικὴ, ὅπως τόσο εὐφρέστατα διατύπωσαν (ἐν μέσῳ τῆς πῶ ἀνορθολογικῆς ἀποθέσεως πού δημιουργήσε ποτὲ ὁ Ὁρθὸς Λόγος) ὁ Χορκχάιμερ καὶ ὁ Ἀντόρνο: ὁ Κάντ ἔχει μέσα του κάτι ἀπὸ τὸν Μαρκήσιο ντὲ Σάντ. Συνυπάρχουν, συμβιώνουν, συνυφαίνονται φιλοσοφικά.

Ἡ ὑπόθεση Σόκαλ δὲν ἔχει τίποτε νὰ μᾶς διδάξει ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ πρόβλημα τοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ νοήματος τοῦ Διαφωτισμοῦ σήμερα. Ὁ ἴδιος ὁ Σόκαλ τὸ ἀγνοεῖ μὲ τὴν πράξη του, πράξη ἐκδιασμοῦ καὶ ἐν τέλει αὐτοπροβολῆς. Ἀλλὰ τὸ ἀγνοεῖ ἐπίσης καὶ στὸ ἐπίπεδο τοῦ ἴδιου του τοῦ στοχασμοῦ, τοῦ προσώπειου πού κρύβεται πίσω ἀπὸ τὴ μάσκα τῆς φάρας: τὴν ἐξουσία ὄχι τῆς ὀρθολογικῆς ἀλλὰ τῆς ὀρθόδοξης σκέ-

ψης. Κι αὐτὸ εἶναι κάτι ἀπαράδεκτο στὴν προσπάθεια νὰ ἀνταπεξέλθουμε στὶς σημερινές μας καρναβαλικές περιστάσεις — ὄχι ἰδεολογικά ἀπαράδεκτο, ἀπλούστατα ἀνάξιο τῶν περιστάσεων.

Ζοῦμε σὲ μιὰ ἐποχὴ ὅπου ἡ τεχνολογία, πιθανόν δυστυχῶς (ἀλλὰ καὶ λοιπόν;), ἔχει περάσει πλέον στὸν ἴδιο τὸν κοινωνικοφантаσιακὸ χῶρο παραγωγῆς σημασιῶν. Ἐχει περάσει στὰ ἐνδότερα τῆς φιλοσοφίας, στὴν ἴδια τὴν ὄντολογικὴ ὑπόσταση τῆς φιλοσοφικῆς πράξης — ὄντολογία βεβαίως πού πάντοτε ὑπάγεται στὸν τρελό ροῦ τῆς ἱστορίας. Πῶς μποροῦμε νὰ ἀμφισβητήσουμε ὅτι ἡ λεγόμενη εἰκονικὴ πραγματικότητα δὲν εἶναι ὄντως πραγματικότητα, ἐφόσον παράγει ἱστορικὸ νόημα, ἐνδέχεται νὰ χρησιμεύει στὴν ἱστορικὴ διαμόρφωση ἐνὸς ὑποκειμένου, γίνεται πυρήνας νέων κοινωνικῶν σημασιῶν, ἐνδεχομένως νέων πολιτικῶν δεδομένων. Δὲν εἶναι παράλογο νὰ ἀμφισβητοῦμε τὴν πραγματικότητα; Ταυτοχρόνως, ὁμως, γνωρίζουμε ὅτι ἡ πραγματικότητα τῆς εἰκονικῆς πραγματικότητος εἶναι ὄντως εἰκονικὴ — δηλαδή χρειάζεται τὴν τεχνολογικὴ παραγωγή τῆς εἰκόνας, ἐξωτερικὰ τῆς ἀνθρώπινης φαντασίας. Ὅποιος νομίζει ὅτι παραδοξολογῶ ἀυσυτόλως μᾶλλον κουράζεται ἀδίκως.

Κάποτε ὁ Ἀντόρνο τόλμησε νὰ πει ὅτι ὁ ἀνθρώπινος πολιτισμὸς, ὡς οἰκουμενικὴ ἱστορία, διακυβεύεται σὲ ὅ, τι συνδέει τὴ σφεντόνα μὲ τὴν ἀτομικὴ βόμβα. Σύλληψη τῆς φιλοσοφικῆς σημασίας τῆς τεχνολογίας στὸν σύγχρονο κόσμον καὶ κάτι ἀκόμα. Κι ἐμεῖς στὸ τέλος μιᾶς χιλιετηρίδας βρισκόμαστε γυμνοὶ ἀπέναντι στὸ μυστήριο τῆς διαχέουσας ζωῆς μας, ὅπως γυμνοὶ κάποτε ἐφηύραμε τὴ φιλοσοφία γιὰ νὰ κατανοήσουμε τί σημαίνει νὰ εἴμαστε πολίτες. Αὐτὸ εἶναι πού πρέπει νὰ ἔχουμε τὸ θάρρος νὰ ποῦμε.

ΜΟΥΣΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΙΗΣΗ

Χάρη Βρόντου

Τρία ἑλληνικὰ τραγούδια

Μουσικὲς συνθέσεις σὲ ποίηση

Χάρη Βλαβιανοῦ, Κώστα Μαυρουδῆ καὶ Γιάννη Πατῆλη

γιὰ σοπράνο, κλαρινέτο καὶ ἄρπα

θὰ παρουσιαστοῦν μαζί μὲ ἔργα ἄλλων συνθετῶν

στὴν βραδιά μουσικῆς δωματίου

πού διοργανώνει ἡ Ἐνωσιὴ Ἑλλήνων Μουσουργῶν

στὴν αἴθουσα συναυλιῶν τοῦ Ὁδείου Φίλιππος Νάκας

(Ἰπποκράτους 41) στίς 15 Μαΐου, στίς 9 μ.μ.

Η ΚΑΡΜΑΝΙΟΛΑ ΚΑΙ ΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

Άγγελος Έλεφάντης

Δέν προτίθεται να πάρω μέρος στη συζήτηση που άνοιξε για την υπόθεση Σόκαλ. Δέν προτίθεται να πάρω τό μέρος των ιδεών του Social Text ή του Σόκαλ ή έστω τό μέρος των δικών μου ιδεών. Τά κείμενα του Στέλιου Βιβιδιάκη, της Βάσως Κιντή (στό προηγούμενο τεύχος του Πολίτη), του Στάθη Γουργουρή και του Άριστειδη Άντωνά (στό παρόν τεύχος) δίνουν στον αναγνώστη αρκετά καλά τά κεντρικά σημεία των εκατέρωθεν προβληματισμών, και πιστεύω ότι ό αναγνώστης θά τά μελετήσει μέ ώφέλεια.

Όστόσο, στό κείμενο του Στάθη Γουργουρή (τό «Θάρος του γυμνού»), ανεξάρτητα από τίς άπόψεις που υποστηρίζει για τό θέμα, υπάρχει μιά φράση που δέν θέλω να περάσει άσχολίαστη γιατί καταργεί τό ίδιο τό διάγραμμα του Πολίτη, από ύπάρξεώς του, θά έλεγα και της δημοκρατικής παράταξης γενικότερα. Δηλαδή άνατρέπει τίς προκείμενες, φυσικά στό βαθμό που διαδίδεται και στό βαθμό που γίνεται άποδεκτή συνειδητά ή από άδράνεια.

Τήν παραθέτω άπομονωμένη, δέν ενδιαφέρουν τά συμπραζόμενα: «Τό ενδιαφέρον πρόβλημα έγκειται στό πώς προσδιορίζουμε τή σημασία του Διαφωτισμού σήμερα. Και βεβαίως ύπερασπίζομαστε τή θέσμιση των δικαιωμάτων του πολίτη, αλλά γνωρίζουμε επίσης ότι ή λογική (και γιατί όχι ή ίδια ή διαδικασία θέσμισης) αυτών των δικαιωμάτων έστειλε εκατοντάδες χιλιάδες πολίτες στην καρμανιόλα».

Θά κάνω κι εγώ λίγο «άποδόμηση».

1. Καρμανιόλα ήταν ένα έργαλείο που έκοβε κεφάλια. Έφαρμόστηκε μαζικά στη Γαλλική Έπανάσταση, ιδιαίτερα κατά τή διάρκεια της «Τρομοκρατίας». Άρα ή άναφορά στην καρμανιόλα ύπαινίσσεται τή Γαλλική Έπανάσταση, που έκοψε κεφάλια έν όνόματι των πολιτικών δικαιωμάτων.

2. Πράγματι έκοψε κεφάλια, όχι όμως εκατοντάδες χιλιάδες (δηλαδή από 100.000 ως άπειρες χιλιάδες) αλλά μόνο 15.000 και κάτι. Είναι γνωστός ό ακριβής αριθμός, διότι οί κατατομηθέντες είχαν δικαστεί, για πραγματικά ή φανταστικά άδικήματα, και ύπάρχει ό φάκελός τους. Οί εκτελέσεις αυτές δέν ήταν «σφαγές» όπως εκείνες που ακολούθησαν τήν άλωση της Κωνσταντινούπολης ή κατά τή νύκτα του Άγίου Βαρθολομαίου. Αυτό δέν σημαίνει ότι οί εκτελέσεις, έπειδή έγιναν σύννο-

μα και για τήν υπεράσπιση της Έπανάστασης, ήταν δικαιολογημένες, ήθικά και πολιτικά. Η ιστορική κρίση για τήν Τρομοκρατία είναι διαφορετικό ζήτημα. Όταν, όμως, ό Στάθης Γουργουρής άνεβάζει τίς εκτελέσεις σε εκατοντάδες χιλιάδες, τότε άφ' ενός θέλει να δυσφημήσει τήν Έπανάσταση, να τή στηλιτεύσει ως σφαγείο, άφ' έτέρου να τήν ταυτίσει μέ άλλες ιστορίες, όπως τό Γκυλάγκ. Αυτό είναι ιστορική άυθαιρεσία.

3. Θέλει να δυσφημήσει τήν Έπανάσταση εκείνη, και γενικώς κάθε επανάσταση ως σφαγείο, διότι αυτός είναι που λέει ότι ή «θέσμιση των δικαιωμάτων του πολίτη (και γιατί όχι ή ίδια ή διαδικασία θέσμισης) των πολιτικών δικαιωμάτων έστειλε εκατοντάδες χιλιάδες πολίτες στην καρμανιόλα». Η διαδικασία θέσμισης δέν ήταν τίποτ' άλλο από τήν Έπανάσταση, τήν Άμερικανική, τή Γαλλική, τήν Έλληνική κλπ. Μ' αυτήν τή διαδικασία, τήν επαναστατική, θεσπίστηκαν τά άτομικά και πολιτικά δικαιώματα. Δέν τά παραχώρησαν οί βασιλείς. Οί βασιλείς και οί εύγενείς άντέδρασαν στη θέσμιση των δικαιωμάτων ως άντεπαναστάτες. Όθεν ό Σαιν Ζύστ μέ μιά φράση σαν λεπίδι είχε πει στη δίκη του Λουδοβίκου ΙΣΤ': *On ne peut pas etre roi innocent*. Δέν μπορεί να βασιλεύει κανείς άθώα. Η ιδιότητα του βασιλιά είναι αντίθετη στη δημοκρατία.

4. Δέν ήταν ή λογική των πολιτικών δικαιωμάτων που έστειλε πολίτες στην καρμανιόλα, οί εκτελέσεις δέν είναι μιά «έγγενής» στά πολιτικά δικαιώματα λογική. Αυτή ή λογική είναι ή λογική του Ζοζέφ ντε Μαίιστρο, που υποστήριξε, ακριβώς, τό 1796 μέ τό βιβλίο του *Considerations sur la Revolution*, ότι ή Τρομοκρατία είναι έγγενής στην Έπανάσταση, ότι ό επαναστατικός λόγος και ή πρακτική είναι, από τή φύση τους τρομοκρατικοί.

Η άποψη αυτή του μαρκήσιου άντεπαναστάτη Ζοζέφ ντε Μαίιστρο συνιστά τόν πυρήνα της άντεπαναστατικής σκέψης δύο αιώνες τώρα, όλα τά άντεπαναστατικά πνεύματα και ρεύματα άπ' αυτήν τροφοδοτήθηκαν, μέχρι τόν τελευταίο μεγάλο άπολογητή της και πολέμιο της Γαλλικής Έπανάστασης Φρανσουά Φυρέ.

Άπό τήν ίδια σκέψη, τήν άντεπαναστατική, τροφοδοτείται και ή σκέψη του Στάθη Γουργουρή. Του Πολίτη όχι. Δέν διαφέρουμε άπλώς, είμαστε σε αντίπαλα στρατόπεδα, άσυμφιλίωτα. Δυστυχώς.

ΜΕΡΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΤΟΥ ΜΙΜΗΤΗ

του Πρίμο Λέβι

Τό τελευταίο άτομο στον κόσμο πού στά χέρια του ήταν ανάγκη νά καταλήξει ένας τρισδιάστατος πανομοιότυπός είναι ο Τζιλμπέρτο. Καί όμως, ο Μιμητής έπεσε στά χέρια του άμέσως, έναν μήνα μετά τό έμπορικό του λανσάρισμα καί τρείς μήνες προτού τό γνωστό διάταγμα άπαγορεύσει τήν κατασκευή καί τή χρήση του — άρκετός χρόνος, δηλαδή, γιά νά μπλεχτεί ο Τζιλμπέρτο σέ μεπελάδες. Του έπεσε στά χέρια χωρίς έγώ νά μπορώ νά κάνω τίποτε: ήμουν στό Σάν Βιτόρε, εκτίοντας ποιή γιά τήν πρωτοποριακή μου εργασία, καί ούτε πού φανταζόμουν ποιός, καί μέ τί τρόπο, τή συνέχιζε.

Ο Τζιλμπέρτο είναι παιδί του αιώνα. Τριάντα τεσσάρων χρονών, καλός υπάλληλος, άνέκαθεν φίλος μου. Δέν πίνει, δέν καπνίζει καί καλλιεργεί ένα μοναδικό πάθος: νά βασανίζει τήν άψυχη ύλη. Έχει ένα δωματιάκι πού τό λέει εργαστήρι, κι εκεί λμάρει, πριονίζει, συναρμολογεί, κολλά, λειαινεί. Έπισκευάζει ρολόγια, ψυγεία, ξυριστικές μηχανές. Έπινοεί μηχανισμούς γιά ν' άνάβει τό θερμοσίφωνα τό πρωί, φωτοηλεκτρικές κλειδαριές, ιπτάμενα μοντέλα, άκουστικές βολίδες γιά παιχνίδια στή θάλασσα. Όσο γιά τ' αυτοκίνητα, δέν του κρατάνε πάνω από μερικούς μήνες: τά διαλύει καί τά ξαναμοντάρει συνεχώς, τά γυαλίζει, τά λαδώνει, τά τροποποιεί, τούς βάζει άχρηστα άξεσουάρ — ύστερα βαριέται καί τά πουλάει. Η Έμμα, ή σύζυγός του (ένα γοητευτικό χορίτσι), άνέχεται αυτές του τίσ μαίνες μέ άξιοθαύμαστη ύπομονή.

Είχα μόλις επιστρέψει στό σπίτι από τή φιλακή, όταν χτύπησε τό τηλέφωνο. Ήταν ο Τζιλμπέρτο, καί ήταν ένθουσιώδης όπως πάντα: είχε στήν κατοχή του τόν Μιμητή έδώ καί είκοσι μέρες, καί του είχε άφιερώσει είκοσι μέρες κι είκοσι νύχτες. Μου διηγήθηκε άπνευστί τά θαυμαστά πειράματα πού είχε εκτελέσει, καί εκείνα πού είχε στό νοϋ του νά κάνει. Είχε άγοράσει τό κείμενο του Πελλιέ «Theorie generale de l'Imitation», καί τή διατριβή των Τσεχμπίστερ καί Άιζενλορ «The Mimes and other duplicating devices». Είχε γραφεί σ' ένα έντατικό πρόγραμμα στήν κυβερνητική καί τήν ηλεκτρονική. Τά πειράματα πού είχε πραγματοποιήσει έμοιαζαν μελαγχολικά μέ τά δικά μου, πού μου είχαν κοστίσει άρκετά ακριβά. Προσπάθησα νά του τό πώ, μά ήταν μάταιο: είναι δύσκολο νά διακόπτεις τόν συνομιλητή σου στό τηλέφωνο, καί ειδικά τόν Τζιλμπέρτο. Τελικά, έκοψα άπότομα τή σύνδεση, άφησα τό άκουστικό άνοιχτό καί άφροσιώθηκα στίς ύποθέσεις μου.

Τό άπόσπασμα πού δημοσιεύεται έδώ, σέ μετάφραση Μάνου Ματσαγγάνη-Κιάρας Μορόνι, είναι από τό διβλίο Storie Naturali, Alcune applicazioni del Mimete, Giulio Einaudi Editore S.p.a., Torino 1966.

Δύο μέρες άργότερα τό τηλέφωνο κουδούνισε πάλι: ή φωνή του Τζιλμπέρτο ήταν φορτισμένη μέ συγκίνηση, αλλά είχε έναν άναμφίβολο τόνο ύπερηφάνειας.

— «Είναι άνάγκη νά σέ δώ άμέσως».

— «Γιατί; Τί συνέβη;»

— «Πανομοιοτύπησα τή γυναίκα μου», μου άπάντησε.

Έφτασε δύο ώρες άργότερα, καί μου διηγήθηκε τό άνόητο έγχείρημά του. Είχε παραλάβει τόν Μιμητή, είχε εκτελέσει τά συνηθισμένα παιγνιδάκια όλων των άρχαρίων (τό αυγό, τό πακέτο μέ τά τσιγάρα, τό διβλίο κλπ.). Μετά κουράστηκε, πήγε τόν Μιμητή στό εργαστήρι καί τόν διέλυσε μέχρι καί τήν τελευταία διδύμα. Τό σκέφτηκε όλη νύχτα, συμβουλευτήκε τίσπραγματείς του, καί κατέληξε ότι ή μετατροπή του μοντέλου του ενός λίτρου σ' ένα μεγαλύτερο δέν πρέπει νά ήταν άδύνατη, ούτε καί τόσο δύσκολη. Τό 'πε καί τό 'κανε: κανόνισε καί του στείλανε από τή ΝΑΤΚΑ, δέν ξερω μέ ποιά πρόφαση, 200 λίβρες ειδικό «πάμπουλουμ», άγόρασε λαμαρίνες, μονωτικά καί φλάντζες, καί μέσα σ' έπτά μέρες τό έργο είχε ολοκληρωθεί. Είχε κατασκευάσει ένα είδος τεχνητού πνεύμονα, είχε ρυθμίσει τόν «τάμερ» του Μιμητή επιταχύνοντας τόν καμιά σαρανταριά φορές, κι είχε συνδέσει τά δύο μέρη μεταξύ τους καί μέ τό δοχείο του «πάμπουλουμ». Αύτός είναι ο Τζιλμπέρτο, ένας άνθρωπος επικίνδυνος, ένας μικρός επιζήμιος Προμηθέας: πολυμήχανος καί άνεύθυνος, ύπεροπτικός καί άνόητος. Παιδί του αιώνα, όπως έλεγα προηγουμένως: ή, μάλλον, σύμβολο του αιώνα μας. Πάντοτε πίστευα ότι θά ήταν ικανός, άν του δινόταν ή εύκαιρία, νά κατασκευάσει μιá άτομική δόμδα καί νά τήν αφήσει νά πέσει πάνω στό Μιλάνο «γιά νά δεί τί θά γίνει».

* * *

Άπ' όσο μπόρεσα νά καταλάβω, ο Τζιλμπέρτο δέν είχε κάποια συγκεκριμένη ιδέα όταν αποφάσισε νά μεγεθύνει τόν πανομοιότυπη: εκτός ίσως, όπως είναι χαρακτηριστικό του, από τό νά μαστορέψει έναν μεγαλύτερο πανομοιότυπη, μέ τά ίδια του τά χέρια καί μ' ελάχιστα έξοδα — έξάλλου είναι ικανότατος στήν έξαφάνιση του «δούνα». από τήν προσωπική του λογιστική μ' ένα είδος νοητικής ταχυδακτυλογραφίας. Η άπεχθής ιδέα νά πανομοιοτυπήσει τή γυναίκα του, μου είπε, του ήρθε άργότερα, όταν είδε τήν Έμμα νά κοιμάται θαθιά. Φαίνεται

ὅτι δέν ἦταν ἰδιαιτέρα δύσκολο: ὁ Τζιλμπέρτο, πού εἶναι γεροδεμένος καί ὑπομονετικός, ἔσυρε τό στρώμα, μέ τήν Ἐμμα πάνω του ἀπό τό κρεβάτι μέχρι μέσα στό κασόνι τοῦ πανομοιότυπότη. Τοῦ πήρε πάνω ἀπό μιά ὥρα, ἀλλά ἡ Ἐμμα δέν ξύπνησε.

Τό κίνητρο πού ὤθησε τόν Τζιλμπέρτο νά δημιουργήσει μιά δεύτερη σύζυγο, καί νά παραβιάσει ἔτσι ἕναν μεγάλο ἀριθμό νόμων θεϊκῶν καί ἀνθρώπινων, δέν μοῦ εἶναι ἐντελῶς σαφές. Μοῦ ἐξήγησε, σάν νά ἦταν τό φυσικότερο πράγμα, ὅτι μέ τήν Ἐμμα ἦταν ἐρωτευμένος, ὅτι ἡ Ἐμμα τοῦ ἦταν ἀπαραίτητη, καί ὅτι γι' αὐτό τοῦ εἶχε φανεῖ καλή ἰδέα νά ἔχει δύο. Ἴσως νά μοῦ τό εἶπε καλόπιστα (ὁ Τζιλμπέρτο εἶναι πάντοτε καλόπιστος), καί σίγουρα ἦταν καί εἶναι ἐρωτευμένος μέ τήν Ἐμμα, μέ τόν τρόπο του, παιδαριωδῶς, κι ἀπό κάτω πρὸς τά πάνω πού λένε. Μά εἶμαι πεισμένος ὅτι τελείως ἄλλοι λόγοι τόν παρακίνησαν νά τήν πανομοιοτυπήσει: ἕνα κακῶς ἐννοούμενο πνεῦμα περιπέτειας, μιά νοσηρή ἥροστράτεια ἐπιθυμία — ἔτσι ἀκριβῶς, «γιά νά δεῖ τί θά γίνει».

Τόν ρώτησα πῶς δέν τοῦ πέρασε ἀπό τό μυαλό νά συμβουλευτεῖ τήν Ἐμμα, νά ζητήσει τή συγκατάθεσή της, προτοῦ τή χρησιμοποιήσει μέ τόσο ἀσυνήθιστο τρόπο. Κοκκίνησε μέχρι τό κόκαλο: εἶχε κάνει κάτι χειρότερο, ὁ βαθύς ὕπνος τῆς Ἐmmas ἦταν προμελετημένος, τῆς εἶχε δώσει ὑπνωτικό.

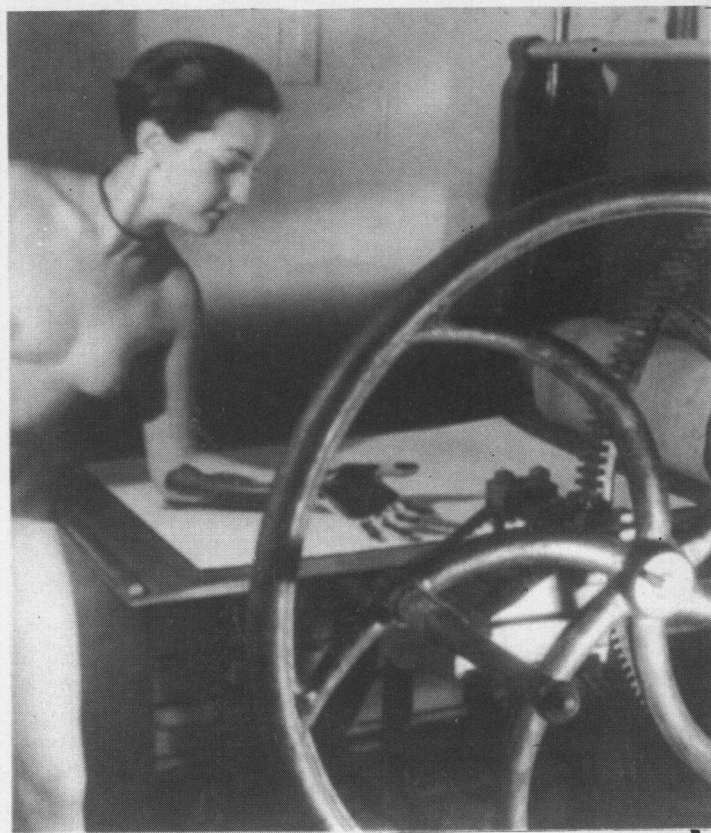
— «Καί τώρα σέ ποῖο σημεῖο εἶσαι, μέ τίς δύο σου συζύγους;»

— «Δέν ξέρω, δέν ἔχω ἀποφασίσει ἀκόμη. Κοιμούνται ἀκόμη καί οἱ δύο. Θά δοῦμε αὔριο».

Τήν ἐπομένῃ δέν ἐπρόκειτο νά δοῦμε τίποτε, ἢ τουλάχιστον ἐγώ. Μετά ἀπό ἕναν μήνα ἀναγκαστικῆς ἀπραξίας χρειάστηκε νά φύγω σέ μακρινό ταξίδι, πού μέ κράτησε μακριά ἀπό τό Μιλάνο γιά δύο ἐβδομάδες. Ἡξέρα ἤδη τί μέ περίμενε στό γυρισμό: θά ἔπρεπε νά δώσω ἕνα χεράκι στόν Τζιλμπέρτο γιά νά ξεμπλέξει, ὅπως ἐκείνη τή φορά πού εἶχε φτιάξει μιά ἠλεκτρική σκούπα ἀτιμού καί τήν εἶχε κάνει δῶρο στή γυναίκα τοῦ διευθυντή του.

Πράγματι, πρὶν καλά καλά ἀκόμη μῶ στο σπῆτι, μέ κάλεσε μέ τρόπο πού δέν ἐπιδέχεται ἀντίρρηση σέ οἰκογενειακό συμβούλιο: ὁ Τζιλμπέρτο, ἐγώ καί οἱ δύο Ἐmmas. Ἐκεῖνες εἶχαν τήν καλαισθησία νά κάνουν ἀντίθεση: ἡ δεύτερη, ἡ καταχρηστική, φοροῦσε μιά ἀπλή ἄσπρη κορδέλα στά μαλλιά, πού τῆς ἔδινε μιά ὄψη ἀκαθόριστα μοναστική. Ἐκτός ἀπό αὐτό, φοροῦσε τά-ροῦχα τῆς Ἐmmas I ἀνεπιτήδευτα. Προφανῶς, ἦταν ὁμοια μέ τήν τιλοῦχο ἀπό κάθε ἀποψη: πρόσωπο, δόντια, μαλλιά, φωνή, προφορά, μιά ἐλαφριά οὐλή στό μέτωπο, περμανάντ, δάδισμα, τό μαῦρισμα ἀπό τίς πρόσφατες διακοπές. Πρόσεξα ὁμως ὅτι εἶχε ἕνα γερό κρυολόγημα.

Ἀντίθετα μέ τίς προβλέψεις μου, μοῦ φάνηκαν καί οἱ τρεῖς καλοδιάθετοι. Ὁ Τζιλμπέρτο ἔδειχνε βλακωδῶς ὑπερήφανος, ὄχι τόσο γιά τό κατόρθωμά του ὅσο γιά τό γεγονός (στό ὁποῖο αὐτός δέν εἶχε καμία συμβολή) ὅτι οἱ δύο γυναῖκες τά πήγαιναν καλά μεταξύ τους. Ὅσο γι' αὐτές, μοῦ προκαλοῦσαν εἰλικρινή θαυμασμό. Ἡ Ἐμμα I ἐκδήλωνε πρὸς τήν καινούργια τῆς «ἀδελφή» ἕνα ἐνδιαφέρον μητρικό. Ἡ Ἐμμα II ἀνταποκρινόταν μέ σεβασμό θυγατέρας, ἀξιοπρεπῆ καί στοργικό. Τό πείραμα τοῦ Τζιλμπέρτο, ἀποτρόπαιο ἀπό πολλές ἀπόψεις, ἀποτελοῦσε πάνω ἀπ' ὅλα ἰσχυρή ἐπιβεβαίωση τῆς θεωρίας τῆς Μίμησης: ἡ καινούργια Ἐμμα, γεννημένη εἴκοσι ὀκτώ χρονῶν, εἶχε κληρονομήσει ἀπαράλλακτη ὄχι μόνο τή θνητή μορφή τοῦ πρωτοτύπου, ἀλλά καί ὁλόκληρη τήν πνευματική του παράδοση. Ἡ Ἐμμα II, μέ ἀξιοθαύμαστη ἀπλότητα, μοῦ διηγήθηκε ὅτι δύο ἢ τρεῖς μόνο μέρες ἀπὸ τή γέννησή της εἶχε πει-

στεῖ ὅτι ἦταν ἡ πρώτη συνθετική, ἄς ποῦμε, γυναίκα στήν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους, ἢ ἴσως ἡ δεύτερη, ἂν ὑπολογίσει κανεῖς τήν κατά προσέγγιση ἀνάλογη περίπτωση τῆς Εὐας.

Γεννήθηκε κοιμισμένη, ἀφοῦ ὁ Μιμητής εἶχε πανομοιοτυπήσει ἀκόμη καί τό ὑπνωτικό πού ἔρρεε στίς φλέβες τῆς Ἐmmas I, καί ξύπνησε «γνωρίζοντας» ὅτι ἦταν ἡ Ἐμμα Περόζα-Γκάτι, μοναδική σύζυγος τοῦ λογιστή Τζιλμπέρτο Γκάτι, γεννηθεῖσα στή Μάντοβα τήν 7η Μαρτίου 1936. Θυμόταν καλά ὅσα θυμόταν καλά ἡ Ἐμμα I, καί ἄσχημα ὅσα ἡ Ἐμμα I θυμόταν ἄσχημα. Θυμόταν σέ βαθμό τελειότητας τό γαμήλιο ταξίδι, τά ὀνόματα τῶν συμμαθητῶν «τῆς» στό σχολεῖο, τίς παιδικές κι ἀπόκρυφες λεπτομέρειες μιάς θρησκευτικῆς κρίσης πού εἶχε περάσει ἡ Ἐμμα I ὅταν ἦταν δεκατριῶν χρόνων, καί πού δέν εἶχε ἐξομολογηθεῖ ποτέ σέ κανέναν. Ἀλλά θυμόταν πολύ καλά καί τήν ἀφιξη στό σπῆτι τοῦ Μιμητή, τόν ἐνθουσιασμό τοῦ Τζιλμπέρτο, τίς διηγῆσεις του καί τίς ἀπόπειρές του, καί γι' αὐτό δέν εἶχε ἐκπλαγεῖ ὑπερβολικά ὅταν πληροφορήθηκε τή αὐθαίρετη δημιουργική πράξη στήν ὁποία χρωστοῦσε τήν ὑπαρξή της.

Τό γεγονός ότι η Έμμα ΙΙ είχε κρουολογήσει μ' έκανε νά αναλογιστώ ότι ή ταύτιση τους, αρχικά τέλεια, ήταν προορισμένη νά μή διαρκέσει: άκόμη κι έάν ό Τζιλμπέρτο άποδεικνυόταν ό πιό άκριβοδίκαιος άπ' όλους τούς δίγαμους, άκόμη κι έάν έφάρμοζε άυστηρό σύστημα έναλλαγής, άκόμη κι έάν άπειχε άπό κάθε έκδήλωση προτίμησης στή μία άπό τίς δύο γυναίκες (ύπόθεση παράλογη, άφού ό Τζιλμπέρτο είναι χασοικός και άνοργάνωτος), άκόμη και στήν περίπτωση αυτή, όπωσδήποτε τελικά κάποια άπόκλιση θά έκδηλωνόταν. Άρκει νά σκεφτεί κανείς ότι οι δύο Έμμες δέν καταλάμβαναν ύλικά τό ίδιο μερίδιο χώρου: δέν ήταν δυνατόν νά περάσουν ταυτόχρονα άπό μία στενή πόρτα, νά παρουσιαστούν μαζί σέ μία θυρίδα, νά καταλάβουν τήν ίδια θέση στό τραπέζι: ήταν γι' αυτό έκτεθειμένες σέ διαφορετικά συμβάντα (τό κρουολόγημα), διαφορετικές έμπειρίες. Ήταν μοιραίο νά διαφοροποιηθούν, πνευματικά κι ύστερα σωματικά: και τότε θά κατάφερε ό Τζιλμπέρτο νά κηρατήσει ίσες άποστάσεις; Σίγουρα όχι: και στήν πρώτη προτίμηση, άκόμη και μικροσκοπική, ή εύάλωτη ισορροπία ανάμεσα στους τρεις ήταν καταδικασμένη νά καταλήξει σέ ναυάγιο.

Έξέθεσα στόν Τζιλμπέρτο αυτούς μου τούς συλλογισμούς και προσπάθησα νά του δώσω νά καταλάβει ότι δέν έπρόκειτο γιά αυθαίρετη δική μου άπαισιόδοξη ύπόθεση, αλλά αντίθετα γιά πρόδλεψη στέρεα θεμελιωμένη στήν κοινή λογική, σχεδόν θεώρημα. Του ύπενθύμισα ότι νομικώς ή θέση του ήταν τό λιγότερο άμφίβολη: ήταν νυμφευμένος μέ τήν Έμμα Περόζα, ή Έμμα ΙΙ ήταν επίσης Έμμα Περόζα, μά αυτό δέν άναιρούσε τό γεγονός ότι οι Έμμες Περόζα ήταν δύο.

Άλλά ό Τζιλμπέρτο φάνηκε άπόροιστος: είχε μία άνόητη εύφορία, ήταν στήν ψυχική κατάσταση του νόπαντρου; και, ενώ έγώ του μιλούσα, έκείνος φανερά σκεφτόταν άλλα. Άντί νά κοιτάζει έμένα, παρατηρούσε άπορροφημένος τίς δύο γυναίκες, πού άκριβώς έκείνη τή στιγμή μάλωναν σ' άστεία γιά τό ποιά έπρεπε νά καθήσει στήν πολυθρόνα που και οι δύο προτιμούσαν. Άντί ν' έπαντήσει στά έπιχειρήματά μου, μου άνακοίνωσε ότι του είχε έρθει μία περίφημη ιδέα: φεύγανε και οι τρεις γιά ταξίδι στήν Ίσπανία. «Τά έχω σκεφτεί όλα: ή Έμμα Ιθά δηλώσει ότι έχει χάσει τό διαβατήριό, θά τής δώσουν αντίγραφο και θά περάσει μ' εκείνο. Ή μάλλον όχι, τί βλάκας! Θά τό φτιάξω έγώ τό αντίγραφο: μέ τόν Μιμητή, άπόψε κιόλας». Ήταν πολύ ύπερήφανος γι' αυτό του τό εύρημα, και ύποψιάζομαι ότι είχε διαλέξει τήν Ίσπανία άκριβώς έπειδή ό έλεγχος διαβατηρίων στά ίσπανικά σύνορα ήταν μάλλον άυστηρός.

Όταν έπέστρεψαν, δύο μήνες μετά, ό κόμπος έφτανε στό χτένι. Μπορούσε νά τό καταλάβει όποιοσδήποτε: οι σχέσεις μεταξύ των τριών διατηρούσαν σ' ένα επίπεδο πολιτισμού και τυπικής ειγένης, αλλά ή ένταση ήταν προφανής. Ό Τζιλμπέρτο δέν μέ κάλεσε στό σπίτι του: ήρθε στό δικό μου, και δέν ήταν πλέον καθόλου σέ εύφορία.

Μου άφηγήθηκε ό,τι είχε συμβεί. Μου τό άφηγήθηκε μέ τρόπο πολύ άδέξιο, άφού ό Τζιλμπέρτο, πού γιά μερικά πράγματα διαθέτει άναντίρητο ταλέντο (είναι ικανός νά σου γράψει σ' ένα πακέτο τοιγάρα τόν τύπο μιās διαφορικής έξιίσωσης), είναι αντίθετα άπλελιστικά άνίκανος νά εκφράσει τά ίδια του τά συναισθήματα.

Τό ταξίδι στήν Ίσπανία ύπήρξε διασκεδαστικό και ταυτόχρονα κοπιαστικό. Στή Σεβίλλη, μετά άπό μία μέρα μέ βαρυφορτωμένο πρόγραμμα, είχε ξεκινήσει μία συζήτηση σέ κλίμα ένκνευρισμού και κούρασης. Είχε ξεκινήσει ανάμεσα στίς δύο γυναίκες, πάνω στό μοναδικό θέμα στό όποίο οι γνώμες τους

θά μπορούσαν νά διχάζονται, και πράγματι διχάζονταν. Ήταν ένδεδειγμένο ή όχι, θεμιτό ή όχι, τό έγχείρημα του Τζιλμπέρτο; Ή Έμμα ΙΙ είχε πει ναι, ή Έμμα Ι δοκίμαζε μία άμηχανία πού μεγάλωνε, μία άίσθηση ένοχής πού έπιδειωνόταν μέρα μέ τή μέρα: παράλληλα, ή στοργή του γιά τήν καινούργια του σύζυγο αύξανόταν και κατέτρωγε άναλογικά τή στοργή του γιά τή νόμιμη σύζυγό του. Ή ρήξη δέν είχε επέλθει άκόμη, αλλά ό Τζιλμπέρτο ένιωθε ότι δέν θά άργούσε.

Ή διάθεση κι ό χαρακτήρας των δύο γυναικών είχαν επίσης άρχισι νά διαφοροποιούνται. Ή Έμμα ΙΙ γινόταν όλο και πιό νέα, περιποιητική, άνταποκρισιμη, άνοιχτή. Ή Έμμα Ι κλεινόταν προοδευτικά σέ μία στάση άρνητική, προσδεβλημένης παραίτησης, άπορριψης. Τί νά κάνει; Συνέστησα στόν Τζιλμπέρτο νά μήν πάρει άπερίσκεπτες πρωτοβουλίες και του ύποσχέθηκα, όπως συνήθίζεται, ότι θά μέ άπασχολούσε ή περίπτωση του — μά ένδόμυχα είχα σχεδόν άποφασίσει νά μείνω μακριά άπ' αυτό τό μελαγχολικό άνακάτεμα, και δέν μπορούσα νά καταπνίξω μία άίσθηση μοχθηρής και θλιβερής ίκανοποίησης μπροστά στήν έπιπόλαια προφητεία μου, πού είχε βγει άληθινή.

* * *

Ποτέ μου δέν περίμενα νά δω νά μπαινι ούρανοκατέβατος στό γραφείο, έναν μήνα μετά, ένας Τζιλμπέρτο πού άκτινοβολούσε. Ήταν στήν καλύτερή του φόρμα, φλύαρος, θορυβώδης, φανερά παχύτερος. Μπήκε στό θέμα χωρίς περιστροφές, μέ τόν έγωκεντρισμό πού τόν χαρακτηρίζει: γιά τόν Τζιλμπέρτο, όταν κάτι πάει καλά γιά τόν ίδιο, πάει καλά γιά όλο τόν κόσμο. Είναι εκ φύσεως άνίκανος νά άσχοληθεί μέ τόν πλησίον του, ενώ αντίθετα προσβάλλεται και εκπλήσσεται όταν ό πλησίον του δέν άσχολείται μ' αυτόν.

— «Ό Τζιλμπέρτο είναι άσσοσ», είπε. «Τά τακτοποίησε όλα μέχρι νά πεις κιμινο».

— «Είμαι εύτυχής πού τό άκούω, και σέ συγχαίρω γιά τή μετριοφροσύνη σου. Άπό τήν άλλη, καιρός ήταν νά πάρεις τήν κατάσταση στά χέρια σου».

— «Όχι, κοιτάξε, δέν μέ κατάλαβες. Δέν σου μιλω γιά μένα: σου μιλω γιά τόν Τζιλμπέρτο Ι. Εκείνος είναι ό άσσοσ. Έγώ, για νά μήν περιαντολογώ, του μοιάζω άρκετά, αλλά σ' αυτή τήν ιστορία δέν είχα μεγάλη συμμετοχή: ύπάρχω μόνο άπό τήν περασμένη Κυριακή. Τώρα όλα είναι έντάξει: δέν μου μένει παρά νά κανονίσω μέ τό ληξιαρχείο τήν κατάσταση τής Έμμας ΙΙ και τή δική μου. Δέν αποκλείεται νά χρειαστεί νά κάνουμε κανένα μικρό κόλπο, γιά παράδειγμα νά παντρευτούμε, έγώ και ή Έμμα ΙΙ, και μετά νά ταιριάσουμε ό καθένας μέ τή σύζυγο πού προτιμά. Κι ύστερα, φυσικά, θά πρέπει νά ψάξω γιά δουλειά: αλλά είμαι πεισμένος ότι ή ΝΑΤΚΑ θά μέ δεχόταν εύχαρίστως ως προπαγανδιστή γιά τόν Μιμητή και τίς άλλες της μηχανές γραφείου».

Δ. ΚΟΚΚΙΝΙΔΗΣ:

«ΤΩΝ ΔΕ ΚΑΚΩΝ ΜΝΗΜΗ..1967-1997»

του Νίκου Χατζηνικολάου

Έκθεση στη Γκαλερί Astra (Καρυάτιδων 8)· Αθήνα

Υπάρχουν περισσότεροι λόγοι για τους οποίους βρίσκομαστε συγκεντρωμένοι εδώ. Πρώτα απ' όλα, είμαστε εδώ για να τιμήσουμε τον Μίμη Κοκκινίδη, άνθρωπο σεμνό, καλλιτέχνη και πολίτη που ανήκει στην κατηγορία εκείνων που δρούν υπεύθυνα και, κατά συνέπεια, μάχονται. Είμαστε επίσης εδώ για τα έργα του Κοκκινίδη, ζωγράφου με σταθερή παρουσία στα καλλιτεχνικά πράγματα της χώρας από το 1960, χρονιά της συμμετοχής του στην Πανελλήνια. Ο ρόλος που παίζει στην καλλιτεχνική ζωή από τότε επαυξάνεται με την εκλογή του τό 1976 στη θέση του καθηγητή της ζωγραφικής στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών. Τα έργα που εκτίθενται γύρω μας είναι ζωγραφισμένα ανάμεσα στον Μάιο του 1967 και τον Νοέμβριο του 1968.

Ήρθαμε, λοιπόν, κι αυτός είναι ο τρίτος λόγος που είμαστε σήμερα εδώ σ' αυτή την γκαλερί, για να δούμε τα έργα που ο Κοκκινίδης ζωγράφησε την περίοδο της δικτατορίας. Ο Κοκκινίδης ενάντιος στη δικτατορία (πράγμα όχι αυτονόητο: θά μπορούσε να ήταν υπέρ ή να κάνει πώς δεν την βλέπει και δεν την αισθάνεται, στάση που κράτησαν άλλοι συνάδελφοί του), εμείς, υποθέτω, οι παρευρισκόμενοι εδώ, ενάντιοι στη δικτατορία σήμερα, και, οι μεγαλύτεροι στην ηλικία, ενάντιοι στη δικτατορία τότε. Ο Κοκκινίδης νιώθει τη δικτατορία σαν μιιά άπειλή, τόσο για τον ίδιο όσο και για τον άμεσο περίγυρό του, κάτι τό βίαιο και τό βάρβαρο αλλά ταυτόχρονα βλέπει πώς οι εκπρόσωποι της έχουν και όλα τά χαρακτηριστικά του γελοίου.

Όταν δέχθηκα μέ χαρά νά έρθω νά μιλήσω σ' αυτή τή συνάντηση, δέν είχα διαβάσει, γιατί δέν είχαν ακόμα κυκλοφορήσει, τά εξαιρετικά κείμενα τής Ματούλας Σκαλτσά και του Σάββα Κονταράτου σχετικά μέ τά έργα αυτής τής έκθεσης (τό πρώτο δημοσιεύτηκε στον κατάλογο και τό δεύτερο στο Βήμα τής 13ης Απριλίου).

Δέν υπάρχει επομένως τώρα κανένας λόγος νά περιγράψω μέ δικά μου λόγια τίσ αντιδράσεις, τίσ εντυπώσεις και τίσ εκτιμήσεις μου, όταν άλλοι ήδη διατύπωσαν μέ τρόπο καίριο αυτό που θά προσπαθούσα νά πω.

Επιτρέψτε μου νά επιλέξω από τά δύο κείμενα μερικά μικρά αποσπάσματα που προσεγγίζουν αποτελεσματικά τίσ ιδιομορφίες τών εκτιθέμενων έργων.

Γράφει ή Ματούλα Σκαλτσά: «Η σύνθεση αυστηρή και ορθολογική, είτε άξονική κατακόρυφη είτε σιβαρή οριζόντια, διαταράσσεται, διαδρώνεται και άπειλείται από τό περιεχόμενο. Η παράλογη αποδιάρθρωση μορφών και συμβόλων ύπονομεύει τή συνθετική σταθερότητα. Ο βίος

έχει διασαλευτεί από τήν παράλογη τάξη που επιβάλλει ή βία. Η παράνοια τής πραγματικότητας έξαρθώνει τίσ ως τώρα σταθερές». Και επίσης: «Ο Παπαδόπουλος, ο Πιπινέλης, κεφάλια μέ πηλίκια, φιγούρες πόνια, καρικατούρες άνθρωποειδών κρυμμένων στα σύμβολα που προασπίζουν τή βία τους, κραυγάζουν πνιχτά για τό δράμα που ξετυλίχτηκε αναπάντεχα. Τό κόκκινο πηχτό έμμέσει τούς θύτες, σταγόνες κόκκινου για τά θύματα, τρυφερό ρόδινο γι' αυτούς που άναγκάζονται στη σιωπή, ταινίες λευκού που σφραγίζουν τό λόγο».

Και ο Σάββας Κονταράτος θά τονίσει απ' τήν πλευρά του αυτή τήν εύτυχη συνύπαρξη, ή μάλλον ταύτιση, πολιτικού και εικαστικού λόγου: «Βέβαια, και στην περίπτωση αυτή, αν και ελεύθερος από έξωτερικούς περιορισμούς, ο Κοκκινίδης δέν μπορούσε παρά νά λειτουργήσει ως ζωγράφος και, έλέγχοντας τά έκφραστικά του μέσα, νά μεταποιήσει τίσ αντιδράσεις του σε εικαστικές πραγματώσεις. Τα πρώτα έργα που ζωγράφησε θυμίζουν ακόμη τό σχεδόν άφηρημένο έκφραστικό ιδίωμα που είχε αναπτύξει δουλεύοντας τή σειρά του Βιετνάμ, αλλά τό έξπρεσιονιστικό στοιχείο είναι συχνά πιο έντονο, όπως όταν, π.χ., τό πρόσωπο τής βίας κάτω από τό πηλίκο παίρνει τήν είδεχθή μορφή ενός ζόμπι. Γρήγορα, όμως, πέρασε και σε πιο άμεσες άναφορές στην επικαιρότητα: μέ τίσ καρικατούρες τών ένστολων πραξικοπηματιών και τών συνεργατών τους σε παράταξη (όπου ο Παπαδόπουλος και ο Πιπινέλης άναγνωρίζονται εύκολα), μέ τόν ρόλο του ξένου παράγοντα ύπογραμμισμένο από τή φιγούρα ενός Άμερικανού άνώτατου άξιωματικού και τήν παρουσία τής άστεροέσσας ή μέ τή συνοδοιπορία τής εκκλησίας ύποδηλωμένη από ένα ρασοφόρο. Ωστόσο, και από τά έργα τούτα δέν λείπει τό καθαρά εικαστικό ενδιαφέρον. Άναζητώντας τήν άρμόδια για τό θέμα έκφραση, ο Κοκκινίδης δοκιμάζει μιιά πιο νευρική γραφή και νέες, τολμηρότερες χρωματικές σχέσεις, έλέγχοντας κάθε φορά τό αποτέλεσμα. Έτσι, στίς σχετικά μικρές επιφάνειες τών πινάκων, που έχουν τώρα άποκτήσει μιιά άσυνήθη πυκνότητα, και τά μικρότερα παραστατικά στοιχεία, π.χ. τά σήματα και τά παράσημα τών στολών, δικαιώνονται ως χρωματικές κηλίδες μέσα σε μιιά προσεκτικά οργανωμένη σύνθεση».

Τά έργα αυτά, ταυτόχρονα προσωπικό ξέσπασμα και τοποθέτηση, εκκαθάριση λογαριασμών ενός φημισμένου μέ τό καθεστώς που τόν έχει φημίσει, δγαίνουon σήμερα, τριάντα χρόνια άργότερα, στο φως. Κι εδώ βρίσκειαι ο τέταρτος λόγος που βρίσκομαστε συγκεντρωμένοι σ' αυτή τήν αίθου-

σα. Είμαστε εδώ γιατί δέν ξεχάσαμε τή δικτατορία και γιατί πιστεύουμε ότι πρέπει, μέ τήν άφορμή τής έπετειού, νά αναφερθοῦμε σ' αὐτήν, σ' αὐτούς πού τή στήριξαν, σ' αὐτούς πού τήν πολέμησαν.

Θά εἶμαι σύντομος.

Ἡ κατάσταση ἐξάλλου εἶναι γνωστή, ἀλλά δέν παύει νά εἶναι ἀφόρητη. Στό ένα ἄκρο ἔχουμε βασανιστές πού κυκλοφοροῦν ἐλεύθεροι καί στό ἄλλο ἄκρο ἔχουμε καθηγητές πού στήριξαν τό καθεστῶς τής δικτατορίας, οἱ ὅποιοι, ἀφοῦ ἀπολύθηκαν, ἐπαναπροσλήφθηκαν μετά τιμῶν καί ἐπαίνων ἀπό ἄλλα πανεπιστήμια τής χώρας. Τό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν μπορεῖ νά ἐπαίρεται ότι ἔχει διασώσει ἀρκετούς «διωκόμενους» ὁπαδούς τής δικτατορίας. Τό φαινόμενο θά ἄξιζε νά μελετηθεῖ. Τό αἶτημα τής διάσωσης τής μνήμης ἐμφανίζεται ἀπό μερικούς πού ἔχουν συμφέρον νά σκεπάσει ἡ λήθη τά πάντα καί νά ἀφοσιωθοῦμε ἐπιτέλους ἀποκλειστικά στό ἔργο τής κατανάλωσης, ὡς ἐκδικητικότητα ἡ μνησικακία. Ἡ ἄποψη αὐτή δέν πρέπει νά περάσει.

Δέν ξεχνᾶμε τή δικτατορία. Οὔτε ἐκείνους πού τή στήριξαν, οὔτε αὐτούς πού τήν πολέμησαν. Γι' αὐτό δρισκόμαστε ἐδῶ. Γι' αὐτό, σωστά, ὁ Σάββας Κονταράτος στό ἄρθρο πού ἀφιέρωσε στά ἔργα τοῦ Κοκκινίδη τής ἐποχῆς τής δικτατορίας ἀνέφερε καί τόν Κανιάρη καί τή Μαρία Καραβέλα.

Γιατί ἐμεῖς μέν δέν μπορούμε, ἀλλά θά τολμοῦσα νά πῶ ὅτι ἔτσι κι ἄλλιῶς δέν θά ἔπρεπε νά ξεχάσουμε αὐτούς πού προσέφεραν παίρνοντας θέση καί καταγγέλλοντας τό δικτατορικό καθεστῶς, ριψοκινδυνεύοντας ἔτσι πολλά, μερικές φορές πάρα πολλά.

Ὅταν, γιά παράδειγμα, ὁ Κοκκινίδης ἔκανε τό 1971 στή Γκαλερί Ζουμπούλακη τήν ἐκθεση μέ τίτλο *Ταυτότητες* ἡ ὅταν ζωγράφιζε πάνω σέ χαρτόνι συσκευασίας καί μετά ἄφηνε σ' ἓνα πατάρι τά ἔργα πού ἐκτίθενται γιά πρώτη φορά τώρα.

Ἄν ἔχει νόημα νά ἀναφερόμαστε στήν ἔννοια τής δικαιοσύνης στό χώρο γιά τόν ὁποῖο μιλάμε, θά ἔλεγα ότι θά ἦταν ἄδικο νά ξεχάσουμε. Καί τόν Γκίκα, αὐτόν τόν μόνιμο ὁπαδό ὄλων τῶν δικτατοριῶν (ἐκτός τής σταλινικής) ἀλλά καί τόν Τσαρούχη πού γιά νά μή συνεργαστεῖ μέ τό καθεστῶς κατέφυγε στό Παρίσι. Νά ξεχάσουμε τή μόνιμη στήλη πού κρατοῦσε στό δημοσιογραφικό ὄργανο τής χούντας *Ἐλεύθερος Κόσμος* ὁ κ. Στέλιος Λυδάκης, τώρα ἀναπληρωτής καθηγητής τής ἱστορίας τής τέχνης στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, ἀλλά καί τή σιωπή πού κράτησαν τά πρῶτα τρία χρόνια πολλοί συνάδελφοί του ἡ τή στάση πού κράτησε ἡ Μαρία Κοτζαμάνη. Θά ἦταν ἄδικο νά ξεχάσουμε τήν ἀποδοχή ἐκ μέρους μερικῶν τής πρόσκλησης νά γίνουν μέλη τής ἐπιτροπῆς τῶν «Ἐθνικῶν Βραβείων» γιά τίς

εικαστικές τέχνες (πρόκειται, αν τα θραύσματα πληροφοριών που δημοσιεύτηκαν τότε είναι σωστά, για τους Χρυσανθο Χρήστου, Δ. Κωνσταντινίδη, Στέλιο Λυδάκη και Εύριπιδη Κουτλίδη — ο Γιάννης Παπαϊωάννου που συμμετείχε μόνο στην τελευταία συνεδρίαση της επιτροπής και άμέσως μετά πήρε τις αποστάσεις του με δηλώσεις που έστειλε στον Τύπο), βραβείων που αποσκοπούσαν στο να τιμήσουν αυτούς που προσέφεραν «εις την έδραϊωσιν του έθνικου φρονήματος, εις την έξαρσιν των έλληνοχριστιανικών ιδεωδών ως κορυφαίων αξιών της ζωής» κλπ. Όπως θά ήταν άδικο να ξεχάσουμε την άρνηση αποδοχής των βραβείων, αποτελούμενων από πολύ σημαντικά για την εποχή χρηματικά ποσά, από τον Κλέαρχο Λουκόπουλο, τον Άλεκο Κοντόπουλο και τον Γιώργο Βαρλάμο.

Σέ ποιά πολιτεία που σέβεται τον εαυτό της θά μπορούσε να ξεχαστεί ότι στις αρχές του 1973 ο Άλέξανδρος Ξύδης έγραφε για τα ίδια βραβεία, σε ένα άρθρο του στο Βήμα, ότι: «Τά "έθνικά βραβεία" αποτελούν μίαν άκόμα απόπειρα να βελτιωθεί στον πνευματικό τομέα ή "δημόσια εικόνα" του καθεστώτος. Είναι παραπέτασμα φανταχτερό κι έπαρχιώτικο που καλύπτει, πίσω από την αυθεντία μιας "άρμόδιας επιτροπής", τό γεγονός πως έξι χρόνια τώρα επιδραβεύονται συστηματικά οι πιο άσημαντοι καλλιτέχνες μέ παραγγελίες πανάθλιων προτομών και μνημείων ή μέ ταξίδια και αποστολές στή έξωτερικό και συμμετοχές σε διεθνείς εκθέσεις, ενώ μερικοί από τους καλύτερους δέν είδαν τό κράτος ν' αγοράζει ούτε ένα έργο μετά τό 1967, και δέν δικαιούνται καν να έχουν διαβατήριο στην στέπη τους».

Δέν ξεχνάμε. Η δικτατορία άφησε τά χνάρια της στο σύνολο της έλληνικής κοινωνίας και σίγουρα χάραξε δύο γενιές. Καί θετικά και άρνητικά. Οι πράξεις αυτών που αντιτάθηκαν, όσο δυσανάλογα μικρές και να ήταν μέ ποσοτικά κριτήρια, γιατί περισσότεροι, πολύ περισσότεροι ήταν αυτοί που στήριξαν ή άποδέχτηκαν τό καθεστώς (για κάθε Βεγλερή, για κάθε Μαρωνίτη, χίλιοι ήταν αυτοί που έκλεισαν τά μάτια ή βρήκαν την ευκαιρία να σκαρφαλώσουν: Άκαδημία, Πανεπιστήμιο, βραβεία, εκθέσεις, μικροθεσούλες). οι πράξεις αυτών που αντιτάθηκαν μέχρι να φτάσουμε στή Νομική και στο Πολυτεχνείο, όσο λιγοστές και να φαίνονται, όσο λιγοστές και να ήταν πραγματικά, τόσο πιο πολύτιμες είναι για μās τώρα, τόσο πιο πολύτιμες ήταν για μās τότε, γιατί ύπηρχε ή έλπίδα ότι θά έμψυχώσουν κι άλλους και τελικά θά ανατρεπόταν τό καθεστώς. Όσοι ζούσαμε τότε στο έξωτερικό δλέπαμε και στα μάτια των ξένων φίλων μας τή σημασία αυτών των μεμονωμένων πράξεων. Έτσι διαμορφωθήκαμε.

Υπάρχει, όμως, και ή άλλη πλευρά που είναι δυσκολότερο να προσεγγιστεί. Τά χνάρια της δικτατορίας στην καθημερινή ζωή και στον πολιτισμό μας μετά τό 1974. Ίσως θά μπορούσαν να αναφερθούν δύο πράγματα που μάλλον είναι άψεις του ίδιου νομίσματος: ή δικτατορία συνέβαλε, όσο κανείς άλλος, στή διαμόρφωση μιας κινικής αντίληψης της ζωής και στή συνειδητοποίηση της ιδιόμορφης σχέσης ανάμεσα στην επίκληση του έλληνοχριστιανικού πολιτισμού, στα βασανιστήρια της ΕΣΑ και στην προώθηση των συμφερόντων της ESSO-Pappas.

Τό δικτατορικό καθεστώς δέν γνώριζε μνησικαχίες. Άποδεχόταν στους κόλπους του όσους ήταν πρόθυμοι να προσχωρήσουν, μέ τον ένα ή τον άλλο τρόπο, σ' αυτό. Τό

ίδιο έγινε και μετά. Μέ την ίδια ταχύτητα προσχώρησαν πολλοί από τους πρώην φιλοχουντικούς στα κοινοβουλευτικά κόμματα, περισσότεροι σε ένα, λιγότεροι σε άλλα.

Στό σημείο αυτό τό ήθος που καλλιέργησε ή δικτατορία συναντήθηκε μέ μερικά άγγλοσαξονικά ιδανικά. Σκέφτομαι ιδιαίτερα εκείνο τό άπεχθές «If you can't beat them, join them» («αν δέν μπορείς να τους νικήσεις, προσχώρησε στην ομάδα τους») που άποτελεί τό ιδανικό motto του καιροσκοπισμού.

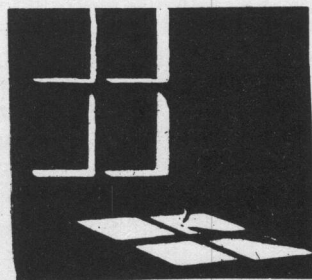
Έπιτρέψτε μου, τελειώνοντας, ν' αναφερθώ σε κάτι που μέ άπασχολεί ιδιαίτερα όταν πλησιάζουν οι επέτειοι (17 Νοεμβρίου, 21 Άπριλίου), αλλά και γενικότερα: πρόκειται για τό φαινόμενο που θά άποκαλούσα «δαιμονοποίηση» της δικτατορίας και, παράλληλα, έξειδανίκευση της αντίστασης σ' αυτήν. Καί στις δύο περιπτώσεις άποφεύγουμε την πραγματικότητα των επτά χρόνων που ή χώρα έζησε υπό δικτατορικό καθεστώς. Άποφεύγουμε όμως και τά σημερινά προβλήματα.

Γιατί τό ζήτημα δέν είναι να άκούμε τώρα κάποιους έναπομείναντες δεινοσαύρους να μās περιγράφουν τις τραυματικές έμπειρίες των παιδικών τους χρόνων. Τό ζήτημα είναι να άναρωτηθούμε αν όλοι μας, νεότεροι και μεγαλύτεροι, μπορούμε να βρούμε τή δύναμη της καταγγελίας και τό σθένος της αντίστασης μόνο μπροστά στην ώμη, φυσική, δία. Να άναρωτηθούμε αν στο χώρο των εικαστικών τεχνών, συμπεριλαμβανομένης της φωτογραφίας (γιατί ό κινηματογράφος, παρ' όλα τά προβλήματα, πιστεύω ότι βρίσκει που και που κάποιες διεξόδους), στο χώρο της κριτικής και της ιστορίας της τέχνης δέν θά έπρεπε να άνιχνεύσουμε τά σημερινά φίμωτρα και τους καταπιεστικούς μηχανισμούς που λειτουργούν χωρίς βασανιστήρια.

Κάποια πράγματα σίγουρα γίνονται. Η άνησυχία, και θά 'λεγα ή άγωνία, για τό που πάμε δέν λείπει. Στα δημοκρατικά κόμματα υπάρχει ένας προβληματισμός σε ομάδες στελεχών, ό όποιος είναι άκόμη έντονότερος σε άνεξάρτητες ομάδες, συσπειρωμένες γύρω από περιοδικά. Αυτή ή συνειδητοποίηση είναι όρατή στον ευρύτερο κόσμο σ' ένα είδος πικρίας που στοιβάζεται και σε μία αίσθηση άνημπορίας να κάνουμε κάτι.

Ποιός είναι ό ρόλος των καλλιτεχνών και των διανοουμένων σήμερα, μπροστά στή Νέα Τάξη Πραγμάτων που διαμορφώνεται σε παγκόσμια κλίμακα και παρεμβαίνει άμεσα και στή χώρα μας;

Στόν εικαστικό χώρο αυτό θά ήταν πιστεύω τώρα τό ζητούμενο, να άνιχνευθεί δηλαδή ή σημερινή μας ταυτότητα, για να μιλήσουμε μέ τους όρους του φίλου Μίμη Κοκκινίδη. Τά έκφραστικά μέσα θά βρεθούν όπως και τότε, όπως πάντα, μέ φαντασία, μέ εύρηματικότητα και πάντοτε τολμώντας.

ΠΑΛΙ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΑΡΥΩΤΑΚΗ

του Γιάννη Κουβαρά

Αγαπητέ Πολίτη, γνωρίζοντας ότι είσθε ένας από τους συνεπέστερους θεράποντες του διαλόγου και της ανεξιγνώμιας, σ'ās στέλνω μία επιστολή μου με τήν παράκληση να τή φιλοξενούσατε στίς στήλες σας, πού ανέκαθεν απέτελεσαν δῆμα ἐλεύθερης ἔκφρασης καί γόνιμης ἀντιπαράθεσης.

Στό δημοσίευσμά της ἡ Τ. Λεντάρη, «Σημειώσεις γιά τήν κριτική τοῦ Καρυωτάκη» (Ὁ Πολίτης Δεκαπενθήμερος, τ. 34, 4.4.1997), μεταξύ ἄλλων γράφει στή σελ. 39, σμ. 34: «Εἶναι ἐπίσης ἄστοχο τό σχόλιο |εν. τοῦ Γ. Κουβαρά| ὅτι ἡ ἐπίδραση τοῦ τελευταίου |εν. τοῦ Καρυωτάκη| στήν ποίηση τοῦ Σεφέρη εἶναι μεγαλύτερη ἀπ' ὅ,τι διαπιστώνει ὁ Σαββίδης, ἐκτός ἂν ἡ προσέγγιση τοῦ Σαββίδη θεωρεῖται ὑποπτη γιά ἀπώθηση τοῦ καρυωτακικοῦ ἔργου (βλ. Γ. Κουβαράς, παραπάνω, σμ. 3) (= σ. 34, σμ. 3: Γ. Κουβαράς, «Ὁ δραστικά παρών Κώστας Καρυωτάκης. Ἡ ἀπήχηση τοῦ ἔργου τοῦ ποιητή, 100 χρόνια ἀπό τή γέννησή του καί 68 ἀπό τό θάνατό του», Ἡ Καθημερινή 22.10.1996)».

Ἄστοχη (= λανθασμένη) κατ' ἀρχήν εἶναι ἡ παραπομπή της Τ. Λεντάρη (ἔξης Τ.Λ.) στό ἐν λόγω ἄρθρο μου, γιατί ἀπλούστατα δέν εἶναι τῆς 22.10.1996, ὅπως ἡ ἴδια παραπέμπει, ἀλλά κατά 3 μήνες νεότερο, δηλ. τῆς 23.7.1996. Ὑπάρχει ὄντως καί δεύτερο ἄρθρο μου μέ διαφορετικό θέμα καί τίτλο «Ἡ κληροδοσία τῆς Πρέβεζας» στήν Καθημερινή τῆς 22.10.1996. Προφανῶς ἡ Τ.Λ. πήρε τόν τίτλο καί τό παράθεμα ἀπό τό πρῶτο μου ἄρθρο (τῆς 23.7.1996) καί τήν ἡμερομηνία ἀπό τό δεύτερο (τῆς 22.10.1996) καί κατά τά διαφημιστικά πρότυπα πρόσφερε δύο σέ συσκευασία ἑνός!

Ἐπί τῆς οὐσίας τώρα. Δέν εἶναι «ἄστοχο» τό σχόλιό μου (ὅτι ἡ ἐπίδραση τοῦ Καρυωτάκη στήν ποίηση τοῦ Σεφέρη εἶναι μεγαλύτερη ἀπ' ὅ,τι διαπιστώνει ὁ Σαββίδης) ἀφοῦ 1. ἡ ἴδια ἡ Τ.Λ. — τίς ἡ χρεία ἐτέρων μαρτύρων! — ἐπικυρώνει αὐθωρεῖ (αὐτοαναϊρούμενη) τό σχόλιό μου γράφοντας: «Ἡ ἐπίδραση τοῦ Καρυωτάκη στήν ποίηση τοῦ Σεφέρη εἶναι ἤδη ἐπισημασμένη |sic| — ἀκόμη κι ἂν δέν ἔχει λάβει τήν

ἔκταση σχετικῆς μονογραφίας. Πάντως οἱ κριτικές συμβολές στό θέμα αὐτό δέν ἔχουν λείψει» (σελ. 39) γιά νά συνεχισεῖ στή σμ. 34 τῆς ἴδιας σελίδας: «Γιά τό θέμα τῆς ἐπίδρασης, πάντως, τοῦ Καρυωτάκη στόν Σεφέρη, ἄς ἀναφερθοῦν πρόχειρα, ἐκτός ἀπό τή μελέτη τοῦ Σαββίδη, “Ὁ Καρυωτάκης ἀνάμεσά μας”, καί τά ἔξης: Ζ. Λορεντζάτος... 1961, Ν. Βαγενᾶς... 1979, D. Ricks... 1993» (συντομογραφῶ τίς παραπομπές γιά λόγους οἰκονομίας). Πῶς ὁμως χαρακτηρίζει «κριτικές συμβολές» στό θέμα αὐτό τά σχόλια τοῦ Βαγενᾶ ἢ τοῦ Ricks, ἂν ὁ Σαββίδης (1972) εἶχε ἤδη ὄντως ἐξαντλήσει τό θέμα τῆς ἐπίδρασης τοῦ Καρυωτάκη στόν Σεφέρη; Δέν δικαιώνεται ἔτσι ἡ θέση μου ὅτι ἡ ἐπίδραση τοῦ Καρυωτάκη στόν Σεφέρη εἶναι μεγαλύτερη ἀπό ὅ,τι ἐπεσήμανε ὁ Σαββίδης;

Καί κάτι ἀκόμη. Τό «ἄς ἀναφερθοῦν πρόχειρα» τῆς Τ.Λ. μπορεῖ νά διαβαστεῖ καί κυριολεκτικά, «πρόχειρα» (γλώσσα λανθάνουσα...) διότι προχειρότητα εἶναι ἡ μὴ παραπομπή στόν Βαρίκα καί τόν Μουλλά, πού ἀπό τοὺς πρῶτους ἔθεσαν τό θέμα σχέσεων Σεφέρη-Καρυωτάκη.

Δέν εἶναι «ἄστοχο» τό σχόλιό, μου ἀφδῦ 2, πρὸς ἐπίρρηση τῆς θέσης μου ἔρχεται ὁ ἴδιος ὁ Σαββίδης πού μᾶς ἔχει προειδοποιήσει γιά τή μὴ ἐξαντλητική διερεύνηση τοῦ θέματος ἐκ μέρους του: «Μολαταῦτα, ἀφοῦ ξεκινήσαμε. ἄς προχωρήσουμε πρὸς κάποια σχετική ὀλοκλήρωση — ὅσο δύναμαι καί ὅσο σηκώνει ἡ περίστασις» (Στά χνάρια τοῦ Καρυωτάκη, σ. 32). Ὅτι αὐτή ἡ δήλωση δέν εἶναι πόζα μετριοφροσύνης — εἶναι γνωστή ἡ εὐθύτητα καί ἡ εὐλιχρῖνεια τοῦ ἀνδρός — μπορεῖ ὁ ἐρευνητής νά τό διαπιστώσει διαβάζοντας προσεκτικά λ.χ. τά ποιήματα τοῦ Σεφέρη, «Hamstead», «Νιζίνσκι», «Ὁ Μαθιός Πασχάλης ἀνάμεσα στά τριαντάφυλλα», «Ὁ Βασιλιάς τῆς Ἀσίνης» (ὁ Σαββίδης δέν ἀναφέρεται σέ κανένα ἀπό αὐτά) πού περιοχῆς τους ἔχουν ἐμποτιστεῖ ἀπό Καρυωτάκη (σέ μερικῆς μάλιστα περιπτώσεις ὄχι λιγότερο ἀπ' ὅσο ἔχει ἐπισημάνει σέ ἀνάλογες ἄλλες περιπτώσεις ὁ Σαββίδης.)

Σέ ἄλλο σημεῖο τοῦ ἁρθρου τῆς ἡ Τ.Λ. ἀποφαίνεται ὅτι «εἶναι ἀνυπόστατος ὁ ἰσχυρισμός |μου| ὅτι ὁ Σεφέρης ἀπο-

σιωπᾶ ἐπίμονα τὸν Καρυωτάκη» (δ.π. σ. 39) καὶ πρὸς ἀντίκρουσίν μου παραθέτει ἀναφορές τοῦ Σεφέρη στὸν Καρυωτάκη ἀπὸ τὶς Δοκιμές.

Ἄν διάβαζε, ὅμως, προσεκτικότερα (ἀνέγνω ἀλλ' οὐκ ἔγνω) θὰ ἀντιλαμβάνονταν ὅτι δὲν μιλοῦσα γιὰ τὸν κριτικό Σεφέρη ἀλλὰ γιὰ τὸν ποιητὴ Σεφέρη (ἔχω μιλήσει γιὰ «μερίδα κριτικῆς τῆς γενιᾶς τοῦ '30» καὶ ἀλλάξω παράγραφο μιλώντας ἐν συνεχείᾳ γιὰ ποιητές).

Ἄλλὰ ἂν ἐπιμένει ἡ ἀρθρογράφος, καὶ ὡς κριτικός ὁ Σεφέρης ἀποσιωπᾶ ἐν μέρει τὸν Καρυωτάκη, κι ἐννοῶ τοῦτο: α) ὅταν ὁ Σαββίδης (δ.π. σ. 139) ἤδη ἀπὸ τὸ 1954 ἔχει ὑποβάλει στὸν Σεφέρη τὴν ἰδέα νὰ γράφει ἕναν πρόλογο γιὰ τὴ νέα ἔκδοση τοῦ Καρυωτάκη πού φρόντιζε ὁ ἴδιος, ὁ Σεφέρης δὲν ἀνταποκρίθηκε (κι ἄς εἶχε τὴν ἐμπειρία ἀπὸ τὴν ἀνάλογη ἔκδοση μὲ τὰ Προλεγόμενά του γιὰ μιὰ ἔκδοση τοῦ Κάλδου). β) Παραθέτω ἀπόσπασμα ἀπὸ (φαινομενικὰ ἄσχετη) ἀφήγηση τοῦ Ρ. Καπάτου: «Τὴν ἄλλη μέρα τὸν ρώτησα [εν. τὸν Καβαδία] τί κουβεντιάσανε. "Μέ ρώτησε [εν. ὁ Σεφέρης] τίνος ἢ ποίηση θὰ ἐπιζήσει, ἢ δική του ἢ τοῦ Καρυωτάκη;" "Κι ἐσύ τι ἀπάντησες;" τὸν ρωτᾶ. "Δὲν ἀπάντησα", μοῦ λέει» (*Γράμματα καὶ Τέχνες*, τ. 42, σ. 41, 1985). γ) Ὑπενθυμίζω τὰ λόγια τοῦ σεφερογενοῦς Ζήσιμου Λορεντζάτου: «Τὸν Καρυωτάκη τὸν εἶχαν ὅλοι στὸ μυαλό τους —δὲν θὰ μπορούσε νὰ γινόταν διαφορετικά— πολὺ συχνότερα ἀπὸ ὅσο τὸν μνημόνευαν. Τοῦ σημαντικότερου ἀπὸ αὐτοὺς (τοῦ Σεφέρη) τὶς ἀναφορές, λόγου χάρι, τὶς θρῖσκω δυσανάλογες μὲ τὸ μέγεθος πού ἔλαβε. Πολὺ λίγες» (*Ὁ Καρυωτάκης*, 1988). Αὐτὰ περὶ ἀποσιώπησης.

Καὶ μιὰ τελευταία ἔνσταση. Στὴ σελ. 38 (δ.π.), ἡ Τ.Λ. γράφει: Ἐξάλλου ἡ θέση (ἀλλὰ καὶ ἡ ἔκταση καὶ τὸ εἶδος τῶν σχολίων) πού ὁ Δημαρᾶς ἀφιερώνει γιὰ τὸν Καρυωτάκη στὴν *Ἱστορία τῆς Λογοτεχνίας* του δύσκολα μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ *ἐνταφιασμός*²⁷ = σμμ. 27. Βλ. Γ. Κουβαράς, δ.π.). Κι ἐδῶ ἡ ἀνάγνωση τοῦ χωρίου μου ἀπὸ τὴν Τ.Λ. ἐλέγχεται ὡς ἀπρόσεκτη καὶ μάλιστα δύσκολα δικαιολογεῖται ἢ σπουδὴ τῆς, ἀφοῦ δὲν ἀνέγνωσε ἀπλά, ἀλλὰ ἀντέγραψε τὸ συγκεκριμένο χωρίο μου παραθέτοντάς το στὴν σελ. 34 τοῦ ἀρθρου τῆς. Παραθέτω τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα τοῦ κειμένου μου: «Ὁ Καρυωτάκης ἐπέζησε παρά τὶς ἀπόπειρες ἐνταφιασμοῦ του σὲ κάποιο ἐδάφιο τῆς *Ἱστορίας τῆς Λογοτεχνίας* ἀπὸ μερίδα τῆς κριτικῆς τῆς γενιᾶς τοῦ '30 (Θεοτοκάς, Δημαρᾶς,...)». Φυσικὰ καὶ δὲν εἶναι ταυτόσημα τὰ «ἀπόπειρες ἐνταφιασμοῦ» τοῦ κειμένου μου καὶ τὸ «ἐνταφιασμός» πού μοῦ ἀποδίδει ἡ ἀρθρογράφος. Δὲν χρειάζεται νὰ εἶναι κανεὶς φιλόλογος γιὰ νὰ ἀντιληφθεῖ τὴ διαφορὰ ἀνάμεσά τους. Ἐπειτα δὲν ἀναφέρομαι στὴν *Ἱστορία τῆς Λογοτεχνίας* τοῦ Δημαρᾶ (ὅπως προφανῶς παρανόησε ἡ Τ.Λ., γιατί τότε ἀπλούστατα θὰ ἔγραφα «Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας», ὅπως εἶναι δηλαδή ὁ ἐπακριδῆς τίτλος τῆς), ἀλλὰ στὰ κριτικὰ ἀρθρα τῶν Θεοτοκά καὶ Δημαρᾶ (γι' αὐτὸ ἄλλωστε προτάσσω ἀκριβῶς τὸν Θεοτοκά, παρ' ὅτι τὸ ἀρθρο του δημοσιεύεται μετὰ τὸ ἀνάλογο τοῦ Δημαρᾶ, γιὰ νὰ προφυλάξω δηλ. ἀπὸ τυχόν πρόχειρες ἢ βεδισμένες —μὲ τὴ διπλὴ σημασίᾳ— ἀναγνώσεις. Παρακάμπτοντας τὴν παρανόμησή τῆς, προχωρῶ. Τὸ «εἶδος τῶν σχολίων» πού ἐπικαλεῖται εἶναι κύρια διογραφικὰ καὶ λίγα ἀξιολογικὰ. Ἄλλὰ οὐδὲν περὶ «ταμπακέρας» στὸ ἀρθρο τῆς, ἔστω στὰ ψιλὰ (πού ἀφθονοῦν). Ἐννοῶ τὶς γνωστὲς ἀφοριστικὲς κρίσεις («Δὲν ἦταν

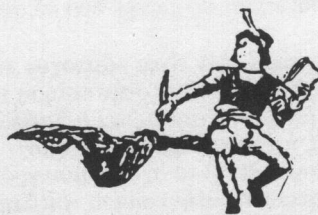
κάν ποιητής» (δὶς μάλιστα στὸ ἴδιο ἀρθρο), «οὔτε ἕναν στίχο του ποτισμένον μὲ τὴ θεία οὐσία πού ἐξαῦλάνει τὸν λόγο γιὰ νὰ τὸν κάνει ποίηση» (Δημαρᾶς), «ἢ δημιουργικὴ του πνοὴ ἦταν λιγοστή», «εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι δὲν ἔγραψε οὔτε ἕνα ἀληθινὸ καλὸ ποίημα», Θεοτοκάς). Ἄν αὐτὰ ἡ Τ.Λ. τὰ ἐκλαμβάνει γιὰ ἀρθροτῆτες, ἔχει ἀπόλυτο δίκιο ὅταν γράφει «Ὁ Καρυωτάκης δὲν δέχτηκε ...οὔτε ἰσχυρὴ ἐπίθεση ἀπὸ τὴ γενιά τοῦ '30» (δ.π. σελ. 34). Προφανῶς εἶναι ζήτημα ὀπτικῆς (μῆπως κάποιοι δὲν βλέπουν τὸ κρέας ψάρι ὅταν νῆστευαν;).

Καὶ γιὰ τῆς ἱστορίας τὸ ἀληθές (δὲν κομίζω δὰ γλαῦκα μὲ τὶς «ἀπόπειρες ἐνταφιασμοῦ»): ἀπὸ τοὺς πρώτους πού μίλησαν γιὰ τὰ ἐν λόγω ἀρθρα (κι ὄχι μόνο) εἶναι ὁ Μαλάνος («κηδευτικὸ ἀρθρο» χαρακτηρίζει τὸ ἐν λόγω τοῦ Δημαρᾶ τὸ 1943), ὁ Βαβούρης («δὲν εἶναι λίγες φορὲς πού "θάφτηκε" ἀπὸ τοὺς κριτικούς σὰν τὸ "πόδι" τοῦ "Μιχαλιού" του», 1985), ὁ Σοφιανός («Ὁ Καρυωτάκης ὑπῆρξε ὁ ἀνομολόγητος μέγας ἀντίδικος τῆς, λεγόμενης, γενιᾶς τοῦ '30. Ἐκαναν τὸ πᾶν γιὰ νὰ τὸν θάψουν, μὰ δὲν τὸ κατάφεραν», 1988), ὁ Ἀργυρίου (εὐγενικότερα, μιλάει γιὰ «ξήλωμα» τοῦ Καρυωτάκη ἀπὸ «πλειάδα τῆς γενιᾶς τοῦ '30», 1996). Σταματῶ ἐδῶ τὸν ἐρασιμισμό.

ΩΣΑΝ ΕΠΙΛΟΓΟΣ. «Ἄ! κύριε κύριε Θεοτοκά/ ποιός τελευταῖος θὰ γελᾷ». Ὁ Καρυωτάκης πού ἔζησε πικραμένος «δῶθε ἀπ' τ' ὄνειρο καὶ κείθε ἀπὸ τὴ ζωὴ», δὲν γέλασε ποτέ πραγματικά εἰ μὴ μόνο μ' ἕναν κλαυσίγελω, ὅπως τὸν περιγράφει ὁ Ἄγρας: «Γελοῦσε συχνά, δηλαδή μᾶλλον χαμογελοῦσε συχνά. Μὰ παράξενον πράγμα. Ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ χαμόγελο ἦταν τὸ μόνο πού φανέρωνε ὅλη του τὴν πίκρα». Τώρα φαντάζομαι —70 χρόνια μετὰ— ὅταν «Τ' ἀστέρια τρεμουλιάζονε καθῶς/τὸ μάτι ἀνοιγοκλεῖ προτοῦ δακρῦσει...» θὰ γελᾷ μὲ τὸ γαλήνιο χαμόγελο τῆς «δικαιώσις», καὶ θὰ γελᾷ διπλά πού προνοητικὰ ἄφησε τὸ μακρὺ ποδάρι τοῦ Μιχαλιού του ἀπ' ἔξω. Νὰ γιατί χρειαζόταν! Ὅχι μόνον νὰ κλωτσᾷ τὸ μέλλον μπροστά, νὰ λακτίζει ἔσαεῖ πρὸς κέντρα, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ σκοντάφτουν διαστικοὶ μελετητές.

ERRARE HUMANUM EST. Φυσικὰ καὶ δὲν ἐξαίρῳ τὸν ἕαυτό μου ἀπὸ τυχούσα πλάνη. Χαρίζω τὸ ἀλάθητο στοὺς δογματικούς τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἀλήθειας καὶ στοὺς νεοφώτιστους.

Ευχαριστῶ γιὰ τὴ φιλοξενία
Γιάννης Κουβαράς

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΡΑΥΤΟΠΟΥΛΟΣ,

Ἄρης Ἀλεξάνδρου, ὁ ἐξόριστος

τῆς Δώρας Μέντη

Τό βιβλίο αὐτό ἔχει γραφεῖ γιά νά ἀναδείξει τό κεντρικό πρόβλημα τῆς «ἐξορίας» τοῦ ποιητή, στή ζωή καί τό ἔργο τοῦ Ἄρη Ἀλεξάνδρου. Τό πρόβλημα, πού ἔθεσε ἐπιγραμματικά ὁ Ὀδυσσεύς Ἐλύτης μέ τό στίχο «Ἐξόριστε ποιητή στόν αἰῶνα σου λέγε τί βλέπεις», παίρνει διαστάσεις αὐτοβιογραφικῆς μαρτυρίας στήν περίπτωση τοῦ λογοτέχνη καί πολίτη τοῦ κόσμου Ἀλεξάνδρου. Γι' αὐτόν τό λόγο ἡ ὀπτική γωνία ἀπό τήν ὁποία ἀντιμετωπίζει τό θέμα ὁ Δημήτρης Ραυτόπουλος ἔχει διττή λειτουργία: ἀφ' ἑνός ἀποδίδει τίς πραγματικῆς διαστάσεις πού εἶχε τό βίωμα τοῦ ἀνέστιου καί τοῦ ἐξοριστοῦ στή διαμόρφωση τῆς πνευματικῆς φυσιογνωμίας τοῦ Ἀλεξάνδρου καί ἀφ' ἑτέρου γενικά ἐρευνᾷ τή συγγραφική ἀποτύπωση τοῦ βιώματος.

«Δέν ἀνήκω σέ κανένα κόμμα καί σέ καμιά πολιτική ὀργάνωση. Δέν εἶμαι μέλος καμιάς ἐκκλησίας. Δέν εἶμαι ὀπαδός καμιάς θρησκείας. Ὅπως τό ἔχω ξαναπεῖ, *Δεσμώτης τῆδε ἴσταμαι τοῖς ἔνδον ῥήμασι πειθόμενος*. Ἐχοντας περάσει ἀπό τά ξερονήσια καί τίς φυλακές, νιώθω πώς εἶμαι συγκαταρούμενος ὄχι μόνο μέ ὄσους ὑποφέρουν στά φασιστικά στρατόπεδα, μά καί μέ ὄσους βασανίζονται στό Ἀρχιεπίσκοπο Γκουλάγκ», ἀπάντησε τό 1975 ὁ Ἀλεξάνδρου στήν ἐρώτηση τοῦ Ραυτόπουλου «Σέ ποῖο κόμμα ἀνήκεις». Ἡ τοποθέτησή του αὐτή, ἀπόσταγμα πολλαπλῆς δοκιμασίας καί συνειδησιακῶν κρίσεων, γίνεται ἀπό νωρίς πίστη ζωῆς, ἡ μόνη, ὡς τό τέλος, ἀδιάφραστη ἐλπίδα του στόν ἄνθρωπο. Στήν ὑπηρεσία αὐτῆς τῆς ἀλήθειας φαίνεται νά γράφονται τά ποιήματα τοῦ Ἀλεξάνδρου, σέ ἀντίθεση μέ ὅ,τι συμβαίνει στή σύγχρονή του μεταπολεμική πολιτική ποίηση πού εἶχε ἐπιλέξει γιά πολύ καιρό ἀκόμη νά ἐνδύεται μέ τό «κενό πονκάμισο» τῆς ἰδεολογικῆς ἐνότητας. Στήν πραγματικότητα ἡ τραυματικά ἀποκτημένη ἀλλά βαθύτατη πολιτική ἐπίγνωση τοῦ Ἀλεξάνδρου ἕψωσε ἐγκαίρως τό ἀνθρώπινο ἀνάστημά της μπροστά στό «ἄδειο πρόσωπο» τῶν ἰδεολογιῶν σέ αὐτή τήν πράξη ἐγκρατείας κατὰ βάση καί τό τίμημα τοῦ ἐξοριστοῦ, πού ὁ ποιητής καταβάλλει σέ ἰσόποσες δόσεις ἐναντι τοῦ χρόνου.

Ἡ μελέτη τοῦ Ραυτόπουλου εἶναι ὀργανωμένη σέ ὀκτώ κεφάλαια πού συγκροτοῦν ἓνα εἶδος μυθιστορηματικῆς βιογραφίας τοῦ Ἀλεξάνδρου μέσα ἀπό τό πρίσμα τοῦ χωροχρόνου, τῆς ἰδεολογίας καί τῆς συγγραφικῆς δημιουργίας του. Ἐπιτάσσεται «Παράρτημα» μέ ἀποσπάσματα κρίσεων γιά τόν δημιουργό καί ἀναλυτικά συνταγμένη «Ἐργογραφία» γιά τό πρωτότυπο καί τό μεταφραστικό ἔργο, καθώς καί γιά τή διάδοση τῶν βιβλίων του στό ἐξωτερικό. Ἐξαιρετικά χρήσιμη γιά τήν ὅλη προσέγγιση τῆς πνευματικῆς διαδρομῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀποδεικνύεται ἡ εἰσαγωγή «Ὁ Πολίτης τοῦ Λόγου», ὅπου ὁ Ραυτόπουλος ἐκθέτει τά δρώμενα τῆς μεταπολεμικῆς ἐποχῆς πού καθόρισαν τό στίγμα τῆς «μετέωρης» πορείας τοῦ ἑλληνορωσικῆς

καταγωγῆς συγγραφέα: «ἦρθε ἀπό τήν Ἀνατολή καί χάθηκε στή Δύση»· «ἀδελφικά μόνος»· «ἀδελφικά ἐλεύθερος». Τό φωτογραφικό ὕλικό πού πλαισιώνει τίς σελίδες τοῦ βιβλίου μεταδίδει ἄμεσα τήν αἴσθηση τῆς ἐξιστορούμενης βιογραφίας, αἴσθηση ἄλλωστε ἰδιαίτερα ἐνεργῆ ἐξαιτίας τοῦ, συμπαθητικά φορτισμένου, δοκιματικοῦ λόγου, παράγωγο τῆς μακρόχρονης σχέσης πού συνέδεε τόν Ραυτόπουλο μέ τόν Ἀλεξάνδρου.

Τά παιδικά χρόνια τοῦ Ἀριστοτέλη Βασιλειάδη (τό πραγματικό ὄνοματεπώνυμο τοῦ συγγραφέα) στή μητρική πατρίδα του, τή Ρωσία, στάθηκαν γιά πολλούς λόγους οἱ χρονοδείκτες τοῦ βίου καί τῆς πολιτείας του. Ὅταν ἐγκαταστάθηκε στήν Ἑλλάδα ἄρχισε νά συνδυάζει τή νοσταλγική μνήμη τῆς χαμένης ἀθωότητας μέ τήν πίστη στά κοινωνικά δρώματα πού συμβόλιζε ἡ μετονομασθεῖσα πατρίδα (Ε.Σ.Σ.Δ.). Ἡ οικονομική ἀνασφάλεια τῆς νεοφερμένης οἰκογένειας, τά μαθητικά χρόνια, οἱ συντροφικῆς παρέες, ἡ συμμετοχή στόν ἀντιφασιστικό ἀγώνα, οἱ πρώτες ἐπαφές μέ τό κόμμα, τό ἀπραγματοποίητο ὄνειρο νά γίνει ναυτικός, ἡ ἐναρξη τῆς μεταφραστικῆς ἐργασίας τό 1942 (χάρη τῆς ὁποίας ὁ Γιάννης Ρίτσος τοῦ ὑπέβαλε τό ψευδώνυμο Ἄρης Ἀλεξάνδρου) εἶναι τά ἐπόμενα κρίσιμα δῆματα. Βήματα ἐνός νεοφώτιστου μπροστά στά δρώματα μιᾶς ἀλλῆς ἐποχῆς πού διαγράφονταν μέ φωτεινά κόκκινα χρώματα μέσα στά ταραγμένα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια.

Ἡ ἐπιλογή τοῦ Ραυτόπουλου νά ἐξετάσει μακροσκοπικά (μέσα ἀπό τό πρίσμα τῆς σημερινῆς γνώσης γιά τήν ἐποχή καί ἀνασκάπτοντας ὅσο μπόρεσε τό παρελθόν, βλ. σ. 111-122, 142-146, κ.ά.), τόσο τή μικρο-ἱστορία τῶν μελῶν τῆς Φοιτητικῆς Κομμουνιστικῆς Ὄργανωσης (Ἀλεξάνδρου, Ἀνδρέας Φραγκιάς, Χρήστος Θεοδωρόπουλος, κ.ά.) ὅσο καί τήν παρεμβατική τακτική τοῦ Κόμματος στή λογοτεχνία ἀποβαίνει διαφωτιστική καί κατορθώνει νά μνησθεῖ τόν ἀγαγνώστη στό τότε ἐπίκαιρο πνεῦμα τῶν ἰδεολογικῶν ἀντιπαραθέσεων καί κομματικῶν σκοπιμοτήτων. Ἡ ἀγλύ τοῦ μύθου πλέον διαλύεται, ἀποκαλύπτοντας μέσα στόν κομματικό μηχανισμό συσκότισης πλάνες καί ἀδιέξοδα τῆς μεταπολεμικῆς ἐποχῆς, ὅπως αὐτή ἀποτυπώθηκε στήν «περίεργη ἱστορία τῆς στρατευμένης λογοτεχνίας». Σέ αὐτό τό πλαίσιο οἱ συνδέσεις πού ἐπιχειροῦνται μέ τά πρόσωπα καί τίς καταστάσεις στό *Κιβώτιο* ἐρμηνεύουν σέ μεγάλο βαθμό τίς συγγραφικῆς προθέσεις τοῦ Ἀλεξάνδρου. Πραγματικά —ἔτσι τό ἔφεραν οἱ προσωπικῆς περιστάσεις, ἀποπομπές καί φόννοι φίλων— ὁ Ἀλεξάνδρου ἀπό πολύ νωρίς ἀντιλαμβάνεται τό κενό περιεχόμενο τοῦ «κιβώτιου», δίνει, ὅμως, τό παράδειγμα πίστης στά «ἔνδον ῥήματα», διαλέγοντας ἀνένταχτος ὡς τό τέλος νά φυλάξει «Θερμοπόλες». Στό ὄνομα τῶν ἀξιών πού ἀπορρέουν ἀπό τό ἕψηλό αἶσθημα ἀνθρωπισμοῦ καί πνευματικῆς εὐθύνης, πέρασε, μοναχική φιγούρα, ἀπό τίς συμπληγάδες τῶν πολιτικῶν διώξεων, τούς ἐκτοπισμούς (1944-1945), τίς ἐξορίες

(1948-1952), τό στρατοδικεῖο καί τή φυλάκιση γιά ἀνυποταξία (1953-1958), «ὑποπτος πάντα σάν τήν ἀλήθεια» γιά τήν ομάδα («Ἀλεξάνδρουστρόι»).

Ἀπό τό τρίτο ὡς τό πέμπτο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου, κεφάλαια πού ἐπιγράφονται μέ τούς τίτλους τῶν ποιητικῶν συλλογῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου, Ἀκόμα τούτη ἢ Ἄνοιξη (1946), Ἄγονος γραμμῆ (1952) καί Εὐθύτης ὁδῶν (1959), ὁ Ραυτόπουλος ἀνασυνθέτει τά στοιχεῖα τῆς προσωπικῆς ἀναζητήσεως τοῦ δημιουργοῦ. Ἡ λογοτεχνική μαθητεία τοῦ νεαροῦ ἀντιστασιακοῦ στόν Γιάννη Ρίτσο (γλώσσα, στιχουργική, ἰδεολογία) τό ἐνδιαφέρον γιά τόν ὑπερρεαλισμό, πού ἐκφράζεται κυρίως μέ τή συγγραφή ἐνός «αἰρετικῶν» ἀρθροῦ στό περιοδικό *Καλλιτεχνικά Νέα* ἢ πίστη ὅτι «ἡ νίκη θά ἔναι δική μας» («Σήμερα») ὀδηγοῦν στήν ἐκδοση τῶν πρώτων δημοτικῶν ποιημάτων. Μπροστά στήν «ἀγονη ἐποχή» πού ἀκολούθησε τή νεανική ἀγωνιστική εὐφορία ὁ Ἀλεξάνδρου σκιαγραφεῖται λόγω καί ἔργω σάν «ἰδεολογικός Ροδινσώνας». Ὁ τακτικός συνεργάτης τῶν *Ἐλεύθερων Γραμμάτων* (Ἰούν. 1947-Ἰαν. 1948) στή στήλη «Ξένη πνευματική ζωή» γνωρίζει τότε τούς ὁμηλικούς συνοδοιπόρους ποιητές Τάσο Λειβαδίτη, Μιχάλη Κατσάρο, κ.ἄ., ὅμως λίγο ἀργότερα, παράλληλα μέ τήν «ἐθνική ἀναμόρφωση» ἀπό τό καθεστῶς, τόν περιμένει ἡ ἀπομόνωση μέσα στήν ομάδα τῆς ἰδεολογικῆς κοινότητος, καθώς διαφωνεῖ μέ τή γραμμῆ τοῦ «σοσιαλιστικοῦ ρεαλισμοῦ» καί τήν αἰσιοδοξία τοῦ Ρίτσου. Τά «ἀνεπίδοτα γράμματα» πρὸς τούς «φυλακισμένους καί τῶν δύο ἡμισφαιρίων» («Ἡ ἀναμμένη λάμπα»), τόν αὐτοκτόνο ποιητή Μαγιακόφσκι καί τόν ἀνώνυμο σύντροφο τῆς δοκιμασίας μεταφέρουν τήν ἀπόλυτη ἐπίγνωση, θγαλμένη μέσα ἀπό τή λάσπη καί τήν πίκρα τῆς διπλῆς ἐξορίας: «Κι αὐτοὶ καί κείνοι/ μᾶς πολτοποίησανε/ μᾶς ἔχουν κάνει —τό λαό!—/ μιά μάζα εὐκολομάσητη/ γλοιώδη/ σάν μπάμιες καζανιοῦ» («Συνομιλῶ ἄρα ὑπάρχω»). Ἡ τρίτη ποιητική συλλογή *Εὐθύτης ὁδῶν*, πού κυκλοφόρησε ἀπό τόν ἀνύπαρξο ἐκδοτικό οἶκο Homo Humanus, ἐπισφραγίζει τόν εἰρωνικά ἀποστασιοποιημένο λόγο τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀπό τίς κρατούσες πολιτικές πρακτικές a la maniere de zdanov (μέ τόν τρόπο τοῦ Ζντάνοφ), ἐκθέτοντας μιάν ἄποψη ποιητικῆς: «καί κατά συνέπεια ἡ ποίηση/ εἶναι μιά ὑπόθεση ἀντικοινωνική» («Εἰσήγησι»). Σέ αὐτή τήν ἐνότητα τῶν ποιημάτων ποιητικῆς, στήν ἀνοικτή συνομιλία μέ τόν Μαγιακόφσκι καί τά πρόσωπα τῆς Βίβλου, ὅπως τά παρουσιάζει ὁ Ἀλεξάνδρου μέσα ἀπό τά καθαφικῶν τύπου προσώπεια τῆς ἱστορίας τους, ὁ Ραυτόπουλος ἐντοπίζει τό κύριο ἐνδιαφέρον τῆς ποιητικῆς δημιουργίας τοῦ Ἀλεξάνδρου.

Ἡ πολύχρονη καί πολύγλωσση (ἀγγλικά, ρωσικά, γαλλικά κ.ἄ.) μεταφραστική δραστηριότητα τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἡ ὁποία γιά μεγάλα χρονικά διαστήματα ὑπῆρξε πηγή βιοπορισμοῦ του, ἀπασχολεῖ τόν Ραυτόπουλο στό ἔκτο κεφάλαιο «Ὁ Φλάβιος Μάρκος καί ὁ μονομάχος» (βλ. ἀναλυτικά καί τήν Ἐργογραφία, σ. 383-389). Ἰδιαιτέρη ἀναφορά γίνεται στίς μεταφράσεις ρωσικῶν μυθιστορημάτων (Φ. Ντοστογιέφσκι, Α. Τσέχωφ, κ.ἄ.), ποιημάτων τοῦ Μαγιακόφσκι (σέ συνεργασία μέ τόν Ρίτσο) καί τῆς Ἄννας Ἀχμάτοβα. Ἄν ἡ persona τοῦ Φλάβιου Μάρκου ἀρμύζει στόν μεταφραστή Ἀλεξάνδρου (βλ. τό ποίημα «Φλάβιος Μάρκος εἰς ἑαυτόν»), ὁ ρόλος τοῦ μονομάχου, πού παραπέμπει στόν «πρῶτον μονομάχο καί τώρα ποιητή» Γνάθωνα τοῦ ποιήματος «Ἐν στρατοπέδῳ», συνδέεται μέ τά ἀντιδογμα-

τικά κείμενα πού συγκεντρώθηκαν στό βιβλίο *Ἐξω ἀπ' τά δόντια* (1937-1975).

Δύο μῆνες μετά τήν ἐπιβολή τῆς ἀπριλιανῆς δικτατορίας τοῦ '67 ἀρχίζει γιά τόν Ἀλεξάνδρου ἡ «τρίτη ἐξορία» αὐτή τή φορά δέν πρόκειται μόνο γιά πολιτική ἐμμεγράτεια, γιατί τό Παρίσι ἔχει ἐπιλεγεί ἀπό τόν διεθμιστὴ συγγραφέα ὡς χώρος μόνιμης, δίχως ἐπιστροφή, ἐγκατάστασης. Μαζί μέ τή σύζυγό του Καίτη Δρόσου εἶναι ἀποφασισμένοι νά κάνει μιά νέα ἀρχή, ἀναθερμαίνοντας τήν πνευματική δραση καί τίς λογοτεχνικές ἀναζητήσεις του. Ἀνάμεσα στά ποικίλα ἔργα καί πάρεργα τῆς παρισινῆς περιόδου τοῦ Ἀλεξάνδρου ξεχωρίζουν τά τελευταῖα του ποιήματα καί τό παραμῦθι Τα Ksilorohara, σέ φωνητική γραφή δικῆς του ἐπινοήσεως. Ἡ φιλεύρευνη διάθεσή του γιά τήν ἱστορία τῆς χώρας τῶν σοβιέτ ἀπέδωσε τό χρονικό *Ἡ ἐξέγερση τῆς Κρονστάνδης* (1975) στή σειρά «Τά φοβερά ντοκουμέντα» τῶν ἐκδόσεων Φυτράκη, ἐνῶ μιά ἄλλη ἐνδιαφέρουσα πτυχὴ τῶν ἐνδιαφερόντων του, τό βιβλίο μέ τόν τίτλο *Νεώτερη ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους διά μέσου τῆς γελιογραφίας*. Τόμος Γ' (1897-1922), χάθηκε (;) στά χέρια τῶν ἐκδοτῶν. Αὐτὴ τὴν περίοδο θά γραφεῖ τό κορυφαῖο ἔργο του Ἀλεξάνδρου *Τό Κιβώτιο* (1975), μυθιστόρημα τό ὁποῖο μέ τήν κατάλληλη προπαιδεία τοῦ ἀναγνώστη μπορεῖ νά διαβαστεῖ σάν ρεαλιστικὸ ἀφήγημα μιᾶς ἱστορίας, μάρτυρας τῆς ὁποίας φέρεται νά ὑπῆρξε ὁ ἀφηγητής: ἐμφύλιος πόλεμος στήν Ἑλλάδα ἀντίπαλοι οἱ κυβερνητικοὶ καί ὁ ἐπαναστατικὸς στρατός' 1946-1949.

Τό τελευταῖο ἐκτενές κεφάλαιο τῆς μελέτης τοῦ Ραυτόπουλου ἀποτελεῖ μιά ἀνάγνωση τοῦ *Κιβώτιου*, ἐξεταζόμενου ἀπό τή σκοπιά τῆς δομῆς, τῶν ἀφηγηματικῶν συμβάσεων (καί ἰδιαίτερα τῆς μεταφορᾶς). Ὁ κριτικὸς ἐμβαθύνει σέ διάφορες ἀναγνωστικές προτάσεις (πολιτικῆ-ἱστορικῆς φιλοσοφικῆς/ἢ ἀρνητικότητας' κειμενικῆς ψυχαναλυτικῆς), καί παράλληλα ἐκθέτει τόν προβληματισμό του σχετικά μέ τά ὄρια τῆς ἐρμηνείας.

Μέσα στά εἴκοσι χρόνια πού μεσολάβησαν ἀπό τήν πρώτη ἐργασία τοῦ Ραυτόπουλου «Μιά κεφαλαϊώδης μεταφορᾶ στήν πεζογραφία μας» στό περιοδικό *Ἡριδανός* τό 1976, ἔχουν ἐκδηλωθεῖ ποικίλες κριτικές παρεμβάσεις, μέ ἀποτέλεσμα τῆς διόγκωσής τῆς βιβλιογραφίας γύρω ἀπό τό *Κιβώτιο*. Τό ἴδιο χρονικὸ διάστημα, διαδοχικῆς γενεῆς ἀναγνωστικοῦ κοινῶν ἐνέκυσαν στό ρεαλισμὸ καί στήν οὐτοπία αὐτοῦ τοῦ βιβλίου. Ἐν ὄψει τοῦ ἐντεινόμενου ἐνδιαφέροντος γιά τό μυθιστόρημα τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὑποδεχόμεστε μέ ἱκανοποίηση τήν ἐπιμελημένη μονογραφία τοῦ Ραυτόπουλου, χάρις στήν πληρότητα τῆς ὁποίας καλύπτεται ἓνα αἰσθητὸ κενὸ στή μελέτη τῆς μεταπολεμικῆς λογοτεχνίας. Μέσα ἀπὸ τήν δλοκληρωμένη ἀναφορὰ στήν ψυχωσμηματικὴ δοκιμασία πού προσδιόρισε τήν αἰρετικὴ σκέψη τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀποκαλύπτεται καί τό εἰδικὸ βάρος τοῦ ποιητικοῦ λόγου του, λόγου ὁ ὁποῖος, πέρα ἀπὸ τὰ εὔσημα τῆς λογοτεχνικότητος (πού δηλωμένα δέν ἀποτελέσει ποτέ τό κυρίως ζητούμενο τοῦ ποιητῆ), ἀποτελεῖ μιά ἀπὸ τίς γνησιότερες στάσεις ζωῆς τῆς μεταπολεμικῆς ποίησης:

*Ἄν μοῦ πρέπει τιμὴ
εἶναι πού εἶχα πάντοτε τὴ λάμπα ἀναμμένη μέσα
σὴν κάμαρά μου
κι ἔκανα τὴν ἐμφάνιση τῶν μυστικῶν τους μνη-
μάτων
κρατώντας τίς λογοκριμένες τους γραφές πάνω ἀπὸ
τὴ φλόγα.*